

**МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО
СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН**

**ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

**ЦЕНТР ИННОВАЦИОННЫХ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

**Эффективные технологии
в экономическом и бизнес образовании:
кейс-технология обучения**

Часть 11

ТАШКЕНТ

Эффективные технологии в экономическом и бизнес образовании: кейс-технология обучения. Сборник кейсов и педагогических технологий по их применению в учебном процессе. Часть –XI. Т.: Экономика, 2009. – 252 с.

Редакционный совет проекта:

А.Ш. Бекмурадов, Л.В. Голиш, М.Э. Пулатов.

Научный консультант – профессор Б.Ю. Ходиев

Эта книга – первый в Республике Узбекистан сборник кейсов и педагогических технологий по их применению в учебном процессе.

Сборник состоит из несколько частей. Часть – XI включает 10 кейсов. Каждый кейс сопровождается: методическими указаниями для студентов магистратуры по организации индивидуального и коллективного анализа и решения практической ситуации, собственным вариантом решения кейса преподавателем-кейсологом, технологией обучения на учебном занятии.

Сборник адресован преподавателям экономических вузов. Он может быть также полезен преподавателям других вузов, профессиональных колледжей и лицеев, а также слушателям системы повышения квалификации и переподготовки педагогических кадров.

Печатается по решению Учебно-методического объединения «Педагогические технологии и их применение в учебном процессе» при Ташкентском Государственном экономическом университете.

Рецензенты:

доктор педагогических наук, профессор Н.Н. Азизходжаев

доктор биологических, профессор Х.К. Каршибаев

доктор технических наук, профессор Б.Ш. Раджабов

Составители: Р.Хакимов, Г.Захидов

Экономика, 2009 г.

ВМЕСТО ПРЕДИСЛОВИЯ

В условиях реформирования экономической системы Узбекистан перед высшим образованием стоит глобальная цель – обеспечить формирование у выпускников вузов такого уровня интеллектуальной и профессиональной культуры, социальной зрелости, который позволит им быть высококвалифицированными конкурентоспособными специалистами, способ адаптироваться к постоянно меняющейся внешней среде и брать на себя ответственность к принятию управленческого решения.

Для педагогического сообщества становится очевидным следующее: чрезвычайно важно определиться не только в отношении того, чему учить, но и как учить. В этой связи важен выбор приоритетов в области педагогических технологий. С учетом поставленных целей из всего многообразия современных технологий обучения нами выбраны кейс-стади.

Многие преподаватели, в том числе экономических дисциплин, утверждают, что они уже используют кейс-стади в практике обучения. Но учебные, проблемные или ситуативные задачи, составленные на основе реальных фактов из жизни институциональных систем или условных, искусственно сконструированных преподавателем в обучающих целях, ещё не являются кейсом, а решение задачи – кейс-технологией обучения.

Новая технология требует от преподавателя адекватных профессиональных педагогических умений и навыков. Уверены, что помощь в этом может оказать данный сборник кейс-технологий обучения, подготовленный и изданный в рамках одноименного образовательного проекта. Их разработка основывается на знаниях преподавателей-кейсологов в области технологизации обучения и правил разработки кейсов, умениях проектирования, планирования и реализации технологии кейс-стади.

Представленные в сборнике кейс-технологии обучения еще далеки от совершенства – преподаватели университета только в начале пути по освоению новой для них технологии обучения. Но процесс пошел – и это главное.

Профессор Баходир Ходиев
Ректор ТГЭУ, Научный консультант проекта

МУНДАРИЖА

1.	<p>ШОДМОНОВ Ш.Ш. «Иқтисодиёт назарияси фанини ўқитиш услуги » фанидан «Иқтисодиёт назарияси» фанидан маъруза ўтишнинг замонавий усуллари» мавзусида <i>Кейс «Иқтисодиёт назарияси» фанидан маъруза ўтишининг замонавий усуллари»</i></p>	5
2.	<p>ЮСУПОВ Р.А. «Замонавий бозор иқтисодиёти назарияси ва амалиёти» фанидан «Товар, қиймат ва пул назариялари» мавзусида <i>Кейс «Товар, қиймат ва пул назариялари»</i></p>	40
3.	<p>ҒАФУРОВ У.В., БЕКҚУЛБЕКОВ Ф.М. «Ўтиш даври иқтисодиёти назарияси» фанидан «Бозор муносабатларига ўтишнинг ўзбек модели, концепция ва стратегияси» мавзусида <i>Кейс «Ўзбекистонда миллий тараққиёт босқичларининг мазмуни, вазифалари ва аҳамияти нимада»</i></p>	67
4.	<p>ИСРАЙЛОВА Ш.Т. «Тармоқ ва корхона иқтисодиёти назарияси» фанидан «Корхона (фирма) да ходимлар меҳнатига ҳақ тўлашни ташкил этиш, меҳнат унумдорлиги» мавзусида <i>Кейс «САҒБОН» хусусий корхонасида меҳнат унумдорлигини ошириш нимага боғлиқ?»</i></p>	89
5.	<p>ЗИЯЕВ Т.М., ИСРОИЛОВА Ш.Т. «Ижтимоий соҳа иқтисодиёти» фанидан «Ижтимоий соҳада солиқ тизими» мавзусида <i>Кейс «Ижтимоий соҳани ривожлантиришда солиқ тизимининг аҳамияти нимада?»</i></p>	108
6.	<p>ЯХШИЕВА М.Т. «Пулнинг неоклассик назарияси» фанидан «Пул назарияси» мавзусида <i>Кейс «Монетар сиёсатнинг қандай асосий йўналишлари мавжуд?»</i></p>	122
7.	<p>ДАДАБОЕВ К.А. По учебной теме «Использование логистических методов в сфере коммерческой логистики» предмета «Коммерческая логистика» <i>Кейс «Эффективно ли использование информационных технологий для расширения, модернизации и развития складской логистики в России»</i></p>	140
8.	<p>ЎРМОНОВ Н.Т., АНВАРОВ Ў.А. «Ўрта осие мутафаккирларининг иқтисодий ғоялари» фанидан «Юсуф Хос Хожибнинг иқтисодий қарашлари» мавзусида <i>Кейс «Юсуф Хос Хожибнинг иқтисодий қарашлари ҳақида»</i></p>	163
9.	<p>ҒАФУРОВ У.В. «Иқтисодиёт назарияси-2» фанидан «Монопол ҳукмронлик ва монополияга қарши сиёсат» мавзусида <i>Кейс «Табиий монополия субъектлари фаолиятини назорат қилиш усуллари»</i></p>	196
10.	<p>КЕНЖАЕВ Р.И. «Иқтисодий тараққиёт назариялари» фанидан «Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш» мавзусида <i>Кейс «Нима учун “Ўзқилоқхўжаликмаш” холдинг компаниясига “Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш” дастури керак?»</i></p>	219

ШОДМОНОВ Ш. Ш.

**«Иқтисодиёт назарияси фанини ўқитиш услуги»
фанидан «Иқтисодиёт назарияси» фанидан маъруза
ўтишнинг замонавий усуллари» мавзусида**

КЕЙС-ТЕХНОЛОГИЯ

*Кейс «Иқтисодиёт назарияси» фанидан маъруза
ўтишнинг замонавий усуллари»*

I. КЕЙС ПЕДАГОГИК АННОТАЦИЯ

Фаннинг номи: “Иқтисодиёт назарияси фанини ўқитиш услуги”.

Мавзунинг номи: “Иқтисодиёт назарияси” фанидан маърузага таёргарлик кўриш услуги” мавзусига бағишланган кейс.

Кейснинг мақсади: Бўлажак педагогларда маълум шарт-шароитларни ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёнини ташкил этиш, ўрганиш зарур бўлган мавзу учун энг қулай ва самарали услубни танлай олиш малакасини шакллантириш. Кутилаётган натижа: талабалар мавзунинг мазмунини таҳлил қиладилар ва мураккаблик даражасига баҳо берадилар, фан бўйича ўқув дастурининг мазмуни билан танишган ҳолда таълим мақсадларини аниқлайдилар. Танлаб олинган услубларнинг имкониятларига баҳо берадилар. Дарс ўтилиши зарур бўлган гуруҳга берилган тавсиф билан танишиб чиқадилар. Ўрганилган маълумотларни таҳлил қилган ҳолда услубни танлашга таъсир этувчи барча омилларни ҳисобга олган ҳолда энг қулай услубни танлайдилар ва унинг оптималлигини асослайдилар. Кейс тренинг тавсифига эга бўлганлигидан унинг мақсади талабаларда энг қулай услубни танлаш малакаси ва кўникмасини шакллантириш.

Кейсни муқоффақиятли ечиш учун талабалар **қуйидаги натижаларга** эришишлари лозим:

- мавзуни тавсифлаш ўзак қисмларини ажратиб олиш ва унинг асосида дарснинг аниқ мақсадларини ишлаб чиқиш;
- гуруҳ хусусиятларини аниқлаш ва гуруҳ характерига мос келувчи услубни аниқлаш;
- услубларнинг имкониятларини аниқлаш;
- барча омилларни бирлаштирган ҳолда уларнинг барчаси учун ягона тўғри бўлган оптимал услубни танлаш ва унинг оптималлигини асослаб бериш зарур.

Мазкур кейс институционал тизими - сунъий яратилган вазият асосида ишлаб чиқилган.

Кейсда ишлатилган маълумотлар манбаи қуйидагилардан иборат:

1. Шодмонов Ш.Ш., Ғафуров У.В. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. Т.: «Фан ва технология». 2005.

2. М.Каримова, Н.Тешабоева. Ўқитишнинг замонавий технологиялари. “Касб-ҳунар таълими” журнали, 2008 йил, 3-сон.

3. С.Бозорова. Маъруза турлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари. “Касб-ҳунар таълими” журнали, 2008 йил, 2-сон.

4. Ж.Ҳамидов. Касбий таълим жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланишнинг педагогик шарт-шароитлари. “Касб-ҳунар таълими” журнали, 2008 йил, 1-сон.

Мазкур кейс кабинет тадқиқотлари асосида тузилган сюжетли

тоифага киради. Кейс тузилмавий кўринишга эга бўлиб, топшириқларни алгоритмик кетма-кетликда бажаришга асосланади. Кейснинг объекти ўқув гуруҳи ҳисобланади. Кейснинг ҳажми ўртача бўлиб, вазиятни ҳар томонлама таҳлил этиш асосида муаммонинг оптимал ечимини топишга қаратилган.

Дидактик мақсадига кўра кейс - тренинг характериға эға. У оптимал услубни танлаш бўйича талабаларда малака ва кўникмани шакллантиришға қаратилган. Талабаларда таҳлил этиш ва мустақил фикрлаш қобилиятини ривожлантириш мақсадида кейс муаммоси, топшириқлар, уларни бажариш алгоритми ва зарур ахборот изчиллик билан баён этилган.

Кейснинг афзалликларига қуйидагилар киради: Ўқув дарсининг кейс-технология ўқитиш бўйича, талабалар ўзлари ташкил этган иш фаолиятининг таъминловчи ва унинг натижавий баҳосини белгиловчи “Ҳолатий таҳлил варақаси” мавжуд.

Мазкур кейсдан “Иқтисодиёт назарияси”, “Иқтисодиёт назарияси фанини ўқитиш услуби”, “Иқтисодиёт назарияси-2”, “Иқтисодий фанларни ўқитиш услубиёти” ва “Ўтиш даври иқтисодиёти назарияси” фаниларини ўрганиш жараёнида фойдаланиш мумкин.

КИРИШ

Долзарблиги. Ўқув жараёнини ташкил этиш, самарали натижага эришиш кўп жиҳатдан тўғри, оптимал услубни танлашга боғлиқ. Энг қулай ва юқори самара берувчи услубни танлашда профессор-ўқитувчи бир қанча омилларни ҳисобга олиши, уларни таҳлил қилиши ва шу таҳлил асосида маълум мавзуга ва вазиятга мос тушувчи услубни танлаш малакасига эга бўлиши талаб этилади.

Бўлажак ўқитувчиларда ҳар бир дарс учун мос келувчи энг қулай услубни танлаш малакасини шакллантириш ўта муҳим масала. Чунки тўғри танланган услуб ўқув жараёнининг самарали бўлишига имкон яратади. Оптимал услубни танлаш учун бир қанча омилларни ўрганиш ва уларнинг барчаси учун тўғри келувчи энг қулай услубни танлаш малакасига эга бўлиш талаб этилади.

Ўқув жараёнининг самарадорлигини оширмасдан туриб малакали мутахассисларни тайёрлаш масаласини ҳал этиш мумкин эмас. Демак, жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий, маънавий ривожини таъминлаб берувчи малакали мутахассислар тайёрлаш фаолиятида қатншувчи ҳар бир педагог ҳар бир вазият учун оптимал услубни танлай олиш малака ва кўникмасига эга бўлиши шарт. Бўлажак педагогларда юқорида қайд этилган малака ва кўникмаларни шакллантириш мақсадида мазкур кейс ишлаб чиқилди. Кейс ечимини топиш жараёнида талаба услуб танлашда аҳамиятга эга бўлган бир қанча омилларни ўрганиши, уларни таҳлил этиши, қиёслаши ва ягона энг қулай услубни кўрсатиши ҳамда уни асослаб бериши талаб этилади.

Оптимал услубни танлаш жараёнида талаба мавзунинг характери, ўқув гуруҳининг ўзига хос хусусиятларини ўрганиши, дарснинг аниқ мақсадларини белгилаб олиши, услубларнинг имкониятларига тўғри баҳо бериши ва “АВВ” технологияси асосида ўз фикрларини баён этиши лозим.

Кейс муаммосининг ечимини топиш жараёнида талабаларда қуйидаги хусусиятларни ривожлантириш ва **ўқув натижаларга эришиш мумкин:**

- мазкур мавзу бўйича билимни чуқурлаштириш;
- индивидуал ва гуруҳларда муаммонинг ечимини таҳлил этиш ва қарор қабул қилиш кўникмаларини шакллантириш;
- барча омилларни ҳисобга олган ҳолда конструктив фикр юритишга ўрганиш;
- мустақил қарор қабул қилиш кўникмаларини ривожлантириш;
- услуб имкониятларини аниқлаш;
- таълим мақсадларни аниқлаш;
- услуб танлаш жараёнида барча омилларни ҳисобга олган ҳолда ягона оптимал ечимни топиш малакасини шакллантириш.

ВАЗИЯТ

МАЪРУЗА ТУРЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Таълим жараёнида ўқув материали мазмунини оғзаки баён этиш, яъни маърузанинг алоҳида ўрни бор. Бироқ айрим педагог олимлар ўқув материалларини куруқ назарий баён этишга танқидий нуқтаи-назардан қарайдилар. Уларнинг фикрича, маъруза жараёнида маърузачининг фикри жуда секин қабул қилинади, таълим олувчилар мустақил фикрламайди, улар нотикнинг сўзларини механик равишда ёзиб оладилар. Дарслик ва қўлланмалар мавжуд бўлган ҳар қандай шароитда маъруза гўё унчалик самара бермайди индивидуал ўқитиш тамойилига мутлақо зиддир. Бироқ, педагогик амалиёт натижалари шуни кўрсатадики, маърузадан воз кечилса, таълимнинг илмийлик даражаси пасаяди, семестр давомида ўқув ишларининг изчиллиги ва мароми бузилади. Шу боис маъруза ўқитишнинг муҳим шакли ва усули сифатида доимо қўлланилиб келинган ва бундан кейин ҳам педагогик амалиётда қўлланилаверади. Маърузанинг юқорида таъкидлаб ўтилган айрим камчиликлари ўрганилаётган ўқув материалларини саралаш, ўқитишнинг самарали методикаларини танлаш ва уни бошқа мақбул усуллар билан биргаликда қўллаш орқали бартараф этилиши мумкин.

Ҳозирги вақтда маъруза жараёнида ҳам ўқитишнинг ноанъанавий усулларида кенг фойдаланилмоқда. Улар қаторига муаммоли маъруза, маъруза-маслаҳат, маъруза-матбуот конференция, маъруза-икковлон, маъруза-суҳбат, маъруза-мунозара, маъруза-тадқиқот, маърузада тесқари алоқа усулини қўллаш, визуал маърузалар қиради.

Қуйида уларнинг моҳияти ва ўзага хос хусусиятлари ҳақида тўхталиб ўтамыз:

Муаммоли маъруза. Анъанавий маърузада тушунтириш, иллюстрация, изоҳлаш, мисоллар келтиришдан фойдаланилса, муаммоли маърузада таҳлил, илмий изланиш, синтез усули асосий ўрин эгаллайди. Муаммоли маърузада муаммоли саволлар қўйилади, муаммоли вазиятлар яратилади ёки моделлаштирилади. Муаммоли вазият талабалардан фаол билиш фаолиятини талаб этади. У муаммоли саволларни қўйиш орқали яратилган зиддиятли вазиятдир.

Муаммоли савол ўзида диалектик зиддиятни мужассам этади ва ечими учун маълум билимларни қайта тиклашни эмас, балки фикрлашни, таққослашни, изланишни, янги билимларни эгаллашни ва амалий қўллашни талаб этади. “Муаммоли савол” ва “муаммоли масала” тушунчалари бир-биридан шартли равишда ажратилади. Муаммоли саволлар “масала” даражасигача ривожлантирилиши, масала эса саволларга “бўлиниши” мумкин. Муаммонинг мураккаблик даражаси

талабаларнинг тайёргарлигига, ўрганилаётган мавзу ва бошқа ҳолатларга боғлиқ ҳолда танланади.

Муаммоли масалалар ечими ва муаммоли саволларга жавобни ўқитувчи талабалар кўмагига таянган ҳолда топади. Ўқитувчи муаммони ҳал этибгина қомасдан, уни ечиш мантиқини, методикасини кўрсатиб бериши, ақлий фаолият усулларини намойиш этиши, мураккаб ҳодисаларни билишнинг дидактик методини асослаши лозим. Албатта, бу кўп вақтни талаб этади. Шунинг учун олдиндан ўқув материалларини танлаши ва маъруза “сценарий”сини ишлаб чиқиши зарур.

Муаммоли маърузада талабалар нотик билан бирга “фикирлашиш” жараёнида иштирок этади ва охир-оқибат муаммоли масалаларни ечишда ҳаммуаллифга айланади. Муаммоли маъруза натижасида эгалланган билимлар, биринчидан, талабаларнинг маърифат маслагига айланади; иккинчидан, улар чуқур ёдда сақланади, талабаларнинг билиш фаолияти фаоллашади (таълимий самара), улар янги таълимий вазиятларга осон ўтади (ижодий фикрлашни ривожлантириш самараси); учинчидан, муаммоли масалаларни ечиш таълим олувчи заковатини ривожлантиради (ривожланиш самараси); тўртинчидан, уларнинг курсга қизиқишини орттиради ва касбий тайёргарлигини кучайтиради (психологик тайёрлаш самараси).

Маъруза маслаҳат. Машғулотнинг бу шакли амалий йўналишга эга мавзуларни ўрганишда кўл келади. Бундай маърузани ташкил этишнинг бир неча варианты мавжуд.

1-вариант. Машғулот кириш сўзи билан бошланади. Ўқитувчи талабалар диққатини қаратаётган масаланинг амалий аҳамиятига жалб этилади. Кейин талабалар саволлар беришади. Асосий эътибор (ўқув вақтининг 50% и) саволлар жавобига қаратилади. Машғулот сўнггида ўқитувчи кичик мунозара ўтказиб талабаларнинг эркин фикр алмашишини таъминлайди ва якуний хулоса чиқаради.

2-вариант. Машғулотдан бир неча кун олдин ўқитувчи талабалардан ёзма равишда саволлар йиғиб олади. Машғулотнинг биринчи қисмида у маъруза қилади, кейин ўз имкониятига қараб, талабаларнинг аввалдан ёзма равишда берган саволларига жавоб қайтаради. Унинг иккинчи қисмида талабалар яна қўшимча саволлар беради, эркин фикр алмашади ва ўқитувчи машғулотга якун ясайди.

3-вариант. Ўқув материаллари талабаларга машғулотдан олдин берилади. У услубий кўрсатма ёки йўриқнома характерида бўлади. Талабалар ўқув материалларини аввалдан ўрганиб маърузачига саволлар тайёрлайди. Эркин фикр алмашиш шаклида ўтказилади ва саволларга жавоб топилади.

4-вариант. Машғулотнинг биринчи қисмида мавзуга ёки бирор илғор тажрибага оид кинофильм, видеофильм, диафильм кўрилади. Талабалар

унга оид материаллар, китоб, рисола, қўлланмаларни олдиндан олиши мумкин. Машғулотнинг иккинчи қисми савол-жавоб тарзида ўтказилади.

5-вариант. Машғулот жамоа маслаҳати сифатида ташкил этилади. Бунда фақат ўқитувчи эмас, балки соҳа мутахассислари ҳам иштирок этадилар. Машғулотда долзарб ва муҳим муаммолар қараб ўтилади. Маъруза-маслаҳат тарзида машғулот самарадорлиги талабалар бераётган саволларнинг мазмунига боғлиқ.

Дастурли маъруза-маслаҳат талабаларни муаммо муҳокамасида фаол иштирок этишга мажбур этади. У жамоа маслаҳатидан ўқитувчининг талабалар учун саволлар тузиши ва уларга таклиф этиши билан фарқланади. Тайёрланган саволларга дастлаб талабалар жавоб беришади, нотўғри жавоблар таҳлил этилади ва муҳокама қилинади. Ўқитувчи талабаларга қўшимча саволлар берилади ва нотўғри жавобларни изоҳлайди.

Дастурли маъруза-маслаҳат бирор муаммога бағишланган маъруза машғулотларидан кейин ташкил этилиши мумкин. Бунда талабалар олган билимларини тўғри қўллай олиш кўникмасини намоён этадилар.

Маъруза-маслаҳатнинг афзаллиги шундан иборатки, унда талабаларнинг амалий қизиқишларига кўпроқ эътибор қаратилади, ўқитиш жараёнини индивидуаллаштиради.

Маъруза шаклларида бири маъруза-матбуот конференция ҳисобланади.

Маъруза-матбуот конференция талабалар билимидаги камчиликларни тўлдириш ва уларнинг тайёргарлиги даражасини ташхис этиш учун хизмат қилади. Бундай маърузаларни ташкил этиш учун алоҳида методикалар ишлаб чиқилади. У қуйидагича ўтказилади. Ўқитувчи машғулот мавзусини эълон қилиб талабалардан қаралаётган муаммо бўйича ёзма равишда саволлар беришларини сўрайди. 2-3 дақиқа давомида талабалар қизиқарли саволларини ёзма равишда ўқитувчига беришади. Ўқитувчи 3-5 дақиқа давомида саволларни мазмунига қараб саралайди ва маърузасини бошлайди. Маърузадан мақсад қўйилган саволларга жавоб топишдир. Маъруза натижасида талабаларнинг фанга қизиқиши ва билимлари таҳлил қилинади.

“Маъруза-икковлон”. Бундай маърузани икки ёки ундан ортиқ уйитувчи олдиндан тайёрланган сценарий асосида ўтказилади. Ўқитувчилар муаммоли саволларга ўзларининг турли қарашларини баён этиб мунозарага киришишади. Мавзу бўйича мисолларга таяниб баҳслашади. Предмет бўйича “Маъруза-икковлон” бир ўқув фани ўқитувчилари иштирокида предметлараро “Маъруза-икковлон” турли фан ўқитувчилари иштирокида ўтказилади.

“Маъруза-икковлон”да педагог шерикларни танлаш, уларнинг психологик ва интеллектуал жиҳатдан бир-бирига мос келиши

лаёқатлилиқ даражасининг тенглиги, фанлараро алоқалардан унумли фойдаланиши муҳим аҳамиятга эга.

“Маъруза-суҳбат”. Маърузанинг бу шакли бирмунча кенг тарқалган. Бунда диалог орқали талабалар ўқитувчи суҳбатига жалб этилади. Аудиторияда бериладиган алоҳида саволлар диспут, мунозара талабаларни фаоллаштириш воситалари ҳисобланади. Унинг бир неча шакли мавжуд: маъруза-мунозара, маъруза-тортишув, маъруза-семинар (номилог).

Бунда талабалар диққати мавзунинг муҳим саволларига жалб қилинади, аудиториянинг ўзига хослиги ҳисобга олиниб, ўқув материали мазмуни, уни баён қилиш суръати ва методи аниқланади.

Талабаларнинг маъруза-суҳбатда фаол қатнашишини таъминловчи баъзи усуллар:

1.Маърузани саволлар асосида ташкил этиш. Ўқитувчи аудиториядаги талабаларга саволларни маърузани бошлашдан аввал беради. Бундан мақсад талабалар билимини текшириш эмас, балки қаралаётган муаммо бўйича уларнинг фикрларини билиш, савияси даражасини, ўқув материалларини қабул қилишга тайёргарлигини аниқлашдан иборат.

Саволлар талабаларнинг барчасига ҳавола этилади. Улар ўз жойларидан туриб, навбат билан саволларга жавоб беришади. Саволлар оддий ёки муаммоли бўлиши мумкин. Талабалар берилган саволларга обдон ўйлаб, мустақил фикр юритиб, жавоб топадилар ва умумий хулосага келишади.

Муҳокама этилган муаммоларнинг аҳамияти ва муҳимлигини тушуниб олишади. Натижада уларнинг ўқув материалларига қизиқиши ва уни қабул қилиш даражаси ортади. Машғулот давомида ўқитувчи талабаларга берилган саволларнинг жавобсиз қолмаслигига эришиши зарур, акс ҳолда у сафсатабозликдек туюлиши мумкин ва улар фаол фикрламайдилар.

2.Жамоавий тадқиқот. Ўқитувчи талабаларга жараёнлар ва ҳодисалар қонуниятларини биргаликда тавсифлашни таклиф этади. Бунда уларнинг тажрибаси ва билимига таянилади. Таклифларни аниқлаштирилиб бутун жамоа ўз мулоҳазаларини назарий ифодалайди, тизимлаштиради.

Маъруза-мунозара. Ўқитувчи ўз саволларига талабаларнинг берган жавобларидан фойдаланиб, уларнинг эркин фикр алмашиши учун имкон туғдиради, натижада талабалар анча фаоллашади. Ўқитувчи талабалар жамоаси фикрини бошқариб мунозара пайтида йўл қўйилган хато ва камчиликларни изоҳлаб беради.

Мунозара учун саволлар тўғри танланса ва у мақсадга йўналтирилган ҳолда моҳирона ташкил этилса, маъруза жараёнида албатта самарага эришилади. Муҳокама учун саволлар талабаларнинг тайёргарлик

даражасига қараб, ҳал этиладиган дидактик масалаларга боғлиқ ҳолда танланади.

Хатоли маъруза. Унинг ўзига хос томони шундаки, ўқитувчи маърузани баён этиб, унда маълум хатолар борлигини айтади. Хатолар турли кўринишда бўлиши мумкин: мантиқий, маъновий, дунёқарашга оид, таъриф ва тушунчаларни нотўғри изоҳлаш ва ҳ.к. Ўқитувчи уларни алоҳида плакатга ёзади ва тескари томондан кўрсатади. Маъруза тугагач, ўқитувчи талабаларда ўз натижаларини плакатнинг олд қисмида тўғри баён этилган фикрлар билан таққослаш имконияти мавжудлигини эътироф этади. Талабалар маърузада йўл қўйилган, яъни “атайин режалаштирилган” барча хатоларни аниқлаши ва уларни дафтарига белгилаши шарт. Маъруза тугашидан 15-20 дақиқа олдин талабалар маъруза пайтида “йўл қўйилган” хатоларни аниқлаб, таҳлил этадилар ва тўғри жавобларини асослаб беришади. Махсус режалаштирилган хатоли маърузалар талабаларнинг билиш фаолиятини фаоллаштиради (бунда ҳамма талаба ўзининг лаёқатли эканини кўрсатишга уринади), улар жавобларни тўғри ифодалашга ўрганадилар.

Маъруза-тадқиқот. Маъруза киришида муаммоли топшириқлар шундай тақдим этиладигани, натижада талабалар ўқув муаммоларини тўла англаб этадилар ва кейин уларни ўқитувчи билан биргаликда тадқиқ қиладилар. Бу ерда асосий масала ижодий фикрлаш усули ва йўсинларини, фактик материалларни таҳлил этиш методикасини очиб бериш ҳисобланади. Бундай маърузаларда талабаларнинг билиш фаолияти бошқарилади. Талабаларнинг фактик материални узатиш ва тадқиқ қилиш методикаси, билиш ва тадқиқот усуллари эгаллашга ҳамда илмий изланишига ёрдам берилади. Машғулотда назорат саволлари, мантиқий ва амалий топшириқлардан кенгроқ фойдаланилади. Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаси такомиллаштирилади. Маърузада қайтар алоқа техникаси қўлланилади. Бундай маърузани ташкил этишда махсус жиҳозланган аудиториялардан фойдаланилади. Ҳар бир талабанинг шахсий ЭҲМ ўқитувчи компьютерига уланади. Талабаларнинг берилган саволларга жавоблари компьютер орқали олинади. Саволлар маъруза бўлимларини баён қилишнинг бошида ва охирида берилади. Агар талабалар саволларга тўғри жавоб беришса, ўқитувчи қисқача тезис баёни билан чекланади. Агар талабалар саволларга тўғри жавоб бера олишмаса, у маъруза ўқийди.

Назорат натижалари қониқарсиз бўлган ҳолларда ўқитувчи ўқув материалини баён этиш методикасини ўзгартиради.

Визуал муъруза. У ўқилмайди, балки кўрсатилади. Бунда асосий ўқитиш методи кўргазмали намойиш ҳисобланади. Кино, теле ва видеокадрлар, слайдлар, дискдаги ахборотлар блокинни ўқитувчи шарҳлаб беради.

Юқорида баён этилган маъруза турлари таълим муассасасидаги шарт-шароитлар, ўқитишнинг мазмуни ва шакли, талабаларнинг билими ва тайёргарлик даражаси, қизиқиши ва маънавий эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда педагогик амалиётда қўлланилса, шубҳасиз, ўзининг дидактик самарасини беради.

Муҳокама учун саволлар:

1. Маълум мавзунини ўрганиш учун услубни танлаш жараёнида қандай омилларни ҳисобга олиш лозим?
2. Сиз қандай услубларни биласиз?
3. Намойиш услубига изоҳ беринг.
4. Муаммоли услубнинг ютуқлари нималардан иборат?
5. Ахборот дарсининг ижобий хусусиятлари нималардан иборат?
6. Дарс мақсадлари қандай белгиланади?
7. Нима учун аниқлаштирилган мақсадларни белгилаб олиш тавсия этилади?
8. Аниқлаштирилган мақсадларни белгилашда нималарга эътибор бериш лозим?

ВАЗИФА

Юқоридаги ҳолатларни ўрганиб чиқиб, маъруза жараёнидаги муаммоларни шакллантиринг ва таълим жараёнида ўқув материали мазмунини оғзаки баён этишни мукамаллаштириш борасидаги замонавий усулларни ўрганиб чиқинг.

III. ТАЛАБА УЧУН УСЛУБИЙ КЎРСАТМАЛАР

“ИҚТИСОДИЁТ НАЗАРИЯСИ” ФАНИДАН МАЪРУЗАГА ТАЁРГАРЛИК КЎРИШ УСЛУБИ” МАВЗУСИНИНГ МАЗМУНИ ЮЗАСИДАН МАЪЛУМОТ

Маъруза ўқув жараёнининг шундай шаклларида бирики, унинг натижаси самарали бўлиши тегишли шартлар бажарилиши керак. Шунинг учун ўқув жараёнида маърузанинг тутган ўрни, маърузанинг турлари, унинг моҳияти, мақсад ва вазифалари, маърузага қўйиладиган асосий талаблар, ўқитувчининг асосий вазифалари, назария ва амалиётнинг ўзаро бир-бири билан боғлиқлиги, маърузанинг илмийлиги очиб берилди. Маърузага тайёргарлик кўришда статистик маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилиш кўриб чиқилди.

Маърузани шундай ташкил қилиш керакки, у ижодий фикрлашнинг юзага келишига ёрдам берсин, талабаларнинг мустақил ишлашларига туртки бўлсин, уларда янги ахборотларни мустақил таҳлил қила билиш кўникмаларини ҳосил қилишга, ундан зарур назарий ва амалий хулосалар чиқариш, ҳозирги замон ҳаётининг муаммолари ечимини топа олишларига ёрдам берсин. Иқтисодиёт назариясини ўргатиш жараёни ижодий тавсифларга эга бўлиши учун ўқув жараёнининг турини шаклларида бўлган ёндошувлардаги бир томонламаликка барҳам бериш зарур. Ҳар қандай кафедра, ҳар қандай педагог мавзунинг ҳар бир банди ўқув жараёнининг турли кўринишларида олиб борилиши кераклиги ҳақида ўйлаб кўришлари керак: яъни улар маърузаларга шундай қарашлари мақсадга мувофиқки, семинар машғулотларида бутунлай мавзунини тўлалигича ўзлаштиришларининг асосий усули ўқув ва монографик адабиётлар устида мустақил ишлаш ҳисобланади. Курснинг ҳар бир мавзуси бўйича уни ўргатишнинг услубий режасини ишлаб чиқиш услубий жиҳатдан муҳим. Бундай режада қандай саволларга, маърузаларда жавоб бериш керак, қайсиларини семинарларда очиқ бериш кераклигини мавзу бўйича тавсия этилган доклад ва рефератларнинг рўйхатини кўрсатиши керак. Режа бундан ташқари, талабаларга тавсия этилган асосий ва қўшимча адабиётларни ўзлаштириш бўйича ўз-ўзларини назорат қилишлари учун саволлар рўйхатини ҳам ўз ичига олиши керак.

Шундай қилиб, талабаларнинг мустақил ишлашлари курснинг ҳар бир мавзусини ўрганишнинг асосий шакли ҳисобланади: маъруза ва семинар машғулотларини энг аввало, мана шу мустақил ишлашга йўналтириш, уни осонлаштириш, самаралироқ қилиш керак. Айнан шу вазифалар ўқув жараёни барча шаклларида таркибий жиҳатдан бирлигини таъминлайдиган ягона услубий режада ўз ифодасини ториши керак. Ўқув жараёнининг фаол шакли фақат семинар машғулотларидир,

унда ўқитувчи аудиторияга фаол таъсир кўрсатади, талаба эса у ёки бу тушунчаларнинг шаклланиш жараёнига бевосита фаол тортилади.

Қабул қилишнинг фаоллиги бевосита маърузада ҳам муҳим аҳамиятга эга. Маърузада ўқитувчи исталган услубий воситалар билан аудиторияни фаоллаштиришга, талабаларнинг билимларни ўзлаштиришга ижодий ёндошувларига, уларда тадқиқотчиликнинг бошланишига туртки бўлишига эришиши зарур.

Олий ўқув юртларида ўқитиладиган маърузаларнинг барча турли-туман шакллари ўзларининг бажарадиган вазифаларига кўра мавзули ва муаммоли маърузаларга бўлиш мумкин.

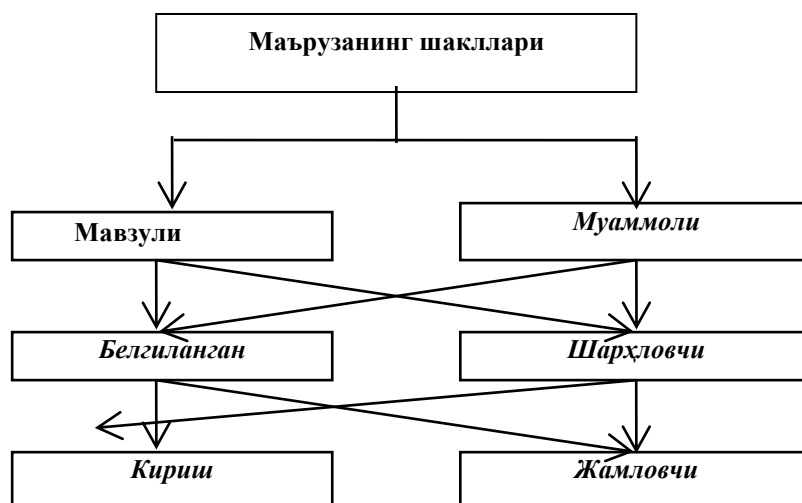
Мавзули маърузалар муаммоли маърузалар сингари белгиланган ва шарҳловчи маърузаларга бўлиниши ҳам мумкин.

Белгиланган маърузаларда талабаларнинг мустақил ишлашларига устунлик берилади ва шу сабабли уларда мустақил ўқиш учун тавсия этилаётган адабиётлар бўйича услубий характердаги маслаҳатлар катта ўрин эгаллайди, барча мавзунини ўрганиш учун зарур бўлган дастлабки қоида берилади. Қандайдир муаммога бағишланган шарҳловчи маърузалар қўйилган саволларни уларнинг мантиқий боғлиқлигига кўп ёки кам тизимга келтирилган ҳолда баён қилади.

Белгиланган маърузалар одатда кириш маърузалари ҳисобланади яъни мазкур муаммони мазкур мавзунини ўрганиш учун остонани ўзида ифодалайди. Моҳият жиҳатдан бундай туркумлаш белгиларига маърузаларнинг барча аниқ турлари киради, улардан иқтисодиёт назариясини ўқитиш жараёнида фойдаланилади.

Шарҳловчи маърузалар педагогик таъсир кўрсатишга кўпроқ мойил бўлади. Иқтисодиёт назариясидан давлат имтиҳони бор бўлган жойларда курсни ўргатишда кўпроқ жамловчи шарҳловчи маърузалар ўқилади. Маърузаларни ўқитиш услубига кўра қуйидаги турларга ажратиб кўрсатиш мумкин; кириш маърузаси, шарҳловчи маъруза, маъруза-ахборот, муаммоли маъруза, визуал маъруза, бинар (2 кишилик) маъруза, аввалдан режаланган хатоли маъруза, маъруза - конференция, маъруза - маслаҳат.

Маърузалар шаклларининг кўриниши

1. Кириш маърузаси - фан тўғрисида яхлит тасаввур ҳамда маълум йўналишлар беради. Талабани ушбу фаннинг вазифалари ва мақсади билан таништириш, касбий тайёргарлик тизимида унинг ўрни ва ролини белгилаш, курснинг қисқача шарҳини бериш, фаннинг ютуқлари ва таниқли олимлар номлари билан таништириб, келажакдаги изланишларнинг йўналишини белгилаш, тавсия қилинган ўқув-услубий адабиётлар таҳлилини бериш, ҳисобот ва баҳолашнинг муддатлари ва шакллари белгилаш каби педагогик вазифаларни амалга оширади.

2. Маъруза ахборот - бу маърузанинг одатдаги тури бўлиб, ўқув маълумотларини баён қилади ва тушунтиради.

3. Шарҳловчи маъруза - баён қилинаётган назарий фикрларнинг ўзагини, илмий тушунчалар ва бутун курс ёки бўлимларининг концептуал асосини ташкил этади. Илмий билимларни тизимлаштиришни амалга оширади, фанларнинг ўзаро алоқадорлигини очиб беради.

Маърузаларнинг ўқитиш услубига кўра турлари.

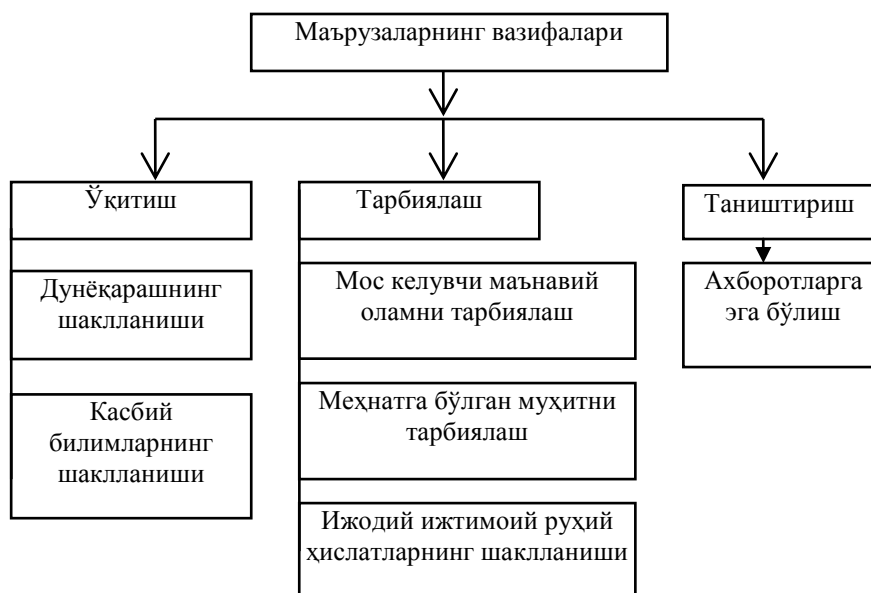
4. Муаммоли маъруза - янги билимлар қўйилган савол, масала, ҳолатнинг муаммолилиги орқали берилади. Бунда ўқувчининг ўқитувчи билан биргаликдаги билиш жараёни илмий изланишга яқинлашди. Янги ўқув ахборотининг мазмунини очиш, муаммони қўйиш ва уни ечимини топишни ташкил қилиш, ҳозирги замон нуқтаи назарларини таҳлил қилиш каби педагогик вазифаларни бажаради.

5. Визуал маъруза - бу маърузани ўқиш визуал материалларни кўришда кенг ва қисқа шарҳлар беришга қаратилган. Янги ўқув маълумотларини ТСО ва аудио видеотехника ёрдамида берилса, ўқув самарадорлиги янада ошади.

6. Бинар 2 кишилик - бу маъруза 2 ўқитувчининг ёки 2 та илмий мактаб намоёндасининг ўқитувчи-талабанинг диалогидан иборат. Янги ўқув маълумотларининг мазмуни иккиёқлама фикр юритиш орқали ёритилади.

7. Аввалдан режалаштирилган хатоли маъруза - мазмуни ва услубиятида хатоларни излашга мўлжалланган бўлиб, маъруза охирида тингловчилар ташхиси ўтказилади ва қилинган хатолар текширилади. Янги материаллар мазмунини ёритиш, берилган маълумотни доимий назорат қилиш талабаларни рағбатлантириш каби педагогик вазифалар амалга оширилади.

Маърузаларнинг вазифалари

8. Маъруза конференция - Аввалдан қўйилган муаммо ва докладлар тизимида (5-10 минут)дан иборат илмий-амалий дарс сифатида ўқув дастури чегарасида ўтилади. Докладлар биргаликда муаммони ҳар томонлама ёритишга қаратилиши керак. Охирида ўқитувчи мустақил ишлар ва чиқишларга яқун ясаб, тўлдириб, аниқлаштириб хулоса қилади. Шу тариқа янги ўқув маълумотларининг мазмуни ёритилади.

9. Маслаҳат маъруза - турли сценарийлар ёрдамида ўтиш мумкин. а) "Савол-жавоб" маърузачи бутун курс бўйича ёки алоҳида бўлим бўйича саволларга жавоб беради. б) "Савол-жавоб-дискуссия" изланишга имкон беради. Бундай маъруза ҳам янги ўқув маълумотни ўзлаштиришга қаратилган.

Маърузалар - бу талабалар билан мулоқотда бўлишнинг алоҳида шакли бўлиб, уни бошқа ҳеч нарса билан алмаштириб бўлмайди. У хаддан ташқари кўп омилли мақсадларга эга бўлади, улар бу мақсадларга юқори даражада эришиш учун маърузаларнинг барча вазифаларини аниқ ажратиб кўришни талаб қилади.

Маълумки, иқтисодиёт назариясини ўрганиш ёш мутахассислар иқтисодий тафаккурининг шаклланиши ва ривожланишига ёрдам беради, уларни ижтимоий ривожланиш қонунлари ва истикболларини чуқурроқ идрок этишларига ёрдам беради, назарий масалаларни амалиёт билан боғлаш лаёқатини юзага келтиради. Иқтисодёт назарияси бўйича маърузалар қуйидаги талабларга жавоб бериш керак:

1. Маърузалар маълум йўналишга эга бўлиши керак, энг аввало, бозор иқтисодиётига ўтиш тамойилларини, жамият ривожланишининг иқтисодий қонуниятларини кетма-кет ўрганиши зарур.

2. Маърузаларнинг ёшларда бизнинг турмуш тарзимизга хос бўлган замонавий маънавият ва ахлоқ қоидаларини шакллантириш кучли омили сифатида тарбиявий таъсирининг ўсиши.

3. Бозор иқтисодиётига ўтиш назарияси ва амалиёти асосларини иқтисодиёт назариясининг янги долзарб масалаларини илмий жиҳатдан қўйиш ва ижодий ечиш билан бирга қўшишни таъминловчи илмийлик, назарий фактларнинг исботланиши ва мантиқи.

4. Маърузаларнинг ишончлиги ва далиллар билан асосланганлиги, жамият ривожланиши ҳозирги босқичи хусусиятларининг ҳар томонлама ҳисобга олиниши.

Маърузачиларнинг иқтисодиёт назарияси ўқитувчилари олдида турган асосий вазифалар:

1. Талабалар олдида иқтисодиёт фанининг назарий бойликларини очиб бериш.

2. Талабаларга классик иқтисодчилар назарий меросини, Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарларини ва бошқа иқтисодчи олимларни чуқурроқ ўрганишларида ёрдам бериш.

3. Талабаларга бошқа фанларни ўрганишда иқтисодёт назарияси бўйича олинган билимларини ижодий қўллашларида ёрдам бериш.

4. Бозор иқтисодиётига ўтишда ғоявий тўхтамга эга, ишончли мураккаб ижтимоий-иқтисодий муаммоларга мослаша оладиган кишиларни тарбиялаш.

5. Талабаларни ватанга ва ўз халқига садоқат руҳида тарбиялаш.

Маърузачи асосий мақсадларга эришиш учун талабаларни иқтисодёт назарияси узоқ ва тинимсиз ўрганишга ундаши муҳим аҳамиятга эга. Маърузачи фаолиятини у ҳақиқатан ҳам фанга қизиқиш уйғотиш учун шундай ташкил етиши керакки талаба ўзи китобларни излашга, у ёки бу иқтисодий жараёнлар нима учун юзага келаётганлигини, уларнинг ижтимоий-иқтисодий мазмуни нимадан иборат эканлигини мустақил тушунтириш ва тушунтира олишга эҳтиёж ва қизиқиш уйғотиш керак.

Шу билан боғлиқ равишда талабаларга тавсия этиладиган материални йиғиш манбалар тўплаш муҳим аҳамиятга эга. Иқтисодиёт назарияси бўйича маърузаларнинг йўналиши охир оқибатда билимлар тизими талабаларнинг шахсий ишончига айланишида намоён бўлади.

Маърузаларнинг ижтимоий-иқтисодий йўналтирилганлиги тамойилини сақлаб ўқитувчи бозор иқтисодиётига ўтиш даврида дуч келаётган субъектив ва объектив қийинчиликларни бўрттирмай ёки камайтирмай кўрсатиб бера олиши керак, маърузаларнинг ижтимоий-иқтисодий йўналганлигини унинг илмийлигидан ажратиш мумкин эмас. Маърузачи ҳар доим воқеликни объектив таҳлил қилишга иқтисодий ривожланиш объектив қонуниятларини англашга, хўжалик ҳаётидаги ҳодиса ва омиллар ўртасидаги сабаб-оқибат боғланишларини таҳлил қила билишга таяниши керак.

Ўқитиш тажрибаси кўрсатадики, декларация ва шиорлар эмас, балки ишончли далиллар, воқеъликни чуқур таҳлил этиш талабанинг онгига кучли таъсир кўрсатади. Билишнинг исталган соҳаси шу жумладан иқтисодиёт назарияси асосларининг пишиқлиги, далиллар шубҳасиз ишончилиги, назарий ва амалий хулосаларнинг кетма-кетлиги билан кучлидир.

Маърузачи талабаларнинг курс дастурида кўрсатилган дарслик ва монографиялар устида мустақил ишлашлари билан чекланиб қолмасдан, балки иқтисодий мавзулардаги мақолалар ёзишлари учун асосий услубий тавсияларни ҳам ўз ичига олиши мақсадга мувофиқ. Бунинг учун маърузачи мавзу бўйича адабиётларни яхши билиши, уни танқидий баҳолаши, баъзи муаллифларнинг қарама-қарши фикрларини муҳокама қила олишлари керак.

Психологларнинг кузатишлари шундан гувоҳлик берадики, билиш жараёни фикрлар алмашишида, илмий баҳсларни ижодий излаш муҳитида амалга ошади ва ўқитувчи учун бундай муҳитни ўзининг дарсларида яратиш муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун маърузаларда айниқса, ихтисослашган факультетларда мунозарали саволлар қўйиш, назарияда ҳали ечилмаган масалалар бўйича турли нуқтаи-назарларни баён қилишдан қочмаслик керак. Бу маърузаларда турли нуқтаи-назарларни санаб ўтилади, деган фикрни келтириб чиқармайди. Маърузачининг ўзи маълум нуқтаи-назарларга эга бўлиши, нима учун бу нуқтаи-назар тўғри-ю, бошқаси нотўғри эканлигини тушунтириб бериши ва бунга аудиторияни ишонтира олиши керак.

Маърузанинг илмийлиги материални баён қилиш кетма-кетлиги, тушунарлилиги ва саволларни қўллаш аниқлигини кўзда тутати. Илмийлик ижтимоий ҳаёт ҳодиса ва жараёнларини тарихий ва мантиқий таҳлил этишда бирлик тамойилини сақлашни талаб қилади, бунингсиз уларни тушунтириш имкони бўлмайди. Маърузаларга тайёргарлик кўришда унинг услубий асосини аниқ тасаввур этиш керак. Мазкур муаммоларга тегишли бўлган саволларни тушуна олиши керак. Фақат ана шундай шароитда мазкур мавзу бўйича мавжуд адабиётларни тўғри баҳолаш ва зарур фактик материални ажратиш мумкин бўлади. Агар ўқитувчи фактик материал билан етарли даражада қуролланмаган бўлса, у "ўткир саволлар"га ишончли далиллар билан жавоб бера олмайди, улардан қочишга ва четлаб ўтишга ҳаракат қилади. Бу талабларнинг қоникмаслигини келтириб чиқаради, маърузаларнинг исботланганлиги ва тарбиявий аҳамиятини тушириб юборади.

Назария ва амалиётнинг ўзаро таъсири ҳаддан ташқари мураккаб, турли-туман алоқалар билан белгиланади: ички, ташқи, бевосита ва билвосита, мавҳум ва мавҳум бўлмаган. Шу сабабли маърузаларга тайёргарлик кўришда чуқур жараёнларни таҳлил қила олиш, у ёки бу

ҳодисалар ривожланишининг асл қонуниятларини очиб бериш, узилган ва тегишли бўлмаган мисоллар тўплаш билан чекланиб қолмаслик керак.

Фактлар ва рақамлар иқтисодий ҳодисалар, жараёнлар ва муаммоларнинг моҳиятини ёритишга ёрдам беради. Бироқ улардан амалда фойдаланиш мумкин бўлгандагина шундай бўлади. Бу маърузаларга тайёргарлик кўриш жараёнида намоён бўлади. Иш учун маълум умумлаштириш, сабаб-оқибат боғланишлари, тенденцияни аниқлаш учун материал бўлиб хизмат қилиши мумкин бўлган рақамлар ва фактларнигина олишга тўғри келади.

Фактлар ўрганилаётган предметнинг мазмунини билиш учун асос бўлиб хизмат қилади қилади, шунинг учун зарур факт ва рақамларни йиғиш маъруза фаолиятида муҳим аҳамиятга эга. Бунда фактик материални юқори баҳолаш у ёки бу назарий ҳодисадан четлашиш ҳисобланмайди. Бундай четлашиш ўз ўрнида муҳим ва зарурдир. У ҳодиса ва жараёнларнинг ташқи жиҳатини эмас, балки уларнинг туб моҳиятини тушунтириши шубҳасиздир. Маърузага тайёрланаётган ҳар бир педагог фактлар юзасида қолиб кетмасликка ҳаракат қилиши кераклигини тушуниши лозим. Уларнинг паудо бўлиши сирини топишга ҳаракат қилиши, уларни бошқарувчи қонунларни излаши керак. Услубий адабиётлар, фактлар ва рақамлар ўз-ўзича маълум илмий ишлашни талаб қилувчи материал эканлигини таъкидлайди. Маъруза курсида фактик материал одатда натурал шаклларни эмас, буюмлар массасини эмас, балки ишлаб чиқариш муносабатларининг абстракт тушунча ва категорияларини (қиймат, истеъмол қиймати, миллий даромад, иш ҳақи, ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш фондлари ва ҳоказоларни), яъни иқтисодий муносабатларни тавсифлайди. Фактик материал тўплаш қуйидаги талабларга жавоб бериши керак:

1. Фактлар ва рақамлар ҳозирги замон хўжалик ҳаётининг алоҳида томонларини ва алоҳида ҳодисаларни тасаввур қилишга ёрдам бериши керак. Фактик материални йиғиш ҳодисани ўрганишга, унинг хусусиятларини аниқлаш уни аниқ вазиятда ва ривожланишда кўриб чиқишга қаратилиши керак.

2. Маълумотларни йиғишда фактлар хилма-хиллигига интилиш керак, чунки хилма-хиллик фойдалидир. Турли ўзаро алоқалар тизимини ўрганиш, тўлиқ солиштириш учун зарур, бироқ шу билан бир вақтда у ёки бу ҳодисанинг моҳиятини тушунтиришга ёрдам бера олмайдиган ва ҳатто талабани чалкаштириб юборадиган тасодифий фактлардан четлаштиришга тўғри келади.

3. Маърузага тайёргарлик кўришда вақт жиҳатдан энг сўнгги фактларни олиш керакки, улар мазкур даврга яқинроқ бўлган жараённи тавсифлай олсин.

4. Фақат ишончли, текшириб кўрилган, фактларни йиғишга тўғри келади, чунки улар шубҳа уйғотмаслиги керак.

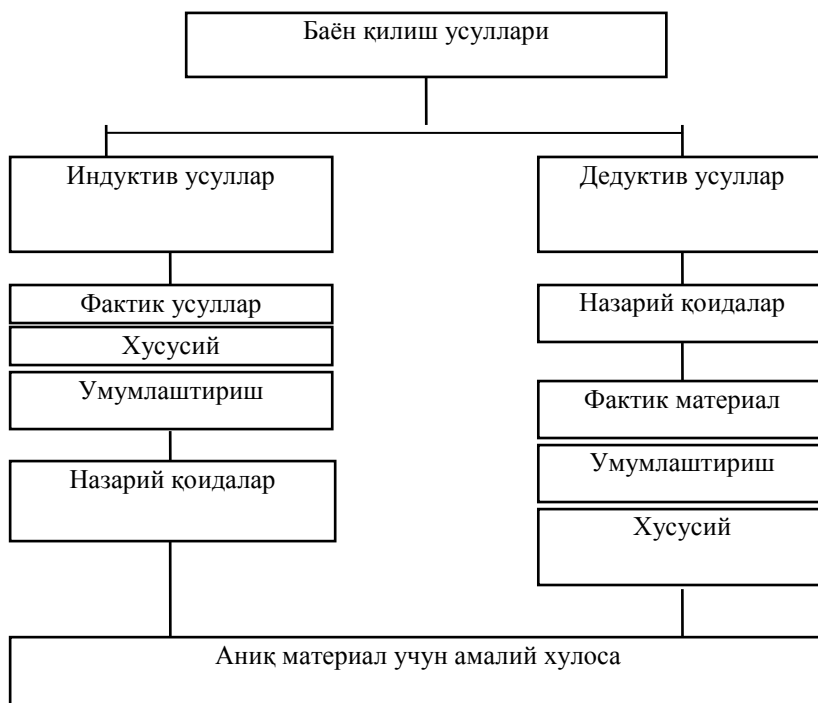
5. Исталган маърузада ёки бу назарий қондани тасдиқлаш ва ёритиш учун фактик материалга зарур бўлгандан катта ўрин ажратмаслик керак. Агар назарий ва фактик материал ўртасида энг қулай нисбат бузилса, у ҳолда талаба фактларни чалкаштира бошлаши, маърузада кўриб чиқиладиган назарий концепциянинг мазмуни тўғрисида нотўғри хулоса ва умумлаштиришлар келишига олиб келиши мумкин.

6. Маърузада салбий фактларнинг тўғри изоҳланиши, уни юзага келтирувчи сабаблар ёритилиши ва уларни бартараф қилиш йўллари кўрсатилиши муҳим. Бунда маърузачининг вазифаси салбий фактларни таҳлил қилишда уларни тизимга солиш эмас, балки тингловчилар томонидан мавжуд камчиликларни бартараф қилиш йўллари очиқ беришдир.

Фактик материал маълумотларни тирик мазмун, ҳаёт нафаси билан тўлдиради ва унинг баҳосиз аҳамияти ҳам ана шундир. Умумий услуб нуқтаи-назаридан назарий ва фактик материалларнинг нисбати муаммоси маърузада индуктив ва дедуктив усуллардан фойдаланиш муаммосидир. Дедуктив усул предметнинг умумийдан хусусийга томон баён қилинишини кўзда тутди, индуктив усул хусусийдан умумийга боради.

4-чизма

Маърузани баён қилиш усуллари

2. ЎҚУВ ГУРУҲИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Биринчи курс “Иқтисодиёт назарияси” магистратура мутахасислигидаги магистрантлар сони 20 та, улардан учтаси қиз болалар. Гуруҳ аъзоларининг 85% аъло ва яхши ўзлаштириш кўрсаткичларига ҳамда кенг дунёқарашга эга. Гуруҳ жамоа сифатида шаклланиб бўлган ва бир-бирини жуда яхши тушунади. Гуруҳ талабалари иноқ ва ҳамкорликда ишлашни яхши кўради. Магистрантлар дарсдан бўш вақтларда биргаликда маданий хордиқ чиқаришни яхши кўрадилар. Гуруҳга фаоллик, қизиқувчанлик, ижодкорлик хусусиятлари хос. Гуруҳ аъзоларининг хулқ – атвори ва ўқишга бўлган муносабати профессор-ўқитувчиларни қаноатлантиради.

3. ЎҚУВ ХОНАСИНИНГ ТЕХНИК ВОСИТАЛАР БИЛАН ЖИҲОЗЛАНГАНЛИК ДАРАЖАСИ

Ўқув хонаси ҳамкорликда кичик гуруҳларда фаолиятни ташкил этиш учун қулай ҳолатда жиҳозланган. Ўқув хонасида компьютер ва проектор каби техник воситалар мавжуд. Танланган мавзу бўйича слайдлар ва тарқатма материаллар ишлаб чиқилган.

4. МАГИСТРАНТЛАРГА БЕРИЛАДИГАН МУЛОҲАЗА

УЧУН САВОЛЛАР

1. “Услуб” тушунчасига қандай изоҳ бериш мумкин?
2. Маълум мавзунинг ўрганиш учун услубни танлаш жараёнида қандай омилларни ҳисобга олиш лозим?
3. Сиз қандай услубларни биласиз?
4. Намойиш услубига изоҳ беринг.
5. Муаммоли услубнинг ютуқлари нималардан иборат?
6. Ахборот дарсининг ижобий хусусиятлари нималардан иборат?
7. Дарс мақсадлари қандай белгиланади?
8. Нима учун аниқлаштирилган мақсадларни белгилаб олиш тавсия этилади?
9. Аниқлаштирилган мақсадларни белгилашда нималарга эътибор бериш лозим?

1. Кейс муаммоси

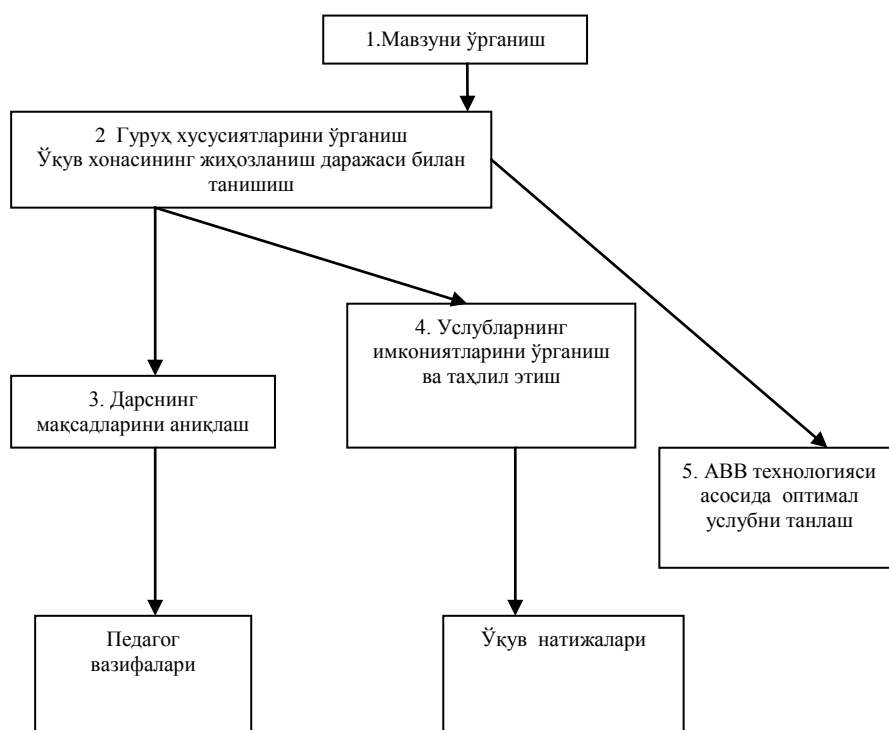
Келтирилган мавзу бўйича дарсни ташкил этишда самарали натижани таъминловчи энг оптимал услубни танлаш ва унинг оптималлигини асослаб бериш.

Кейс вазияти: Сиз академик лицей ёки коллежга ўқитувчи сифатида ишга қабул қилиндингиз, деб фараз қиламиз. “Иқтисодиёт назарияси фанининг предмети ва услуби” мавзуси юзасидан маъруза дарсини

ташкил этишингиз керак. Мавзунинг матни берилган. Дарс биринчи босқич талабалари учун ташкил этилади. Ўқитувчиларнинг гуруҳга берган характеристикаси мавжуд. Ўқув хонасининг жиҳозланганлик даражаси ҳам маълум.

Сиздан “Иқтисодиёт назарияси фанининг предмети ва услуги” мавзуси юзасидан маъруза дарсида самарали натижага эришиш учун қандай услубни қўллаш лозим деган саволга? - жавоб топиш ва айнан шу услубни берилган вазият учун энг оптимал эканлигини асослаб бериш талаб этилади. Бундай вазифани бажариш учун изчиллик билан кейс ечимини қидиринг ва вазифаларни бажаринг.

ЕЧИШ АЛГОРИТМИ:

ВАЗИФАЛАР

1. Мавзу матни билан ишлаш:

- Мавзунинг ўзига хос жиҳатларини таҳлил қилинг ва уни қисмларга ажратинг.
- Матндаги илмий ахборотнинг сиқиклиги ва мураккаблик даражасига баҳо беринг.
- Талабалар учун маълум ва номаълум бўлган ахборотларни белгиланг.
- Олдин ўрганилган мавзуларини аниқланг.

2. Ўтиладиган дарснинг мақсадларини аниқлаш:

- Таълим стандарти ва намунавий дастурда кўрсатилган талаблар билан танишиб чиқинг.
- Дарснинг умумий мақсадини аниқланг.
- Дарснинг аниқ мақсадларини ишлаб чиқинг.
- Префессор-ўқитувчиларнинг вазифаларини белгиланг.

3. Талабалар гуруҳи билан танишиш.

- Талабалар гуруҳининг хусусиятлари аниқланг.
- Талабалар гуруҳининг структураси қандай.
- Талабалар гуруҳидаги психологик муҳитни ўрганинг.
- Гуруҳнинг умумий қизиқишларини аниқланг.

4. Услубни танланг.

- Тавсия этилаётган услублар билан танишинг.
- Услубларни таҳлил қилинг.
- Услубларнинг имкониятларини аниқланг ва жадвални тўлдиринг.

5. Натижаларни таҳлилий варақага тушириш.

- “АВВ” технологияси билан танишинг.
- “АВВ” технологиясининг жадвалига ўз фикрларингизни ёзинг ва танлаган услубнинг оптималлигини асослаб беринг.

Вазиятнинг ечимини таҳлил қилиш жадвали
“АВВ”- альтернатив вариантлар ва имкониятлар.

№	Алтернативлар	Вариантлар	Имкониятлар
1.	Информацион маъруза	А) Ҳикоя	
		Б) Тушунтириш	
2.	Муаммоли таълим	А) Баҳс-мунозара	
		Б) Муаммоли вазиятлар	
3.	Намойиш	А) Иллюстрация	
		Б) Видеоусул	
Хулоса:			

Баҳолаш мезонлари

Т/р	1-мезон	2-мезон	3-мезон	4-мезон	Жами баллар
	Услуглар имкониятларининг тўлиқ аниқланиши	Мавзуга берилган харак-теристика	Дарс мақсадларининг тўғри белгиланганлиги (камрови)	Келтирилган омиллар бўйича “АВВ” жадвалини ҳар бир услубни изоҳлаш, асослаш асосида тўлдирилиши	
1					
2					
3					
n					

Талабаларга ҳар бир мезон бўйича 25 балл тўплаш имкони берилади. Яъни, максимал тўпланадиган умумий балл 100 га тенг.

6. Талаба учун ўқув-услубий материаллар

6.1. Услубий кўрсатмалар

1. Бирор услубни танлаш учун авваламбор мавзунинг характерини ўрганинг, унинг муаммоли элементларини ажратинг ва унинг мураккаблик даражасини аниқланг. Мавзунинг асосий ўзак қисмини ажратиб олинг ва тизимлаштиринг. Мавзу бўйича талабаларда мавжуд тасаввурлар ҳажми ҳақида фикр юритинг. Мавзунинг ўрганилганлик даражасига ва долзарблигига эътибор қаратинг.
2. Гуруҳ ҳақидаги маълумотларни ўрганиш жараёнида талабаларнинг билим даражасига алоҳида эътибор беринг, қизиқишларини аниқланг, гуруҳ характеристикаси билан чуқур танишиб чиқинг. Жамоада психологик муҳит ва муносабатларни ўрганинг. Жамонинг ижодкорлик даражасига баҳо беринг.
3. Ўтиладиган дарснинг тарбиявий ва таълимий мақсадларини, педагог вазифаларини, ўқув натижаларини аниқланг. Бу борада мавзунинг ўзак қисмларини ва талаба нимани билиши, нимани бажара олиши талаб этилишига эътибор қаратинг.
4. Услугларнинг характеристикаси билан танишинг ва уларнинг имкониятларини аниқланг ҳамда мавзунинг характерига мос келувчи услубни танланг ва уни асосланг.
5. Аудиториянинг техник усуқуналар билан таъминланганлик даражасини ўрганинг ва услуб танлашда бу жиҳатларни ҳисобга олинг.

6. Барча омилларни таҳлил этган ҳолда АВВ техникасидан фойдаланган ҳолда муаммонинг ечимини тақдим этинг.

7. “АВВ” технологияси (Алтернативы, варианты, возможности), яъни алтернативалар, вариантлар ва имкониятларни аниқлаш асосида мавжуд ҳолат учун энг оптимал ечимни топиш жараёнида қўлланилади. Унинг имкониятлар устунчасига танланган ечимнинг мавжуд ҳолат учун қай даражада тўғри келиши таҳлил этилади ва энг қулай ечим асослаб берилади.

6.2. Таълим бериш усуллари танлаш

Таълим бериш усуллари танлаш ва қўллашда қуйидаги дидактик омилларни эътиборга олиш муҳимдир:

1. Мақсадлаштириш: (1) таълим мақсади, (2) педагогик вазифалар, (3) ўқув фаолияти натижалари.

2. Ўқув ахборотлар мазмунининг ҳажми ва уларнинг мураккаблиги; бу предметнинг қанчалик мураккаблиги, ўқув предметининг ва танланган мавзунинг мақсади, ўзига хос хусусияти.

3. Ўқув ахборотларини эгаллашда таълим усуллари имкониятлари.

4. Ўқув натижаларига эришишда эътибор қаратинг: Г.Майер бўйича, таълим оловчи маълумотни қабул қилгандан кейинги 72 соат (3 сутка) ўтгандан сўнг тингловчи хотирасида аудио қабул қилиш (эшитиш) бўйича тахминан 10 фоиз ахборот қолади; визуал (кўрганида) – 20 фоиз; аудиовизуал (эшитиш ва кўриш) – 50 фоиз; аудиовизуал қабул қилиш ва муҳокамада - 70 фоиз; аудиовизуал қабул қилиш, таҳлил ва имконият даражасида амалий бажариш асосида – 90 фоиз ахборот қолади.

5. Таълим оловчиларнинг ўқув имкониятлари: тайёргарлик даражаси, умумўқув кўникмаларининг шаклланиши, фаоллик, қизиқиш (мотивацияланган), ёши, ишга лаёқатлиги, шахсий имконият ва қобилиятлари.

6. Сарфланадиган вақт: (1) бутун ўқув курсида ўқув дастурларни олиб бориш учун ажратилган вақт, уларнинг алоҳида мавзулари шу қадар чегараланган бўлиши мумкинки, кўп вақт оладиган усулдан фойдаланиш фақатгина зарурий жойлардагина ишлатиши мақсадга мувофиқдир. (2) вақт, тайёргарликка ва уни жорий қилиш учун сарфланган куч нуқтаи назарга кўра асосий омиллардан бири ҳисобланади. Шунинг учун, бундай усуллардан фойдаланишни режалаштиришда ўзимиздан сўрашимиз керак, фаолиятни ташкиллаштиришнинг қуйидаги йўллари амалга оширишда зарурий тайёргарлик учун вақт ва куч етадимми?

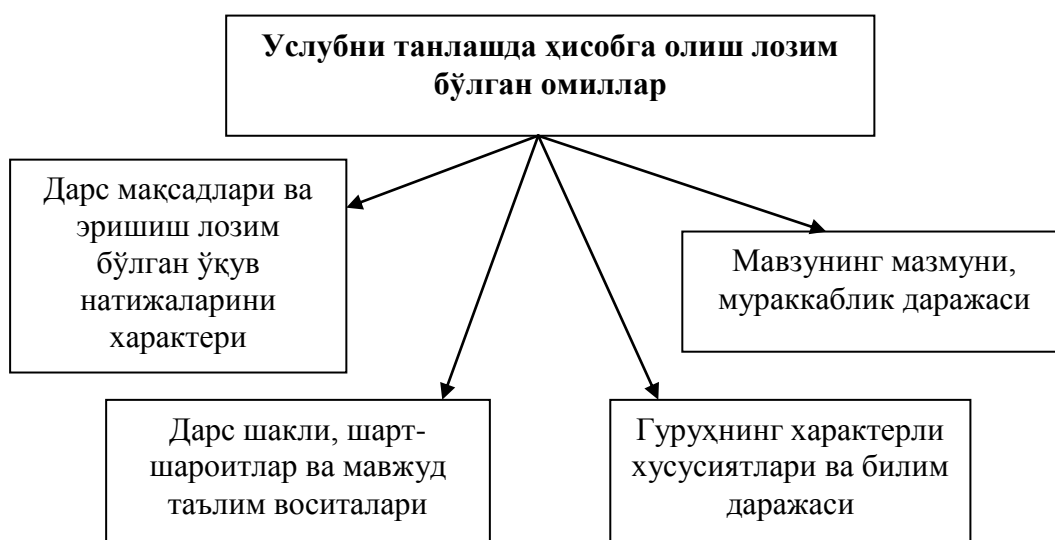
7. Таълим шароитлари: айрим усулларни амалга ошириш учун ўзига хос алоҳида шароитлар талаб қилинади: ТТВ, компьютер, махсус компьютер дастурлари, магнит доска, махсус жиҳозланган хона ва бошқалар. Агар махсус ўқув-моддий шароитлар талаб қилинган усуллардан фойдаланиш

режалаштирилган бўлса, унда уларнинг мавжудлигини таъминлаб бериш зарур.

8. Жамоада, профессор-ўқитувчи билан таълим олувчилар ўзаро муносабатларининг ўзига хос хусусиятлари (ҳамкорлик, бўйсинишга асосланган).

9. Талабалар сони: агар улар унчалик кўп бўлмасалар, унда таълимнинг фаол усулларидан фойдаланган ҳолда таълимни интенсив қилиш мумкин.

10. Профессор-ўқитувчининг компетентлиги (билимдонлиги, пухта билимга эгалиги) ва унинг шахсий сифатлари: афзал кўрган усуллардан фойдаланишни ва уларни қўллай олишни билишлари, мос шахсий сифатларга эга бўлишлари керак бўлади.

6.3. Ўқув натижаларини аниқлаш

Ўқув натижаларини аниқлаш жараёнида мавзунинг ўзагига эътибор қаратинг, таъриф ва асосий тушунчаларни таҳлил қилиш, талабаларда зарурий билим, малака ва кўникмани шакллантиришни мақсад қилиб олиш лозим.

IV. Кейсологнинг жавоб варианты

Услугларга характеристика бериш намунаси

1. Ахборот дarsi

№	Информацион маърузанинг имкониятлари, ютуқлари	Информацион маърузанинг камчиликлари
1	Қисқа вақт ичида катта ҳажмдаги ахборотни талабаларга етказиш мумкин	Талабалар пассив ҳолатда мавзунини ўзлаштиради
2	Педагогнинг тизимли ва изчил фаолиятини таъминлайди	Қисман таниш мавзуларни ўрганиш жуда зерикарли бўлади
3	Кўп сонли талабалар билан бир вақтда ишлаш имконини беради	Самарадорлик даражаси паст
4	Иқтисодий жиҳатдан кам маблағ талаб этади	Педагог ва талаба орасида мулоқат суст
5		Талабаларда ижодий фикрнинг ривожлангани таъминланади
6		Ижодкорликни хуш кўрувчи талабаларнинг зериктиради

2. Муаммоли таълим усули

№	Муаммоли таълим имкониятлари, ютуқлари	Муаммоли таълим камчиликлари
1	Муаммоли таълим талабанинг фаол иштирокини таъминлайди.	Талабалар сонининг чекланган бўлишини ва уларда махсус тайёргарлик бўлишини талаб этади
2	Талабада фикрлаш жараёнларини, ижодий фикрнинг ривожлантиради	Фақат қисман маълум бўлган муаммоли мавзуларда қўллаш мумкин
3	Мавзунини пухта эгаллашга замин яратади.	Кўп вақт талаб этади
4	Қисман таниш бўлган мавзуларни ўрганишда қулай	Барча талабаларнинг муҳокамага тортиш қийин
5	Талабаларда қизиқиш уйғотади, ўз фикрини баён этиш ва бошқаларнинг тинглаш малакасини шакллантиради	Профессор-ўқитувчилардан катта тайёргарликни талаб этади.
6	Ижодкорликни хуш кўрувчи талабаларга бу услуб асосида дарсни ташкил этиш яхши самара беради	

3. Намойиш усули

№	Намойиш имкониятлари, ютуқлари	Намойиш камчиликлари
1	Кўрғазамали материаллардан фойдаланиш образли тафаккурни ишга туширади ва яхши ўзлаштиришга асос бўлади	Талаба пассив ҳолатни эгаллайди
2	Мавзуни ўзлаштиришни осонлаштиради	Намойиш этиш учун алоҳида қулай аудиториялар талаб этилади
3	Профессор-ўқитувчи учун қулайликлар туғилади	Мулоқотни сусайтиради

“АВВ”- алтернатива, вариантлар ва имкониятлар.

№	Алтернативлар	Вариантлар	Имкониятлар
1	Информацион маъруза	А) Ҳикоя	1. Мавзунинг характери тарихий воқеликка эга эмас, у бугунги кун муаммолари ва талаблари билан боғлиқ. Мавзу талабаларга қисман таниш. 2. Дарсдан мақсад - тушунча ҳосил қилишга қаратилмаган, гуруҳ сусткаш характерга эга эмас. 3. Берилган вазиятда ҳикоя услубининг имкониятлари етарли даражада самарали натижани кафолатлай олмайди чунки, муаммоларни ечимини топиш талаб этилади. (талабаларнинг қобилиятлари ва ижодий имкониятлари ривожлантирилмайди). Ҳикоя услубини қўллаш мақсадга мувофиқ эмас.
		Б) Тушунтириш	1. Мавзу талабалар учун бутунлай янги ва мураккаб эмас. Мавзу асосан ахлоқий тарбия жараёнидаги мавжуд муаммоларнинг таҳлиliga қаратилган. 2. Талабалар гуруҳининг характеристикасида ижодий қобилиятнинг ривожланганлиги қайд этилган. Тушунтириш услуги эса талабаларни сусткаш ҳолда мавзуни ўзлаштиришга давъат этади. 3. Дарс мақсади – тушунча ҳосил қилишга қаратилмаган.
2	Муаммоли таълим	А) Баҳс-мунозара	1. Мавзу талабалар учун янги эмас ва ахлоқийлик ҳақида ҳар бир талабанинг ўз дунёқараши шаклланган. 2. Гуруҳ аъзолари ижодкор характерга эга эканлигини ҳисобга олсак, баҳс-мунозара услубидан фойдаланиш дарс жараёнида талабаларнинг фаол иштирокини таъминлайди. 3. Дарснинг мақсади ахлоқий тарбия жараёни, бугунги кунда бу борада вужудга келаётган муаммолар ва уларнинг ечимлари ҳақида билимга эга бўлиш ва ўз устида мустақил

			иш олиб бориш малакасини шакллантиришдир. Баҳс-мунозара услуби билимларни кенгайтиради ва мустаҳкамлайди, аммо ўз устида ишлаш малака ва кўникмаларни шакллантира олмайди.
		Б) Муаммоли вазиятлар	<p>1. Мавзу талабаларга таниш ва улар ахлоқийликка оид муаммоли вазиятларни ечишга жуда қизиқадилар. 2. Гуруҳ характери муаммоли вазиятларни ечимини топишга мос. 3. Муаммоли вазиятларнинг ечими ахлоқий тарбияга оид малакани шаклланишига ва ўз-ўзини тарбиялашга ёрдам беради. Демак, ўқув натижаларига мос тушади.</p> <p>Муаммоли таълим ижодкор талабалар учун мўлжалланган ҳамда билимларни чуқур эгаллашга ва амалий кўникмаларни шакллантиришга, таҳлил қилиш, хулоса қилиш қобилиятларини ривожлантиришга имкон яратади.</p>
3	Намойиш	А) Иллюстрация	1. Мавзу характерига кўра иллюстрация материалига эга, аммо бу услубни асосий услуб сифатида танлаш мақсадга мувофиқ эмас, чунки иллюстратив материал кичик ҳажмда. 2. Гуруҳга ижодий ёндошув имконини бермайди. 3. Дарснинг ўқув натижаларига тўғри келмайди.
		Б) Видео-усул	1. Ўқув хонаси техник воситалар билан жиҳозланган бўлишига қарамадан бу усул талабаларнинг пассив фаолиятини тақазо этади. 2. Пассив фаолият эса ижодкор талабаларда қизиқиш уйғотмайди. 3. Ўқув натижалари эса ўрганилаётган мавзу бўйича бугунги кунда вужудга келаётган муаммоларни ўрганишни ва уларнинг ечимини топишни талаб этади. Шунинг учун бу услубни ҳам асосий услуб сифатида қўллаш мақсадга мувофиқ эмас.
<p>Хулоса: “Иқтисодиёт назарияси” фанидан маърузага таёргарлик кўриш услуби” мавзусига бағишланган дарсни муаммоли вазиятлар асосида ташкил этиш лозим. Мазкур вазият учун муаммоли вазиятлар услуби асосий услуб сифатида қабул қилиниши лозим ва у энг оптимал услуб бўлиб ҳисобланади. Бу услуб ўрганилган барча омиллар учун мос келади.</p>			

**V. “ИҚТИСОДИЁТ НАЗАРИЯСИ” ФАНИДАН МАЪРУЗАГА
ТАЁРГАРЛИК КЎРИШ УСЛУБИ” МАВЗУСИДАГИ КЕЙС-
ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИНИНГ МОДЕЛИ**

Вақти: 2 соат	Талабалар сони 20 та
Дарс шакли	Малакани шакллантиришга қаратилган семинар
Семинар режаси	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кейс билан танишув. 2. Мавзу мазмунининг таҳлили. 3. Гуруҳ тавсифи билан танишиш. 4. Услугларнинг имкониятларига баҳо бериш. 5. Аниқ мақсадларни белгилаш. 6. Муаммонинг ечимини топиш ва уни асослаш.
<p>Таълимий мақсад: Бўлажак педагогларда маълум шарт-шароитларни ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёнини ташкил этиш, ўрганиш лозим бўлган мавзу учун энг қулай ва самарали услубни танлай олиш малакасини шакллантириш.</p>	
<p>Профессор-ўқитувчиларнинг вазифалари:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Мавзунинг характерини аниқлаш ишини ташкил этади; • Гуруҳнинг ўзига хос жиҳатларини ўрганишни ташкил этади; • Услугларнинг имкониятларини аниқлаш фаолиятини ташкил этади; • Дарснинг таълим мақсадларини аниқлаш фаолиятини ташкил этади • Оптимал услубни танлаш имконини яратади 	<p>Ўқув натижалари</p> <ul style="list-style-type: none"> • Мавзунинг мазмунини таҳлил қилади ва унинг мураккаблик даражасини аниқлайди. • Гуруҳ тавсифи билан танишган ҳолда таълимий мақсадларни аниқлайди. • Танлаб олинган услубларнинг имкониятларига баҳо беради. • Дарснинг таълимий мақсадларини ишлаб чиқади. • Берилган барча омилларни ҳисобга олган ҳолда танланган мавзу учун энг мос тушувчи услубни белгилайди.
Таълим услуби	Кейс-стади услуби
Таълим воситалари	УУМ, доска, кейс, ахборот материаллари
Таълим шакли	Фронтал ва индивидуал
Шарт-шароитлар	Қулай синф хонаси
Мониторинг	Оғзаки жавоб, мустақил таҳлил ва вазият ечимини топиш

Ўқув машғулотининг технологик картаси

Фаолият босқичлари	Фаолият мазмуни	
	Педагог фаолияти	Талаба фаолияти
1-босқич кириш (10 дақиқа)	<p>Мавзунини эълон қилади, мақсад ва вазифаларни ёритади ва ўқув натижалари билан таништиради. (1– илова).</p> <p>Ишлаш лозим бўлган кейснинг педагогик фаолиятидаги аҳамиятини ёритади. (2 – илова)</p> <p>Семинарни ташкил этувчи босқичлар кетма-кетлиги билан талабаларни таништиради.</p> <p>Талабаларга кейс материални тарқатади.</p>	<p>Эшитадилар ва илова билан танишадилар.</p> <p>Танишадилар</p>
2- босқич Асосий қисм (60 дақиқа)	<p>2.1. Талабалар диққатини муаммога, уни ечиш учун бажариш лозим бўлган вазифаларга ва ҳаракатлар кетма-кетлигига жалб этади.</p> <p>2.2. Аввал индивидуал ҳолда кейс билан танишишни ташкил этади, сўнгра талабаларни кичик гуруҳларга ажратади ва ҳар бир гуруҳ учун спикер тайинлайди.</p> <p>Талабаларга ҳар бир танланган услубнинг имкониятларини жадвал асосида таҳлил қилиш вазифасини юклайди (3-илова)</p> <p>Гуруҳ ичида муаммони таҳлил этишни ташкил этади.</p> <p>Таҳлилий варақни тўлдирадилар “АВВ” технологияси асосида (4-илова)</p> <p>2.3. Такдимотнинг бошланишини эълон қилади.</p> <p>2.4. Муаммонинг ечимини такдимотга тайёрлашнинг талабларини ва баҳолаш меъзонларини эълон қилади. (5 – илова)</p> <p>2.5. Такдимотдан сўнг саволлар асосида баҳс-мунозарани ташкил</p>	<p>Эшитадилар ва тушунмаганларини аниқлайдилар.</p> <p>Индивидуал ҳолда матн билан танишгач, кичик гуруҳларда ишлайдилар.</p> <p>Муаммони ечимини топадилар ва ечим вариантларини таҳлил қиладилар.</p> <p>(Таҳлилий варақда кўрсатадилар)</p> <p>2.3. Такдимот қиладилар.</p> <p>Саволларга жавоб берадилар ва бошқа гуруҳларнинг муаммо ечими бўйича берган жавобларини таҳлил қиладилар.</p>

	этади. (6–илова)	2.4.Тақдимотга баҳо берадилар.
3-босқич. Яқунлаш, таҳлил ва баҳолаш (15 дақиқа)	3.1. Тақдимот даврида илгари сурилган ечимларни таҳлил қилади ва умумлаштиради. 3.2. Гуруҳларнинг ишини ва ҳар бир талабанинг фаолиятини алоҳида баҳолайди. 3.3. Кейсни ечиш жараёнида қандай қийинчиликларга учраганликларини ва бундан буён қайси йўналишда талабалар ўз устида ишлашлари ва касбий тайёргарлик кўришлари юзасидан маслаҳатлар беради.	Эшитадилар ва ўз фикр-мулоҳазаларини билдирадилар.

1-илова

Ўқув мақсадлари ва натижалари

Ўқув мақсадлари: Бўлажак иқтисодчиларда маълум шарт-шароитларни ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёнини ташкил этиш, ўрганиш зарур бўлган мавзу учун энг қулай ва самарали услубни танлай олиш малакасини шакллантириш.

Ўқув натижалари: Мавзунинг мазмунини таҳлил қилади ва ўқув мақсадларини аниқлайди. Гуруҳ тавсифи билан танишган ҳолда мос тушувчи услубни танлашга ўрганади. Танлаб олинган услубларнинг имкониятларига баҳо беради. Юқорида айтиб ўтилган омилларни ҳисобга олган ҳолда энг қулай оптимал услубни танлайди ва асослайди.

2-илова

Мазкур кейснинг аҳамияти

Ўқув жараёнини ташкил этиш, самарали натижага эришиш кўп жиҳатдан тўғри, оптимал услубни танлашга боғлиқ. Энг қулай ва юқори самара берувчи услубни танлашда профессор-ўқитувчи бир қанча омилларни ҳисобга олиши, уларни таҳлил қилиши ва шу таҳлил асосида маълум вазиятга мос тушувчи услубни танлаш малакасига эга бўлиши талаб этилади. Бўлажак ўқитувчиларда ҳар бир дарс учун мос келувчи энг қулай услубни танлаш малакасини шакллантириш ўта муҳим масала. Чунки тўғри танланган услуб ўқув жараёнини самарали бўлишига асос яратилади.

Услугларга характеристика бериш жадвали**1. Ахборот дарси**

№	Информацион маърузанинг имкониятлари, ютуқлари	Информацион маърузанинг камчиликлари
1		
2		
N		

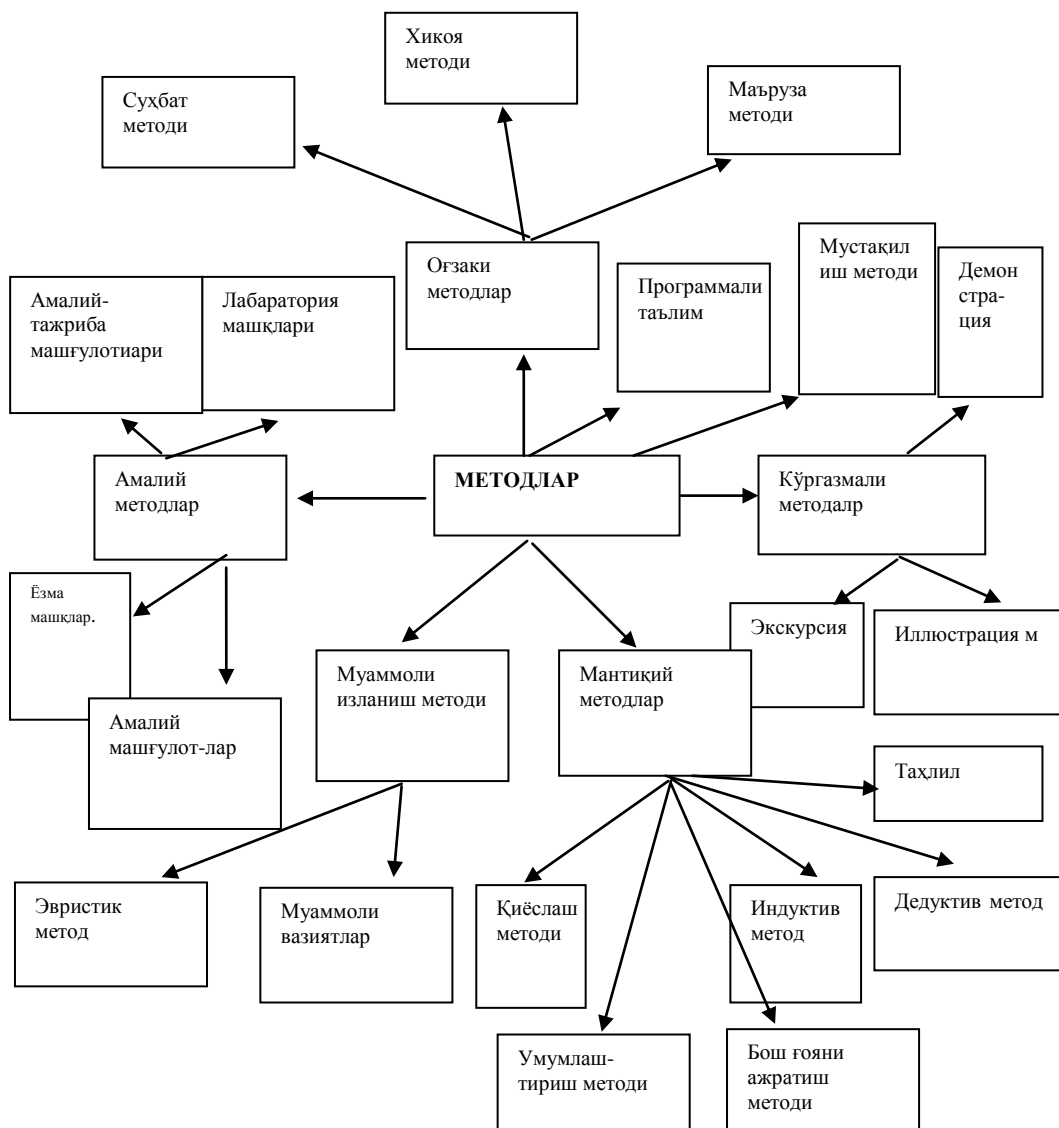
2. Муаммоли таълим усули

№	Муаммоли таълим имкониятлари, ютуқлари	Муаммоли таълим камчиликлари
1		
2		
n		

3. Намойиш усули

№	Намойиш имкониятлари, ютуқлари	Намойиш камчиликлари
1		
2		
n		

УСЛУБЛАР КЛАССИФИКАЦИЯСИ

4-илова

Вазиятни ечимини таҳлил этиш жадвали.

“АВВ”- алтернатива вариантлар ва имкониятлар.

№	Алтернативалар	Вариантлар	Имкониятлар
1	Информацион маъруза	А) Ҳикоя	
		Б) Тушунтириш	
2	Муаммоли таълим	А) Баҳс-мунозара	
		Б) Муаммоли вазиятлар	
3	Намойиш	А) Иллюстрация	
		Б) Видеоусул	
Хулоса:			

Ушбу технология кичик модулли универсал технологиялар қаторига киради. У талабалардан вужудга келган вазиятни чуқур ўрганишни, таҳлил қилишни, қиёслаш, мазкур вазият имкониятларига мос келувчи вариантни танлаш ҳамда ана шу танланган вариантни асослаш каби фаолият турларини талаб этади. Алтернатив ва вариантлар қанчалик мукамал бўлмасин мавжуд вазият учун мос келмаса, фаолият самарасиз бўлиб қолаверади.

5-илова

Баҳолаш мезонлари

Т/р	1-мезон	2-мезон	3-мезон	4-мезон	Жами баллар
	Услугларни имкониятларини тўлиқ аниқланиши	Мавзуга берилган характеристика	Дарс мақсадларини тўғри белгиланганлиги (камрови)	Келтирилган омилар бўйича “АВВ” жадвалини ҳар бир услубни изоҳлаш асослаш асосида тўлдирилиши	
1					
2					
3					
n					

Талабаларга ҳар бир мезон бўйича 25 балл тўплаш имкони берилади.
Яъни максимал тўпланадиган умумий балл 100 га тенг.

6-илова

Саволлар:

1. Мавзунинг характерига қайси услуб тўғри келади?
2. Ўқув дарсининг мақсадалрини белгилашда нималарга аҳамият бердингиз?
3. Талабалар гуруҳининг характерига қайси услуб мос келади?
4. Барча омилларни ҳисобга олган ҳолда сиз қайси услуб асосида дарсни ташкил этган бўлар эдингиз?

ЮСУПОВ Р.А.

«Замонавий бозор иқтисодиёти назарияси ва амалиёти» фанидан «Товар, қиймат ва пул назариялари» мавзусида

КЕЙС-ТЕХНОЛОГИЯ

Кейс «Товар, қиймат ва пул назариялари»

I. КЕЙС

ПЕДАГОГИК АННОТАЦИЯ

Фаннинг номи: “Замонавий бозор иқтисодиёти назарияси ва амалиёти”.

1. Мавзунинг номи: “Товар, қиймат ва пул назариялари” мавзусида тайёрланган кейс. Фойдаланувчилар: 1-курс магистратура тингловчилари ва ушбу мавзу билан қизиқувчи бошқа талабалар.

2. Кейснинг мақсади: Талабаларда мавзу бўйича билимларни чуқурлаштириш, товар ишлаб чиқаришнинг юзага келиш сабабларини аниқлаш ва товар айирбошлашда умумий эквивалент ролини бажарувчи пул ҳақидаги назарий билимларни янада чуқурроқ таҳлил қилиш.

3. Ўқув фаолиятдан кутилаётган натижалар: мавзу бўйича талабалар билимини чуқурлаштириш, айирбошлаш муносабатларининг эволюциясини ўрганган ҳолда товар ва пул ҳақидаги билимларни янада чуқурлаштириш ҳамда берилган муаммоларни ечиш.

4. Кейсни муваффақиятли бажариш учун талаба қуйидаги билимларга эга бўлиши лозим: товар ишлаб чиқаришнинг натурал ишлаб чиқаришдан фарқини билиши, товар ишлаб чиқариш зиддиятларини қандай ҳал қилишни, товар хусусиятларини, пул ҳақидаги турли хил назариялар талқинини, пулнинг вазифаларини, қийматнинг пул шаклини билиши лозим.

Мазкур кейс институционал тизимнинг назарий таҳлили асосида ишлаб чиқилган.

Кейсда ишлатилган маълумотлар манбаи қуйидагилардан иборат:

5. Шодмонов Ш., Романовский Г.М. Пул назарияси: Ўқув қўлланма. Т.: ТДИУ, 2007.

6. Шодмонов Ш.Ш., Ғафуров У.В. Иқтисодиёт назарияси. Т.: «Фан ва технология». 2005.

7. Қ.Рофиев. Пул-кредит сиёсати ва банк тизими ривожланиш омиллари. “Бозор, пул ва кредит” журнали, 2007 йил 11 ноябрь.

8. Н.Жумаев, Э.Ҳошимов. Миллий валюта тизимини ривожлантиришнинг долзарб масалалари. “Бозор, пул ва кредит” журнали, 2007 йил 6 июнь.

6. Мазкур кейс кабинетли ва сюжетсиз категориялар туркумига киради. Вазият электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимларининг юзага келиши, уларнинг хусусиятлари ва вазифаларини таҳлил қилиш асосида тузилган. У тузилмавий ва ўрта ҳажмдаги кейс-стади ҳисобланади.

7. Дидактик мақсадларга кўра кейс-тренинг ўқув машғулоти давомида ўқув мавзуси бўйича малака ва кўникмаларни қайта ишлашга мўлжалланган. Шу муносабат билан кейсда муаммо танланган ва шакллантирилган масала ва уни ечиш алгоритми берилган, амалий

вазиятларни ҳал қилишнинг назарий жиҳатларини очиб берувчи кўшимча маълумотлар киритилган.

Кейснинг афзалликларига қуйидагилар киради: Ўқув дарсининг кейс-технология ўқитиш бўйича, талабаларнинг ўзи ташкил этган иш фаолиятининг таъминловчи ва унинг натижавий баҳосини белгиловчи «Вазиятни таҳлил қилиш ва қарорлар қабул қилиш варағи» мавжуд.

8. Ушбу кейсдан «Замонавий бозор иқтисодиёти назарияси ва амалиёти», «Пул назарияси», «Иқтисодиёт назарияси», «Иқтисодиёт назарияси 2», «Банк иши» фанларининг машғулотларида фойдаланиш мумкин.

КИРИШ

“Замонавий бозор иқтисодиёти назарияси ва амалиёти” фани бўйича тайёрланган кейс технология магистратура талабаларининг билим, малака ва кўникмаларига қўйилган талабларга мувофиқ ишлаб чиқилган.

Инсоният тарихий тараққиётининг кўпгина босқичларида ижтимоий-иқтисодий шаклларнинг айрим турлари узоқ вақт мавжуд бўлади. Масалан, ибтидоий жамоа тузими емирилаётган шароитдаёқ вужудга келган товар айирбошлаш бир ишлаб чиқариш усулидан бошқасига ўтиб, бир неча минг йиллардан бери амал қилиб, ривожланиб келмоқда.

Шу билан бирга бирон-бир ижтимоий-иқтисодий шаклнинг турли тарихий давр шароитидаги мазмуни, ўрни, роли ва ижтимоий оқибатлари кўп жиҳатдан турлича бўлади. Лекин уларнинг умумий, энг хусусиятли белгилари сақланиб қолади. Кишилиқ жамиятининг ривожланишида ижтимоий хўжалиқни ташкил этишнинг иккита умумий иқтисодий шакли ажралиб туради. Умумий иқтисодий шаклларнинг тарихан биринчиси натурал ишлаб чиқариш ва иккинчиси товар ишлаб чиқариш ҳисобланади.

Маълум тарихий даврларга келиб товар муносабатлари жамият иқтисодиётининг барча томонларини кенг ва чуқур қамраб олади.

Мазкур кейс товар хўжалигининг ва умуман айирбошлаш вужудга келиши ва амал қилинишининг ижтимоий-иқтисодий асослари ҳамда шарт-шароитлари, натурал ва товар хўжалиқларининг бир-биридан фарқи, товар ва унинг хусусиятлари, товар қийматининг миқдори, уни аниқлашга бўлган ёндошувлар, пул ҳақидаги турли хил назариялар, пулнинг мазмуни, электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимлари фаолияти каби масалаларнинг ечимини топишга ёрдам беради.

Кейс технологияда ўқитишнинг асосий мақсади – мамлакатимизда электрон тўловлар хизматининг ривожланиш йўналишларини таҳлили, муаммолар ва ривожланиш стратегиясини белгилаш, электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимларини ҳар томонлама чуқур ўрганиш, умумлаштириш, илмий таҳлил этиш асосида, бу жараёнларнинг аҳамияти ва ҳозирги даврида талқинини беришдан иборат.

Кейсда масаланинг ечими орқали қуйидаги натижаларга эришиш мумкин:

- мазкур мавзу бўйича билимни чуқурлаштириш;
- индивидуал ва гуруҳларда муаммонинг ечими таҳлилин ва қарор қабул қилиш кўникмаларини ишлаб чиқиш;
- мантиқий фикр юритишни жонлантириш;
- мустақил қарор қабул қилиш кўникмаларига эга бўлиш;
- ўқув маълумотларни ўрганиш даражасини текшириш;

- электрон тўловлар тизимининг юзага келиш сабабларини аниқлаш ва уларнинг турларини аниқлаш;

- электрон тўловларнинг ўзига хос афзалликларини ўрганиш ва уларни таҳлил қилиш.

Кейс технологияда ўқитишнинг асосий вазифалари:

- товар, қиймат ва пул тўғрисидаги назарияларни ўрганиш, умумлаштириш, таҳлил этиш, улардан ҳам илмий ҳам амалий хулосалар чиқариш, таклифлар бера олиш;

- илмий назарияларни таҳлил этиш асосида, асосий иқтисодий категорияларга берилган таъриф, уларнинг ўша давр ва ҳозирги замон учун аҳамиятини очиб бериш;

- иқтисодчи олимлар томонидан ўрганилган илмий назарияларнинг моҳиятини ва уларнинг мамлакат ривожига қўшган ҳиссасини яхши англаш;

- электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимларининг аҳамияти ва мазмунини яхши билиш;

- электрон тўлов тизимларини ҳозирги даврдаги аҳамиятини иқтисодий жиҳатдан баҳолаш талаб этилади.

Кейс технологияда ўқитишнинг моҳияти. Талабаларнинг интеллектуал ривожланиш даражаси, касбий ва шахсий хусусиятлари бўйича қуйидагиларни ҳисобга олиш талаб этилади:

- тизимли ёндошув: жараённинг мантиқийлиги, унинг бўлақларининг ўзаро алоқадорлиги, яхлитлиги;

- амалий ёндошув: шахсда иш юритиш хусусиятларини шакллантиришга таълим жараёнини йўналтириш;

- талаба фаолиятини фаоллаштириш ва интенсивлаштириш, ўқув жараёнида унинг барча лаёқати ва имкониятларини, синчковлиги ва ташаббускорлигини ишга солиш;

- диалогик ёндошув: таълим жараёнидаги иштирокчи субъектларнинг психологик бирлиги ва ўзаро ҳамкорлигини яратиш, шахснинг ижодий фаоллиги ва тақдимотини кучайтириш;

- ҳамкорликдаги таълим: ўқитувчи ва талаба муносабатида фаолият мақсади ва мазмунини биргаликда аниқлаш;

- муаммоли ёндошув: таълим жараёнини муаммони намоён қилиш асосида талаба билан биргаликдаги ҳамкорликни фаоллаштириш, илмий билишнинг объектив зиддиятларини аниқлаш, уларни ҳал қилишдаги диалектик тафаккурни ривожлантириш.

Кейс технологияда ўқитишнинг босқичлилиги:

I босқич - яқка тартибда аудиториядан ташқари ишлаш босқичи:

- Кейс материаллари билан танишиш;

- Баён этилган вазият билан танишиш;

- Муаммони шакллантириш;

- Муаммони ечиш йўллари лойиҳалаш;

II босқич - жамоавий ишлаш босқичи:

- Вазиятни гуруҳда муҳокама қилиш;
- Шахсий тасаввурларни таққослаш;
- Муаммони жамоавий шакллантириш;
- Муаммога жамоавий ечим топиш.

ЭЛЕКТРОН ТЎЛОВЛАР ВА ҲОЗИРГИ ЗАМОН БАНК ТИЗИМЛАРИ

Ўзбекистон Республикасининг “Электрон тўловлар тўғрисида”ги Қонунининг 9-моддасига асосланган ҳолда, истеъмолчиларга товар ҳамда хизматлар учун мобил ва тезкор тўловлар қулайлиги шартларини яратиш, нобанк нақд пул айланмасини қисқартириш мақсадида «MOBLISS» чакана электрон тўлов тизими Ўзбекистон бозорига кириб келмоқда.

«MOBLISS» тўлов тизимининг асосий мақсади GPRS хизматига уланган GSM ёки CDMA стандартлари доирасида ишловчи уяли телефон ёки глобал интернетдан фойдаланувчи истеъмолчилар талабларини қондирувчи қулай ва хавфсиз интернет тўлов тизими тузишдан иборатдир. Ҳозирги кунда у асосан қуйидаги хизмат турларини кўрсатиб келмоқда:

- уяли телефон операторлари, провайдерлар, пуллик телевидение хизматлари учун пул ўтказмалари амалга ошириш;
- магазин, ресторан, кафе ва ёқилги қуйиш шохобчаларида тезкор тўловлари амалга ошириш;
- интернет-магазиндан турли маҳсулотлар сотиб олиш;
- журнал ва газеталарга интернет алоқаси ёрдамида обуна бўлиш;
- бир электрон ҳамёндан бошқа ҳамёнга совға сифатида пўл ўтказиш;
- амалга оширилган тўловлар ҳақида батафсил ҳисобот бериш;
- мунтазам амалга ошириладиган тўловларни автоматлаштириш.

Бу хизматлардан фойдаланиш учун қуйидаги имкониятлар мавжуд:

- мобил телефон ёрдамида электрон ҳамённи бошқариш ва пул ўтказмаларини амалга ошириш (WAP/GPRS ва WAP/GSM ёрдамида);
- интернет глобал тўри ёрдамида ҳамённи бошқариш;
- “Mobliss” тизимидан фойдаланаётган шохобча терминаллари ёрдамида пул тўлаш;
- оила аъзолари, дўстлар ва ҳамкасблар учун тўлов амалга ошириш.

Кундалик ҳаётимизда “Электрон ҳамён” тушунчаси кундан-кунга оммалашиб бормоқда. Унинг қулайлиги Интернет тармоғига уланган ҳар қандай воситадан бошқариш имконининг мавжудлиги ва тўловнинг тезкорлик билан амалга оширилишидир. Шу билан бирга электрон ҳамёндаги пул маблағлари фойдаланувчининг ўзигагина тегишли бўлиб, у

юқори хавфсизликка эгадир. «MOBLISS» тизими орқали электрон ҳамёнини жуда осон очиш мумкин.

Шу билан "MOBLISS" электрон тўлов тизими билан ҳамкорлик қилувчи интернет-магазинлар, телефон операторлари, ресторан, кафе, ёқилғи қуйиш шоҳобчалари, газета ва журналлардан хариди қилиш ёки хизматидан фойдаланиш учун тўловларни ҳам амалга ошириш имкониятига мавжуд. Ушбу электрон тўлов тизимининг ўзига хос афзалликларини қуйидагиларда алоҳида кўрсатиб ўтишимиз мумкин:

Универсал хизмат

Ўз ҳисобингизни куннинг исталган вақтида ва мамлакатимизнинг исталган бурчагидан туриб тўлдириш имкони. Бунда сизнинг хизматингизда электрон ҳамёнингизни тўлдириш учун қуйидаги усуллар мавжуд:

- «MOBLISS» тўлов тизими дилерлари;
- «FAST PAY» тўлов тизими дилерлари;
- Республика банк тармоғи ёрдамида;
- Республика банклари пластик карточкалари ёрдамида;
- «VISA» пластик карточлари ёрдамида.

Тезкорлик

Сиз қаерда бўлишингиздан қатъий назар «MOBLISS» электрон тўлов тизими ҳисоб-китобларнинг ҳеч қандай тўхталишларсиз бир неча сония ичида амалга оширилади.

24/7 тартибида ишловчи тезкор қўллаб-қувватлаш хизмати воситасида ушбу тўлов тизими ҳақида ҳар қандай саволга жавоб топишингиз мумкин.

Ҳаммабоп

«MOBLISS» тизими билан ишлаш жуда ҳам қулай, чунки бунинг учун махсус дастур таъминоти ўрнатиш, саноксиз сертификатлар тўлдириш ёки яна бир қанча оворагарчиликлар шарт эмас. “Mobliss” электрон тўлов тизимидан рўйхатдан ўтиш ва электрон ҳамён очиш ўн дақиқага ҳам бормайди. Қолган ишларни эса техниканинг измига қўйиб бериш мумкин. Ўзингизнинг илк электрон ҳамёнингизни яратганигиздан сўнг тўловларни амалга оширишда “Mobliss” электрон тўлов тизимининг оддийлиги ва қулайлигига ишончингиз комил бўлади. Чунки ҳисоб рақамингизга пул тушган заҳоти сиз компьютерингиздан ёки мобил телефонингиздан бир қанча товар ва хизматларни сотиб олиш имконига эга бўласиз.

Ҳаракатчанлик

Ўз электрон ҳамёнингизни Интернетга уланган ҳар қандай компьютердан ёки GPRS тизимига уланган мобил телефонингиздан бошқаришингиз мумкин.

Хавфсизлик

Мижозлар маблағини ишончли ҳимоя қилиш мақсадида, “Mobliss” электрон тўлов хизмати жаҳон талабларига жавоб берувчи хавфсизлик

тизими асосида фаолият кўрсатади. Тизим рухсат этилмаган турли фойдаланувчиларнинг фаолиятини тўлиқ чеклайди.

Сир тутилиши. “Mobliss” электрон тўлов тизимининг бош қондаси – мижоз ҳақидаги маълумотларнинг сир тутилишидир. Mobliss уз мижозлари пулларини тўлиқ сақлаш учун хизмат қилади. Бу - ҳар қандай шароитда ҳам тизим фойдаланувчилари ҳақидаги маълумотларнинг, шунингдек барча пул ўтказмалари ҳақидаги ахборотнинг сир сақланиши демакдир. Янги технологияларнинг кундалиқ ҳаётимизда қўллашдан пировард мақсад истеъмолчиларнинг талабларини қондириш, уларга қулайлик яратиш ва бу билан уларга озгина бўлса-да, ёрдам беришидир. «MOBLISS» тўлов тизими ушбу мақсад йўлида сизларга хизмат кўрсатишдан доимо мамнундир.

Бугунги дунёда пул жўнатмалари мамлакат иқтисодиётининг юксалишида ва аҳоли турмуш даражасининг барқарорлигини таъминлашда муҳим ўрин эгалламоқда. Аслида, пул жўнатмалари глобаллашув жараёнининг бир дебочаси бўлиб, кўпроқ ривожланган мамлакатлардан иқтисодиёти энди таракқий этаётган давлатларга жўнатилади. Бундан ташқари, пул жўнатмалари мамлакатлар молия бозорининг ривожланишига ҳам ўзининг муносиб ҳиссасини қўшиши билан аҳамиятлидир.

Мамлакатимизда эса пул жўнатмалари банк тизимининг янги хизмат турларидан бири ҳисобланади. Лекин шунга қарамай, бу хизмат туридан фойдаланаётган юртдошларимизнинг сафи тобора кенгайиб бормоқда. Турли манбаларга кўра, ҳозирда пул жўнатмалари салмоғи мамлакат ялпи ички маҳсулотининг 5-10 фоизини ташкил этиб, бу мамлакат иқтисодиётининг жадал ўсишига ижобий таъсир ўтказмоқда.

Пул жўнатмалари ҳажмининг таҳлили юртимиздан хорижга пул жўнатиш ва аксинча хориждан мамлакатимизга киритилаётган пул маблағларининг йилдан-йилга жадал ўсаётганидан далолат беради. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкдан олинган маълумотга кўра, мамлакатимизга киритилган маблағ миқдори 2002 йилда 225 млн. АҚШ долларини, 2007 йилда 1,25 млрд. АҚШ долларини ташкил этган. Бунда йиллик ўртача ўсиш суръати тахминан қирқ тўққиз фоизни ташкил этаётганини кўришимиз мумкин.

Юртимиздан хорижга жўнатилган пул миқдори Ўзбекистонга киритилган пул миқдorigа нисбатан ўсиш суръати икки баробар секинроқ амалга ошмоқда. 2002 йилда мамлакатимиздан хорижга 86 млн. АҚШ доллари юборилган бўлса, 2006 йилга келиб бу кўрсаткич 100 млн. долларга, 2007 йилга келиб жўнатилган пул миқдори 126 млн. долларга етган. Бунда йиллик ўртача ўсиш суръати 26 фоизни ташкил қилмоқда. 2002-2007 йиллар мобайнида Ўзбекистонга пул жўнатмалари тизими

орқали жисмоний шахслар томонидан киритилган маблағлар ҳажми йилига ўрта ҳисобда 1,5 баробардан ўсиб борган.

Жаҳон амалиётининг тасдиқлашича, бозордаги эркин йўл ва рақобат муҳити пул жўнатмалари соҳасининг жадал ривожланишида ва сарф-харажатларнинг камроқ бўлишида муҳим омил бўлди. Бундан ташқари, пул жўнатмалари турли аҳоли қатлами учун қўшимча даромад манбаларидан унумли фойдаланиш, халқлар турмуш даражасининг кўтарилиши ва молия воситачиларининг фаоллашувига туртки бўлмоқда. Маълумки, Ўзбекистонда халқаро пул жўнатмалари тизими бўйича хизматларни тижорат банклари таклиф этмоқда. Айрим молия муассасаларимизда пул жўнатмалари тизимининг 5 дан зиёд тури ҳам жорий этилгани қувонарли ҳол албатта. Бу ўз навбатида аҳоли учун ўз истагига қараб, қулай ва бирмунча арзонроқ пул жўнатмасидан фойдаланиш имконини беради.

Бугунги кунда пулни уч йўл билан – халқаро пул жўнатмалари тизими ("Western Union", "MoneyGram", "Contact", "Anelik", "Migom", "Blizko" ва бошқалар.), Халқаро "SWIFT" оdatий банк айланмалари тизими ҳамда почта хизмати орқали жўнатиш мумкин бўлсада, лекин улар орасида халқаро пул жўнатмалари тизими энг оmmалашган ва ривожланган хизмат тури ҳисобланади.

Маълумки бозорга янги хизмат ёки маҳсулотнинг кириб келиши анча катта бошланғич харажатларни талаб этади. Унинг ривожланиши билан харажатлар ортиб бориб, ушбу хизмат тури рақобатбардош бўлиб боради. 2002 йилда мамлакатимизда бор йўғи учта пул жўнатиш тизими - "Western Union", "MoneyGram" (АҚШ) ва "Contact" (Россия) мавжуд бўлиб, ўша вақтда уларнинг ўртача коммиссион баҳоси ўтказилаётган пул миқдорининг 10 фоизи атрофида бўлган бўлса, 2007 йил охирларига келиб пул жўнатмалари тизими сони 12 тага, уларнинг ўртача коммиссион баҳоси 2-4 фоизгача тушишига эришилган.

Таъкидлаш жоизки, сўнгги йилларда пул айланмаларининг ҳажми сезиларли равишда ўсган. Экспертларнинг фикрича, бунда истеъмол товарларини харид қилишда пул амалиётларига катта урғу берилаётгани муҳим омил бўлмоқда.

Ҳозирда Ўзбекистонда пул жўнатмалари инфратузилмаси жадал шаклланаётган бўлиб, аҳолининг ушбу хизмат туридан унумли фойдаланиши йўлида пул жўнатиш соҳасига ихтисослашган шохобчалар сони мингдан зиёдни ташкил этмоқда. Лекин ҳали ушбу соҳада фойдаланиш мумкин бўлган талай имкониятлар мавжуд бўлиб, ундан айни пайтда юртимизда кенг ривожланиб бораётган кредит уюшмалари оқилона фойдаланишга уринишмоқда. Бу йўлда эса Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва Кредит уюшмалари ассоциацияси томонидан ҳамкорликда амалга оширилаётган чора-тадбирлар муҳим ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Умуман олганда, пул ўтказмалари тизими мамлакатимиз учун янги ҳисобланиб, иқтисодийнинг эркинлиги, шунингдек ишчи кучлар оқимининг ортиши билан юзага келади. Охирги йилларда пул жўнатмалари динамикаси нисбатан анча жадал суръатда ривожланиб бораётганлиги, нафақат жорий даврдаги пул тушуми, балки чет эл тажрибасини ортираётган юртдошларимизнинг, келажакда таракқийтимиз учун инвестиция – яъни иш малакаларини ортираётганидан далолатдир.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон пул жўнатмалари бозорида 12 та иштирокчи фаолият олиб бормоқда (1-жадвал (иловада)). Ушбу пул ўтказмалари ичида Республикамизда илк иштирокчи Western Union ни оладиган бўлсак, у 2000 йилларнинг бошларида Республикамизга кириб келган бўлиб, унинг комиссия тарифлари дунёнинг барча мамлакатларига бир хил қилиб белгиланган эди. 2005 йилнинг бошларига келиб эса МДҲ мамлакатлари бўйлаб хизмат тўловлари суммаси қарийб 50-55 фоизга камайтирилди. Бунинг асосий сабаби Собик Иттифоқ мамлакатлари ҳудудида пул ўтказмалари хизмати бўйича янги бир қанча иштирокчиларнинг бозорга кириб келишини айтиб ўтишимиз мумкин. Кириб келган иштирокчиларнинг комиссия тўловлар тарифи Western Union тизимига қараганда сезиларли даражада фарқланиши ушбу тизимда рақобатнинг янада ортиб бориши учун замин яратди. Масалан, Contact тизимининг комиссия тўлови ҳар қандай сумманинг 3% миқдорида қилиб белгиланган. Юқоридаги жадвалдаги асосий учта тизим (Western Union, Money Gram, Coinstar) дунёнинг аксарият мамлакатларида кенг тарқалган бўлиб, қолган 4 таси (Contact, Blizko, Анелик, Быстрая почта) ҳамдўстлик мамлакатлари ичидагина фаолият кўрсатишади. Шунинг учун бўлса керак, уларнинг комиссия тўловлари сезиларли даражада паст эканини кўришимиз мумкин. Масалан, 500 АҚШ долларини Россия давлатидан Ўзбекистонга ўтказишнинг энг арзон комиссия тўлови Быстрая почта ва Blizko тизимларига тегишли бўлиб, умумий сумманинг 1,6-2% миқдорига тенг. Айни шу кўрсаткич Western Union да 4,8% (24\$), Coinstar да 3,6% (18\$), Money Gram да эса 6,4% (32\$) ни ташкил этади. Маълумки, ҳар қандай хизмат турининг сифати, унинг тезкорлигига ҳам боғлиқ бўлади.

Бу борада пул жўнатмаларининг энг биринчи тизими бўлган Western Union да тезлик бирламчи масала ҳисобланиб, пулни юборувчи шахс жўнатгандан кейин 3-10 дақиқада олиши мумкин. Ушбу кўрсаткичлар Money Gram учун 1-2 соат, Contact учун 1 соат, Blizko учун 12 соатни ташкил қилади. Комиссия тўлови энг қуйи бўлган Быстрая почта тизимининг пул ўтказиш операцияси эса қарийб 2 кеча кундузга тенг.

Пул жўнатмалари бўйича Ўзбекистоннинг 18 та тижорат банклари таҳлил қилинганда шу аён бўлдики, ушбу тизимнинг энг кенг тарқалгани Western Union экан (3-жадвал (иловада)). Money Gram тизимининг жадал ривожланиб кетмаганига асосий сабаб эса унинг Ҳамдўстлик

мамлакатлари учун белгиланган комиссия тўловлари қолганларига нисбатан юқори эканлигидир. Лекин ушбу тизимнинг афзаллик томони шундаки, ундан дунёнинг 150 дан ортиқ мамлакатлари билан пул жўнатмалари операциясини амалга ошириш мумкин.

Пул жўнатмаларининг иқтисодиётдаги ижобий ўрни шундан иборатки, у бир томонлама хизмат тури ҳисобланиб, келажакда у бирор мажбуриятни юкламайди (ташқи қарзни тўлаш каби). Шу сабабдан ҳам, пул жўнатмалари хусусий характер касб этишига қарамасдан, чет эл банклари кредит линиялари ёки хатто тўғридан тўғри инвестициялардан ҳам ишончлироқ молиявий манба ҳисобланади. Бундан ташқари, пул жўнатмалари аҳолининг кам таъминланган қатламидаги ижтимоий кескинликни пасайтириши билан бирга, уларнинг турмуш даражасини ошириш ҳамда молиявий воситачиликнинг кенгайишига кўмак беради.

Биргина Western Union (2002 йилнинг 21 январидан ишлаб келмоқда)ни оладиган бўлсак, у 2002 йилда монопол характерга эга бўлган бўлса (пул ўтказмаларининг 95%и), 2007 йил якунларига кўра унинг ҳиссаси 39 % га тушиб кетди. Ушбу бозордаги рақобат унга қилинадиган харажатларнинг кескин камайишига сабаб бўлди. 2007 йил якунларига кўра, иштирокчилар сони 12 тага етиб, комиссия тўловнинг ўртача нархи умумий ўтказманинг 2-4% ини ташкил этди. Шу билан бирга «Global Economic Prospects 2007» нинг маълумотларига кўра, халқаро пул жўнатмаларининг аксарият “коридорлар”и бўйича тўлов етарлича паст бўлиб, бир ўтказма учун тахминан 1,8 АҚШ долларини ташкил этади.

Ҳозирда, "Contact" халқаро пул жўнатиш тизими бўйича ҳам Ўзбекистоннинг 12 та тижорат банки – Халқ банки, “Ўзсаноатқурилишбанк”, Миллий банк, “Ипотека” банк, “Ҳамкорбанк”, “Капиталбанк”, “Савдогарбанк”, “Алп Жамол банк” ҳамда “Туронбанк”да хизматлар йўлга қўйилган бўлиб, ушбу хизмат учун мамлатимизнинг 174 та шаҳрида 615 дан зиёд шахобча ташкил этилган. Агар 2005 йили мавжуд бўлган шахобчалар сонига назар ташласак, улар 200 та эканига ва бунда ўсиш кўрсаткичи 3 баробарга юксалганига гувоҳ бўламиз. Яна бир эътиборни тортадиган маълумот шуки, 2007 йилда "Contact" тизими орқали 1,3 млн. дан зиёд юртимиз фуқароси фойдаланган.

Умуман, ушбу бозор фойдадорлиги нормаси республикамизда ҳали анча юқори ва келгуси йилларда яна иштирокчиларнинг рақобат бозорига кириб келиши учун замин яратиб беради. Албатта, пул жўнатмалари тизимида рақобат кураши Ўзбекистонда пул жўнатмалар бозоридаги комиссия нархларнинг янада пасайишига асосий сабаб бўлади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, ҳозирги кунда Ўзбекистонда пул ўтказма тизимлари фаолиятининг такомиллашуви билан ушбу хизматнинг янада ривожланиши ва пировардида иқтисодиётимизга янада кўпроқ валюта маблағларининг келиб тушишига замин яратади. Бу эса кундан-кунга ривожланиб бораётган Республикамиз учун ҳаво ва сувдек

зарур бўлган молиявий дастакнинг мустаҳкам бўғинини юзага келтирувчи асосий воситадир.

Муҳокама учун саволлар:

1. Электрон тўловлар тизимининг асосий мақсади нималардан иборат?
2. Электрон тўловлар хизматларидан фойдаланиш учун қандай имкониятлар мавжуд?
3. Электрон тўлов тизимининг ўзига хос афзалликларини санаб беринг.
4. Бугунги кунда пул жўнатмалари мамлакат иқтисодиётининг юксалишида ва аҳоли турмуш даражасининг барқарорлигини таъминлашдаги аҳамияти қандай?
5. Ҳозирги кунда Ўзбекистон пул жўнатмалари бозорида нечта иштирокчи фаолият олиб бормоқда?

ВАЗИФА

Юқоридаги ҳолатларни ўрганиб чиқиб, электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимларидаги муаммони шакллантиринг ва электрон пул жўнатмалари муносабатларини мукамаллаштириш борасидаги таклифларни беринг.

III. ТАЛАБАЛАР УЧУН УСЛУБИЙ КЎРСАТМАЛАР

Муаммо: қандай қилиб Ўзбекистонда электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимларини такомиллаштиришга эришиш мумкин ва миллий иқтисодиётни ривожланишда унинг ролини ошириш мумкин.

Масалалар:

1. Электрон тўловларнинг юзага келиши сабаблари ва уларнинг миллий иқтисодиёт ривожланишдаги аҳамиятини таҳлил қилинг.
2. Ҳозирги замон банк тизимларининг афзалликларини санаб ўтинг ва хулосалар чиқаринг.
3. Электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимлари ҳақидаги турли хил ёндашувларни таҳлил қилиб, уларга таъриф беринг.
4. Ҳозирги замон банк тизимларига қўйилаётган асосий талаблар хусусиятини тушунтириб беринг, бу борада юзага келаётган муаммоларни аниқланг ва уларнинг ечими бўйича таклифлар беринг.

Ечиш алгоритми

1. “Электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимларининг ривожланиши таҳлили ва уларнинг Ўзбекистон иқтисодиётидаги амал қилиши кўрсаткичлари” жадвалини тўлдиринг.

Баҳолаш мезонлари – қисқача, вазиятни баҳолашнинг матндан олинган қисмларидан фойдаланиш.

№	Таҳлил йўналиши	Таҳлил натижалари
1.	Ривожланиш даврлари	
2.	Маълум вақт давомида ривожланмасликнинг асосий сабаблари	
3.	Инқирозли вазиятдан чиқишнинг ўзига хос хусусиятлари	
4.	Электрон тўловлар бозорини ўстириш бўйича чора-тадбирлар	
5.	Бу даврдаги асосий натижалар	
6.	Электрон тўловлар бозорини ривожлантириш бўйича эришилган натижалар	
7.	Бу даврдаги асосий натижалар	
8.	Электрон тўловлар бозори ривожланишига тўсқинлик қилувчи муаммолар	
9.	Замонавий стратегик устувор вазифалар	
10.	Электрон тўловлар бозорини ривожлантириш бўйича ҳал қилиш зарур бўлган масалалар	
11.	Ҳозирги замон банк тизимини ривожлантириш масалалари	
12.	Тизимларининг асосий ривожланиш кўрсаткичлари тавсифи	

2. “Ўзбекистонда ҳозирги замон банк тизимларини такомиллаштириш йўллари” жадвалини тўлдириш (баҳолаш мезонларини шакллантириш, вазият бўйича аниқ маълумотлар келтириш ва хулосалар чиқаринг).

Баҳолаш мезонлари – қисқача, вазиятни баҳолашнинг матндан олинган қисмларидан фойдаланиш.

№	Баҳолаш мезонлари	Вазият бўйича аниқ маълумотлар
1.		
2.		
3.		

Хулоса	
--------	--

3. “Ўзбекистонда иқтисодиётни модернизациялаш шароитида электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимларини такомиллаштириш шароитлари” жадвалини тўлдилинг.

Баҳолаш мезонлари – қисқача, вазиятни баҳолашнинг матндан олинган қисмларидан фойдаланиш.

Электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимларини такомиллаштириш шароитлари	Умумий тавсифи: ҳолати, динамикаси, хусусиятлари
1. Молиявий барқарорлаштириш	
1.1. Инфляция индекслари	
1.2. Давлат бюджет камомати	
1.3. Пул эмиссияси даражаси ва миллий валюта девальвацияси	
2. Инвестицион фаолликнинг ўсиши	
2.1. ЯИМ ҳажмида инвестиция ва жамғарма ҳиссасининг ўсиши	
2.2. Аҳоли маблағлари ва банк кредитлари ўсиши йўналишида инвестицияларни молиялаштириш манбалари таркибининг ўзгариши	
3. Иқтисодиёт эркинлиги ва интеграциялашуви даражаси	
3.1. ЯИМ ҳажмида ташқи савдонинг ҳиссаси	
4. Макроиктисодий самарадорликнинг ортиши	
4.1. Давлат томонидан тартибга солиниш даражаси	

4. “Ўзбекистонда ҳозирги замон банк тизимлари такомиллаштириш борасида юзага келаётган муаммолар” жадвалини тўлдилинг, муаммоларни ҳал қилиш йўллари бўйича таклифлар беринг.

Баҳолаш мезонлари – қисқача, вазиятни баҳолашнинг матндан олинган қисмларидан фойдаланиш.

Муаммолар

Ечиш йўллари

Кейс билан ишлаш натижаларини ёзма тезис шаклида расмийлаштиринг.

Ўзма ишга қўйиладиган талаблар:

1. Иш А4 форматли қоғознинг бир тарафига тезис шаклида ёзилган бўлиши шарт (3та арақдан кам бўлмаган ҳолда).
2. ишнинг расмийлаштирилиши:
 - биринчи бетнинг юқори ўнг томонида талабанинг фамилияси, исми-шарифи ва гуруҳи ёзилади;
 - арақнинг шрта қисмида кейснинг номи ёзилади;
 - давомидан тезис шаклида кейс билан ишлаш натижалари ёзилади.

Кейс билан ишлашнинг баҳолаш мезонлари (аудиториядан ташқари ва аудитория мустақил ишлари)

Аудиториядан ташқари мустақил ўзма ишни баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари

Талабанинг Ф.И.Ш.	Баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари (балларда)				
	1. Ҳозир- ги замон банк тизими ҳолатин и таҳлил қилиш (макс. 6 балл.)	2. Банк тизими ривожланиш и жараёнини аниқлаш (макс. 4 балл.)	3. Банк тизими ривожлантиришнинг устувор йўналишларини аниқлаш (макс. 10 балл.)	4. Ҳозирги замон банк тизимини такомиллаштири ш бўйича аниқ таклиф ва ечимлар бериш (макс. 10 балл.)	Жам и (макс . 20 балл)
1.					
2.					
3.					

Аудитория ишларида баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари

Иштирок- чиларнинг Ф.И.Ш.	Баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари (балларда)				
	1. Баҳс жараёнида фикрларнинг мантқиқийлиги, асослиги ва (макс. 1 балл.)	2. Муам- монинг ечими бўйича муқобил таклифлар (макс. 1 балл.)	3. Хулоса- ларни аниқ шакллантириш (макс. 0,5 балл.)	4. Баҳс жараёнидаги фаоллиги (макс. 0,5 балл.)	Жами (макс. 3 балл)
1.					
2.					
3.					

4.4. ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Семинар машғулотида кейс-технологиядан фойдаланиш

Мавзу	Товар, қиймат ва пул назариялари
Талабалар сони: 25 нафаргача	Вақти – 2 соат
Ўқув машғулотининг шакли	Кейс-стади усулини қўллаган ҳолда билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш бўйича семинар
Ўқув машғулотининг таркибий тузилиши	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ўқув машғулотига кириш. 2. Блиц-сўровдан фойдаланган ҳолда билимларни фаоллаштириш. 3. Гуруҳларда ишлаш, тақдирот тайёрлаш. 4. Тақдиротлар, кейс-жамоа бўлиб муҳокама қилиш. 5. Яқунлаш. Талабалар фаолиятини, ўқув машғулотининг мақсадига эришиш даражасини баҳолаш.
<p><i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i> товар, қиймат ва пул назарияларини ўрганиш; электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимлари ривожланиш жараёнларини таҳлил қилиш; ҳозирги замон банк тизимларини такомиллаштириш даражасини баҳолаш.</p>	
<p><i>Ўқитувчининг вазифалари:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - мавзу бўйича билимларни мустақамлаш ва чуқурлаштириш; - кейс билан мустақил ишлаш кўникмаларини ҳосил қилиш; - ўқув билимларини тизимга солиш, умумлаштириш, таҳлил қилиш кўникмаларини шакллантириш; - ўз нуқтаи назарини асослаш ва ҳимоя қилиш, мунозарада иштирок этиш маданияти, ўзаро фикр алмашиш кўникмаларини ривожлантириш. 	<p><i>Ўқув фаолиятининг натижалари:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - товар, қиймат ва пул назариялари тўғрисида билим ва кўникмалар ҳосил қилиш; - электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимлари кўрсаткичларини тўғри белгилаш; - ўрганилаётган иқтисодий жараёнларни моделлаштириш, алгоритмлар тузиш; - электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимларига таъсир кўрсатувчи омиллар тизимини аниқлаш; - ҳозирги замон банк тизимлари амал қилиши даражасини баҳолаш.

Ўқитиш усули	Кейс-стади, мунозара
Ўқитиш воситаси	Кейс, услубий кўрсатмалар
Ўқитиш шакллари	Якка тартибда, жамоа бўлиб ишлаш, гуруҳларда ишлаш
Ўқитиш шароитлари	Одатдаги аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Кузатиш, блиц-сўров, балл орқали баҳолаш

Семинарнинг технологик картаси

Ишни бажариш босқичлари	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	талабалар
Тайёргарлик босқичи	Талабаларга якка тартибда танишиб чиқиш ва ҳал этиш учун кейс материалларини тарқатади. Кейснинг аҳамияти ва унинг иқтисодий билимларнинг ривожланишига таъсирини тушунтиради. Мазкур семинарда иш тартиби билан таништиради.	Танишадилар.
1-босқич. Ўқув машғулотига кириш (15 мин)	1.1. Машғулот мавзуси, унинг мақсади, вазифалари ва ўқув фаолиятининг режалаштирилган натижаларини сўзлаб беради. 1.2. Мавзу бўйича ўқувчиларнинг билимларини фаоллаштириш мақсадида блиц-сўров ўтказди: 1. товар, қиймат ва пул тўғрисида қандай назарияларни биласиз? 2. электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимларини шакллантириш жараёни қандай босқичларни ўз ичига олади?	1.1. Тинглайдилар. 1.2. Саволларга жавоб берадилар.
2-босқич. Асосий қисм (50 мин)	2.1. Эътиборни кейсда қўйилган муаммо, ундаги топшириқларга қаратади. 2.2. Ўқувчиларни гуруҳларга ажратади. Топшириқ беради: Ўзбекистондаги электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимлари ривожланиши натижаларини баҳолаш. Тақдимотга тайёрланиш. 2.3. Кейс бўйича гуруҳ бўлиб ишлаш	2.1. Саволлар берадилар, аниқлаштирадилар. 2.2. Гуруҳларда ишлайдилар. 2.3. Биргаликдаги ишларининг тақдимотини

	<p>натижаларини биргаликда муҳокама қилишни ташкил этади.</p> <p>2.4. Мунозара давомида қўшимча саволлар беради (1-илова).</p> <p>2.5. Тақдим этилган ечимларнинг ўзаро баҳоланишини ташкил этади.</p>	<p>намойиш этадилар.</p> <p>2.4. Саволларга жавоб берадилар.</p> <p>2.5. Баҳолайдилар.</p>
<p>3-босқич. Яқунлаш, таҳлил ва баҳолаш (15 мин)</p>	<p>3.1. Натижаларни умумлаштиради.</p> <p>3.2. Тавсия этилган ечимларни изоҳлайди.</p> <p>3.3. Мунозара иштирокчилари ишларини баҳолайди.</p> <p>3.4. Кейснинг аҳамияти ҳамда унинг келгусидаги касбий фаолиятга таъсирини яна бир бор таъкидлайди.</p>	<p>3.1. Тинглайдилар.</p> <p>3.2. Тинглайдилар.</p> <p>3.3. Тинглайдилар.</p> <p>3.4. Ўз фикрларини билдирадилар.</p>

1-илова

Қўшимча саволлар ва топшириқлар:

1. Электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимларида интернет қандай роль ўйнайди?
2. Электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимларига мисоллар келтиринг.
3. Ҳозирги замон банк тизимлари ва электрон тўловларнинг алоқаси ва ўзаро боғлиқлигини очиб беринг.
4. Иқтисодий тадқиқотларда банк тизимларининг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
5. Электрон тўловлар ривожланишини таъминлашда қандай усуллардан фойдаланиш мумкин?

5. КЕЙСНИ ҲАЛ ЭТИШ ВА ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ ВАРИАНТИ

Кейснинг муаммоси ҳақида

Асосий муаммо электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимлари ривожланишини жараёнини аниқлаш; бу борадаги асосий кўрсаткичларни таҳлил қилиш; келажакда банк тизимларида юзага келадиган муаммолар ва уларнинг ечими юзасидан тақлиф-тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Миллий иқтисодиётда электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимлари ривожланишини таъминлашда қуйидаги қийинчиликларга дуч келиш мумкин:

- электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимларининг тўғри ишлаб чиқилмаганлиги;

- ҳозирги замон банк тизимларини такомиллаштириш йўлининг тўғри танланмаганлиги;

- электрон тўловларни такомиллаштириш алгоритмининг тўғри белгиланмаганлиги;

- электрон тўловлар ҳолати кўрсаткичларининг тўғри танланмаганлиги.

Муаммони ҳал этиши даражалари:

Ушбу муаммолар қуйидаги даражаларда ҳал этилиши мумкин:

- республика;

- ҳудудлараро;

- ҳудуд ичида.

Муаммони ҳал этиши йўллари:

Электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимларини ривожлантириш стратегиясидан келиб чиққан ҳолда, банк тизими инфратузилмаси қуйидаги тамойиллар асосида ташкил этилиши зарур:

- ҳозирги замон банк тизимлари ривожланишини давлат томонидан ҳар тарафлама қўллаб-қувватлаш;

- электрон тўловлар субъектларини имкон қадар истеъмолчиларга қулайлигини таъминлаш;

- банк тизим инфратузилмаси субъектларининг қулайликлари ҳақида истеъмолчилар орасида кенг тушунтириш ишларини олиб бориш.

Электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимлари инфратузилмасини ривожлантириш табақалашган ҳолда ёндашувни талаб қилади.

Саволлар, топшириқлар ва уларга жавоблар

1. “Электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимларининг ривожланиши таҳлили ва уларнинг Ўзбекистон иқтисодиётидаги амал қилиши кўрсаткичлари” жадвалини тўлдилинг.

№	Таҳлил йўналиши	Таҳлил натижалари
1.	Ривожланиш даврлари	Ўтган асрнинг 90-йиллари ўрталаридан бошлаб ахборот технологиялари, телекоммуникациялар гуркираб ривожланиши ҳамда интернет товарлар ва хизматларни сотиш канали сифатида фаол қарор топиб бориши натижасида электрон тўловлар бозоридаги вазият тубдан ўзгара бошлади.
2.	Маълум вақт давомида ривожланмасликнинг асосий сабаблари	Молиявий фирибгарликларнинг ғоят кўпайиб кетиши, бир қатор лойиҳалар омадсизликка учраши ва кўпгина бошқа сабаблар электрон тўловлар бозорининг маълум вақт давомида бир ерда депсиниб қолишига ва бу бозордан кўпгина ўйинчилар чиқиб

		кетишига олиб келди.
3.	Инқирозли вазиятдан чиқишнинг ўзига хос хусусиятлари	Ҳозир харидорлар хизмат кўрсатиш каналлари сифатида банкоматлардан, POS-терминаллардан, интернет, уяли телефонлар, шахсий чўнтак компьютерларидан, тўлов воситалари сифатида эса пластик карточкалар, электрон чеклар, электрон нақд пуллар, смарт-карточкалар ва бошқалардан фойдаланишлари мумкин.
4.	Электрон тўловлар бозорини ўстириш бўйича чора-тадбирлар	Электрон бозорлар тўловининг ҳозирги ҳолати ва ривожланиш истиқболлари бўйича чора-тадбирлар тизимини такомиллаштириш.
5.	Бу даврдаги асосий натижалар	1.Электрон терминал қурилмалар ва электрон тўлов каналлари спектри сўнгги вақтларда анча кенгайди ва бундан буён ҳам кенгайиб бораверади. 2.Банклар электрон терминал қурилмалардан фойдаланган ҳолда кўрсатадиган хизматлар сафи анча кенгайди.
6.	Электрон тўловлар бозорини ривожлантириш бўйича эришилган натижалар	Ўзаро ҳамкорлик қилиш зарур бўлган тўлов тизимларининг турлари ва сони жадал суръатлар билан ўсиб бормоқда.
7.	Бу даврдаги асосий натижалар	Мижозлар электрон терминал қурилмалардан фойдаланган ҳолда хилма-хил банк ва хизматлари ва бошқа хизматларни олишга ҳаракат қилмоқдалар, чунки бу қулай бўлиши билан бирга, қиммат ҳам эмас (кўпинча умуман бепул бўлади).
8.	Электрон тўловлар бозори ривожланишига тўсқинлик қилувчи муаммолар	Молиявий фирибгарликларнинг ғоят кўпайиб кетиши, бир қатор лойиҳалар омадсизликка учраши ва кўпгина бошқа сабаблар.
9.	Замонавий стратегик устувор вазибалар	1.Электрон терминал қурилмалар ва электрон тўлов каналлари спектри сўнгги вақтларда анча кенгайди ва бундан буён ҳам кенгайиб бораверади. 2.Банклар электрон терминал қурилмалардан фойдаланган ҳолда кўрсатадиган хизматлар сафи анча кенгайди.
10.	Электрон тўловлар бозорини ривожлантириш бўйича ҳал қилиш зарур бўлган масалалар	Электрон бозорлар тўловининг ҳозирги ҳолати ва ривожланиш истиқболлари бўйича чора-тадбирлар тизимини такомиллаштириш.
11.	Ҳозирги замон банк тизимини	Ҳозир харидорлар хизмат кўрсатиш каналлари сифатида банкоматлардан,

	ривожлантириш масалалари	POS -терминаллардан, интернет, уяли телефонлар, шахсий чўнтак компьютерларидан, тўлов воситалари сифатида эса пластик карточкалар, электрон чеклар, электрон нақд пуллар, смарт-карточкалар ва бошқалардан фойдаланишлари мумкин.
12.	тизимларининг асосий ривожланиш кўрсаткичлари тавсифи	<p>Шубҳасиз, электрон тўловлар – ахборот технологияларидаги тараққиёт маҳсулидир. Лекин, ўз навбатида, электрон тўловлар ушбу тараққиётнинг ҳаракатлантирувчи кучларидан бири бўлиб, ахборот технологиялари олдига тобора янгидан-янги талабларни қўймоқда.</p> <p>Ушбу талаблар кўп қиррали бўлиб, коммуникация воситалари ва ҳисоблаш техникасини ривожлантириш зарурлиги ҳам, янги, янада мукамал алгоритмлар ва криптохимоя воситалари ва бошқаларни ишлаб чиқариш ҳам мана шу талаблар жумласидандир.</p>

2. Ўзбекистонда ҳозирги замон банк тизимларини такомиллаштириш йўллари

№	Баҳолаш мезонлари	Вазият бўйича аниқ маълумотлар
1.	ФТТ натижалари асосида электрон тўловлардан фойдаланишнинг интенсив йўллари танилаш	<p>Маълумки, электрон тўловлар ўтган асрнинг 60-70-йилларида пайдо бўлган. Ушанда банклар пул маблағларини электрон усулда жўнатиш учун телекоммуникация тармоқларидан муваффақиятли фойдалана бошладилар, дастлабки электрон терминал қурилмалар – POS – терминаллар ва банкоматлар ҳам ўша вақтда пайдо бўлган. Турган гапки, электрон тўловлар тарихи уларнинг ҳаракатлантирувчи кучига айланган банк карточкалари билан чамбарчас боғлиқдир. 1980 йилга келиб, 73 миллион донга Visa ҳамда 55 миллион донга Masterd Card карточкалари чиқарилган эди.</p> <p>XX асрнинг 80-йил охири ва 90-йиллари бошларида магнит тасмали карточка, аслини олганда, бирдан-бир электрон тўлов воситаси эди. Банкларнинг электрон операциялари эса асосан банкоматлардан ва банк оффисларидан нақд пул олиш, савдо-сервис корхоналарида товарлар ва хизматлар ҳақини тўлаш, банклар ўртасидаги ҳисоб-китобларни амалга ошириш ва банк миқозлари бўлган юридик шахсларга масофадан туриб хизмат кўрсатиш билан чекланар эди.</p>
2.	Миллий иқтисодиётда таркибий	Ўтган асрнинг 90-йиллари ўрталаридан бошлаб ахборот технологиялари, телекоммуникациялар гуркираб ривожланиши ҳамда интернет товарлар ва

	<p>Ўзгаришларни амалга оширишнинг ҳозирги замон банк тизимларига мослиги</p>	<p>хизматларни сотиш канали сифатида фаол қарор топиб бориши натижасида электрон тўловлар бозоридаги вазият тубдан ўзгара бошлади.</p> <p>1993 йилда Голландиянинг CWI(Centrum voor Wiskunde en informatica) тадқиқот институти криптогарфия бўлимининг бошлиғи Дэвил Чаум (David Chaum) “электрон пуллар” ғоясини амалга ошириш учун мутлақо янги технологияни – eCash тизимини таклиф қилди. Бу тизимнинг амал қилиш принциpidан ҳозирги вақтда кўпгина электрон тўлов тизимларида фойдаланилмоқда. 1994 йилда АҚШда интернет орқали eCash технологиясидан фойдаланган ҳолда биринчи харид амалга оширилди. Ўтган аср 90-йилларнинг иккинчи ярмига келганда эса дунёда юзлаб электрон тўлов тизимлари мавжуд эди. Афсуски, уларнинг ҳаммаси ҳам ушбу бозордаги ўйин қоидаларига риоя қилавермади. Молиявий фирибгарликларнинг ғоят кўпайиб кетиши, бир қатор лойиҳалар омадсизликка учраши ва кўпгина бошқа сабаблар электрон тўловлар бозорининг маълум вақт давомида бир ерда депсиниб қолишига ва бу бозордан кўпгина ўйинчилар чиқиб кетишига олиб келди. Натижада, интернет-тижоратнинг авж нуқтаси 2000 йил охирларидаёқ Ғарбдаги бир қатор интернет-дўконлар ва тўлов тизимларининг ёпилганлиги ёки ходимлари сони қисқартирилганлиги ҳақидаги нохуш хабарлар оқими билан алмашди.</p>
3.	<p>Электрон тўловлар соҳасидаги ўсишнинг жамият талабларига мос келиши ва ижтимоий-иқтисодий нисбатларга мослиги</p>	<p>Мижозларга электрон хизмат кўрсатиш йўллари ва электрон тўлов воситалари шундоқкина кўз ўнгимизда ривожланиб бормоқда. Ҳозир харидорлар хизмат кўрсатиш каналлари сифатида банкоматлардан, POS-терминаллардан, интернет, уяли телефонлар, шахсий чўнтак компьютерларидан, тўлов воситалари сифатида эса пластик карточкалар, электрон чеклар, электрон нақд пуллар, смарт-карточкалар ва бошқалардан фойдаланишлари мумкин. Яқин йиллар ичида янги ўзига-ўзи хизмат кўрсатиш каналлари ва электрон тўлов воситалари: интерактив телевидение, унча қиммат бўлмаган товарлар ҳақини тўлаш учун микропуллар (microcash) ва ҳоказолар пайдо бўлиб, улардан фаол фойдаланилиши эҳтимолдан ҳоли эмас.</p> <p>Банк бўлимлари борган сари кўпроқ молиявий “супермаркетлар”ни эслатмоқда. Улар интернетга симсиз кириш имконини берадиган тармоқ билан “қопланган” макон шаклига кириб бормоқда. Бу маконда интернет-салонлар, экспресс-почта бўлимлари, оффис ва нусха кўчириш марказлари, ҳатто қаҳвахоналар ҳам бўлиши мумкин. Бўлимлар ташқарисида ўзига-ўзи хизмат кўрсатиш учун зарур бўлган барча қулайликлар – хилма-хил банкоматлар, инфодўкончалар, шошилинч алоқа терминаллари ва бошқалар жойлашади. Банк ходимлари эса мижозга ғоят мураккаб молиявий маҳсулотларни таклиф қилишга диққат-эътиборни қаратадилар.</p>

Хулоса

Ўзбекистонда электрон тўловлар ва шаклланаётган банк тизимлари ҳозирги замон жаҳон талабларига мос келади.

3. Ўзбекистонда иқтисодийни модернизациялаш шароитида электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимларини такомиллаштириш шароитлари.

Электрон тўловлар ва ҳозирги замон банк тизимларини такомиллаштириш шароитлари	Умумий тавсифи: ҳолати, динамикаси, хусусиятлари
1. Молиявий барқарорлаштириш	
1.1. Инфляция индекслари	2007 йилда инфляция даражаси тасдиқланган параметрлар доирасида сақланган ҳолда 6,8 фоизни ташкил этди. 2008 йилда жорий йил учун кўзда тутилган инфляция кўрсаткичлари доирасидан чиқмаган ҳолда, ўртача иш ҳақи миқдорини камида 1,5 баробар оширишни таъминлаш учун тегишли манбаларни излаб топиш муҳим вазифа қилиб қўйилмоқда.
1.2. Давлат бюджет камомати	Давлат бюджети ялпи ички маҳсулотга нисбатан 1,1 фоиз профицит билан бажарилди. Бундай иқтисодий ўсишга эришишда, авваламбор, кенг қўламли тизимли бозор ислохотларини жорий этиш ва хорижий инвестицияларни жалб қилиш, иқтисодийда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва янгилаш, экспортга ихтисослашган янги тармоқ ва корхоналар барпо этиш, бизнес ва хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантиришга қаратилган, ҳар томонлама пухта ўйланган сиёсатнинг амалга оширилаётгани принципиал аҳамиятга эгадир.
1.3. Пул эмиссияси даражаси ва миллий валюта девальвацияси	Ўзбекистонда 2007 йили экспорт ҳажмининг ўсиш суръати 40,7 фоизга ортиб, импортга нисбатан сезиларли даражада юқори бўлди. Бу, ўз навбатида, йил якунлари бўйича ташқи савдо айланмасида 3,5 миллиард доллардан ортиқ миқдорда ижобий сальдога эришиш ва олтин-валюта захираларимизни 1,5 баробар кўпайтириш имконини берди. 2008 ва ундан кейинги йилларда инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда 2006 йили ташкил этилган ва бугунги кунда 1,2 миллиард АҚШ доллари миқдоридаги валюта маблағларига, эга бўлган Ўзбекистон Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси муҳим ўрин тутди.
2. Инвестицион фаолликнинг ўсиши	
2.1. ЯИМ ҳажмида инвестиция ва жамғарма ҳиссасининг ўсиши	2007 йил давомида Ўзбекистон иқтисодийотида киритилган инвестицияларнинг умумий ҳажми 23 фоизга ортди ва 4,3 миллиард доллардан зиёд миқдордаги маблағни ташкил этди. Бу эса ўтган йиллар мобайнида эришилган энг юқори кўрсаткичдир. Шуниси диққатга сазоворки, жами инвестицияларнинг 70 фоиздан ортиғи ишлаб чиқариш объектлари

	<p>қурилишига, жумладан, салкам 50 фоизи корхоналарни техник ва технологик модернизация қилишга йўналтирилди. Жалб этилган инвестицияларнинг умумий ҳажмида чет эл инвестициялари, айниқса, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар салмоқли ўринни эгаллайди. Ўзлаштирилган хорижий инвестициялар ҳажми 58 фоизга ортиб, 1 миллиард долларни ташкил этди. Уларнинг 76 фоизи тўғридан-тўғри киритилган хорижий инвестициялар эканини таъкидлаш лозим.</p>
<p>2.2. Аҳоли маблағлари ва банк кредитлари ўсиши йўналишида инвестицияларни молиялаштириш манбалари таркибининг ўзгариши</p>	<p>Ўтган йили аҳоли даромадларини ошириш борасида ҳам изчил ишлар олиб борилди. Яқин уч йилда иш ҳақини 2-2,5 баробар ошириш бўйича ўз олдимизга қўйган стратегик вазифага мувофиқ, 2007 йилда иш ҳақи, пенсия, стипендия ва нафақалар миқдори 1,5 баробар кўпайтирилди. 2007 йилнинг декабрида ўртача ойлик иш ҳақи, хўжалик субъектлари ва бюджет соҳаларини ҳисобга олганда, 210 АҚШ доллари миқдорига тенг бўлди. Халқаро молия институтлари билан ҳамкорлик фаол ривожланмоқда. Таълим, соғлиқни сақлаш, қишлоқ ва сув хўжалиги ҳамда молиявий ресурсларни бошқариш соҳаларида стратегик лойиҳаларни амалга ошириш учун ўтган йили қарийб 330 миллион доллар миқдорида имтиёзли кредитлар ва 46 миллион долларлик грантлар жалб этилди. Банклар томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини молиявий қўллаб-қувватлаш учун тақдим этилган кредитлар бир йилда 36 фоизга, тадбиркорлар ва хусусий шахсларга берилган микрокредитлар миқдори эса 70 фоизга кўпайди.</p>
<p>3. Иқтисодий эркинлиги ва интеграциялашуви даражаси</p>	
<p>3.1. ЯИМ ҳажмида ташқи савдонинг ҳиссаси</p>	<p>Ўзбекистонда 2007 йили экспорт ҳажмининг ўсиш суръати 40,7 фоизга ортиб, импортга нисбатан сезиларли даражада юқори бўлди. Бу, ўз навбатида, йил якунлари бўйича ташқи савдо айланмасида 3,5 миллиард доллардан ортиқ миқдорда ижобий сальдога эришиш ва олтин-валюта захираларимизни 1,5 баробар кўпайтириш имконини берди. Ташқи савдо юқларини ташиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, янги транспорт йўлакларини очиш, республикамиз транзит салоҳиятини кескин кучайтириш бўйича аниқ чора-тадбирлар амалга оширилди. Ҳозирги кунда республикамиз ташқи савдо айланмасининг учдан бир қисми хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар ҳиссасига тўғри келмоқда ва уларнинг экспорт ҳажмидаги улуши ўтган йили 60 фоизни ташкил этди. Халқаро молия институтлари билан ҳамкорлик фаол ривожланмоқда. Таълим, соғлиқни сақлаш, қишлоқ ва сув хўжалиги ҳамда молиявий ресурсларни бошқариш соҳаларида стратегик лойиҳаларни амалга ошириш учун ўтган йили қарийб 330 миллион доллар миқдорида имтиёзли кредитлар ва 46 миллион долларлик грантлар жалб этилди.</p>

4. Макроиқтисодий самарадорликнинг ортиши

4.1. Давлат тартибга даражаси	<p>Маълумки, иқтисодиётни янада эркинлаштириш жараёнини тегишли бозор инфратузилмаси, яъни банк-молия тизими, лизинг, аудиторлик, суғурта, инженеринг ва бошқа тузилмаларни ривожлантирмасдан туриб амалга ошириш мумкин эмас. Ўтган йил давомида банк фаолияти, аудиторлик ва суғурта компаниялари бўйича қонунчиликни тартибга солиш ва мустаҳкамлаш борасида салмоқли ишлар қилинди. Бу амалий чора-тадбирлар, авваламбор, аҳолининг янги шаклланаётган бозор институтлари ва механизмларига нисбатан ишончини мустаҳкамлашга қаратилганини қайд этиш лозим. Бунинг натижасида 27 та суғурта компанияси ўз низом жамғармалари микдорини белгиланган талаблар даражасига етказди ва уларнинг ялпи ҳажми 2007 йилда 1,5 баробар кўпайди.</p>
-------------------------------	---

4. Ўзбекистонда ҳозирги замон банк тизимлари такомиллаштириш борасида юзага келаятган муаммолар.

Муаммолар	Ечиш йўллари
<p>Ҳозирги кунда Сурхондарё, Жиззах ва Наманган каби баъзи вилоятлар ва кўплаб қишлоқ туманлари бюджетларининг дотацияда қолиб кетаётгани, яъни республика бюджети ҳисобидан таъминланаётгани, биринчи навбатда, мазкур ҳудудларда замонавий корхоналар, кичик бизнес соҳаси, савдо тармоқлари, умуман, инфратузилмани ривожлантиришга эътибор берилмаётгани билан боғлиқ, деб айтишга барча асосларимиз бор.</p>	<p>Бугун жойларда иқтисодиётни юксалтириш, замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозланган янги корхоналарни барпо этиш ва реконструкция қилиш учун хорижий сармояларни жалб қилиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, хизмат кўрсатиш соҳаси ва касаначиликни ривожлантириш нечоғли катта, ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканини кимгадир исбот қилиб беришга ҳожат йўқ. Бу авваламбор, аҳоли бандлиги, унинг иш ҳақи ва даромадларини ошириш, бу охир-оқибатда республикамиз ҳудудлари, шаҳар ва туманларимиздаги энг муҳим ижтимоий муаммоларни ечиш демакдир. 2007 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада эркинлаштириш ва рағбатлантириш бўйича ишлар давом эттирилди. Хусусий мулк ва хусусий тадбиркорлик ҳуқуқини ҳимоя қилиш борасидаги қонунчиликни мустаҳкамлаш, бозор инфратузилмасини шакллантиришга қаратилган қатор ишлар амалга оширилди.</p>

ИЛОВА

1-жадвал

**Ҳозирги кунда Ўзбекистон пул жўнатмалари бозоридаги
иштирокчилар фаолияти маълумоти**

Ўтказма миқдори (АҚШ долларида)	Western Union		Coinstar *	Contact	Blizko	Анелик	Money Gram	Быстрая почта
	Ҳамдўстлик мамлакатлари*	бошқа хорижий мамлакатлар**	Дунё бўйича	Ҳамдўстлик мамлакатлари	Ҳамдўстлик мамлакатлари	Ҳамдўстлик мамлакатлари	Дунё бўйича	Ҳамдўстлик мамлакатлари
100 ёки ундан кам	6	15	3	1.00-3.00	2	1.00-3.00	12	1.00-2.00
100.01-200.00	9	22	6	3.01-6.00	4	3.01-6.00	20-24	2.01-4.00
200.01-300.00	14	27	10	6.01-9.00	6	6.01-9.00	24	4.01-6.00
300.01-400.00	19	33	14	9.01-12.00	8	9.01-12.00	24	6.01-8.00
400.01-500.00	24	38	18	12.01-15.00	10	12.01-15.00	32	8.01-10.00
500.01-750.00	29	48	25	15.01-22.50	12-16	15.01-22.50	32-40	10.01-15.00
750.01-1250.00	37	60	30	22.51-37.50	16-25	22.51-37.50	40-75	15.01-25.00
1250.01-1750.00	53	80	40	37.51-52.50	30-35	37.51-52.50	75	25.01-35.00
1750.01-2250.00	69	95	55	52.51- 67.50	40-50	52.51-67.50	75-100	35.01-50.00
2250.01-2750.00	89	110	75	67.51-82.50	50-60	67.51-82.50	100-150	50.01-55.00
2750.01-3000.01	99	120	85	82.51-90.00	60	82.51-90.00	150	55.01-60.00
3000.01-3500.00	109	140	95	90.01- 105.00	70	90.01- 105.00	150	60.01-70.00

* - МДХ мамлакатлари учун алоҳида ишлаб чиқилган тарифлар

** - Ҳамдўстлик мамлакатларидан бошқа мамлакатлар учун белгиланган тарифлар

2 жадвал

**Ўзбекистон пул жўнатмалари бозоридаги иштирокчиларнинг пул
ўтказиш тезлиги ҳақида маълумот**

	Western Union	Coinstar *	Contact	Blizko	Анелик	Money Gram	Быстрая почта
Ўткази ш тезлиги	3-10 мин	1 соат	1 соат	12 соат	12-24 соат	1-2 соат	1-2 сутка

Пул жўнатмаси тизимларининг Ўзбекистон тижорат банкларидаги
хизмати*.

№	Банкнинг номи	Western Union	Coinstar*	Contact	Blizko	Анелик	Money Gram	Быстра я почта
1.	ЎзР ТИФмиллий банки							
2.	Халқ банки							
3.	"Асака" ДАТБ							
4.	"Ипотека-банк" АТИБ							
5.	"Ўзсаноатқурилишбанк" АТБ							
6.	"Пахта Банк" АТБ							
7.	"Ғаллабанк" РАТБ							
8.	Турон банк АТБ							
9.	"Микрокредитбанк" АТБ							
10.	"Алоқабанк" АТБ							
11.	"Ипак Йўли" АИТБ							
12.	"Ҳамкорбанк" АТБ							
13.	"Капитал банк" АТБ							
14.	"Трастбанк" ХОАББ							
15.	"Алп Жамол Банк"							
16.	"Универсал Банк" ХОАТБ							
17.	"Кредит-Стандарт"							
18.	"Равнақ-Банк"							

* Маълумотлар асосан тижорат банклари сайтларидаги маълумотлар ва телефон қўнғироқлари асосида тузилди.

ҒАФУРОВ У.В., БЕКҚУЛБЕКОВ Ф.М.

**«Ўтиш даври иқтисодиёти назарияси» фанидан
«Бозор муносабатларига ўтишнинг ўзбек модели,
концепция ва стратегияси» мавзусида**

КЕЙС-ТЕХНОЛОГИЯ

*Кейс «Ўзбекистонда миллий тараққиёт
босқичларининг мазмуни, вазифалари ва аҳамияти
нимада»*

I. Кейс

ПЕДАГОГИК АННОТАЦИЯ

Фаннинг номи: «Ўтиш даври иқтисодиёти назарияси».

Мавзунинг номи: «Бозор муносабатларига ўтишнинг ўзбек модели, концепция ва стратегияси» мавзусига мосланган кейс.

Кейснинг мақсади: бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш бўйича билим ва кўникмалар ҳосил қилиш; мамлакатимиз миллий тараққиёт босқичларининг мазмуни, вазифалари ва аҳамиятини ўрганиш; турли босқичлар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва мантиқий кетма-кетликни аниқлаш; бозор иқтисодиётига ўтиш босқичлари ва миллий тараққиёт босқичларининг умумий ва ўзаро фарқли жиҳатларини белгилаш.

Такдим этилган кейснинг ечими талабларга қуйидаги **ўқув натижаларини** олиш имконини беради:

- бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтишнинг зарурлигини асослаш;

- ҳар бир босқичнинг ўзига хос мақсад ва вазифалари мавжудлиги;

- миллий тараққиёт даврини турли босқичларга ажратишнинг аҳамияти ва мезонлари;

- миллий тараққиёт босқичларида эришилган натижаларни баҳолаш кўрсаткичлари;

- миллий тараққиёт босқичлари учун белгиланган мақсад ва вазифаларнинг амалга оширилганлик даражасини баҳолаш;

- бозор иқтисодиётига ўтиш босқичлари ва миллий тараққиёт босқичларининг умумий ва ўзаро фарқли жиҳатларини ажратиш.

Кейснинг муваффақиятли ҳал этилиши учун талаба билиши лозим бўлган **билим ва кўникмалар:**

Талаба билиши лозим:

- бозор муносабатларига ўтиш даври ва унинг турли босқичлари;

- ўтиш даврида амалга оширилиши зарур бўлган чора-тадбирлар тизими;

- миллий тараққиёт даврини турли босқичларга ажратиш кўрсаткич ва мезонлари;

- миллий тараққиёт ҳар бир муайян босқичининг ўзига хос хусусиятлари.

Талаба бажара олиши лозим:

- ўтиш даври учун тааллуқли бўлган муаммоларни ажрата олиш;

- миллий тараққиёт босқичларини ажратиш бўйича ғояларни илгари суриш;

- ахборотларни танқидий баҳолаш ва қайта ишлаш;

- мавжуд маълумотлар асосида турли босқичларни ўзаро таққослаш ишларини амалга ошириш.

Талаба қуйидагиларга эга бўлиши лозим:

- ўзаро фикр алмашув қобилияти;

- мунозараларда иштирок этиш кўникмаси;

- гуруҳ бўлиб ишлаш кўникмаси.

Ахборот олиш манбалари:

1. Инсон манфаатлари устуворлигини таъминлаш – барча ислохот ва ўзгаришларимизнинг бош мақсадидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2007 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2008 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2008 йил 9 февраль.

2. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган кўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2007 йил 31 август, №173.

3. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг кўшма мажлисидаги маърузаси. – Халқ сўзи, 2005 йил 19 январь, №13.

4. Беккулбеков Ф. Ўтиш даври иқтисодиёти назарияси (ўқув қўлланма). – Т., «Фан ва технология», 2007.

5. Шодмонов Ш.Ш., Гафуров У.В. Иқтисодиёт назарияси. Т.: «Фан ва технология». 2005.

6. Абалкин Л.И. Курс переходной экономики. – М.: ФинСтатИнформ, 1997.

7. Герасименко Н. Теория переходной экономики. М. ТЕИС, 1997.

8. Чепурин М.Н., Киселева Е.А. Основы теории переходной экономики. – Киров, 1996.

9. Радаев В.В., Бузгалин В.В. Экономика переходного периода. – М.: МГУ, 1995.

Кейснинг типологик белгиларига кўра тавсифи

Мазкур кейс кабинетда ҳал этиладиган, сюжетсиз кейслар тоифасига киради. Ундаги ҳолат ўтмишдан ҳозирги даврга томон ҳаракатда баён этилган. Бу ташкилий-институционал, тренинг аҳамиятидаги кейс ҳисобланади. У ўртача ҳажмда бўлиб, махсус таркибий тузилмага эга. Ўқув машқлари савол ва топшириқлар кўринишида намоён этилган.

Дидактик мақсадларига кўра кейс муаммо, ечим ёки концепцияни ифодаловчи, таҳлил қилиш ва баҳолашга ўргатувчи кейслар тоифасига киради.

Мазкур кейсдан «Ўтиш даври иқтисодиёти назарияси» фанидан махсус семинар машғулотларида, шунингдек, «Иқтисодиёт назарияси», «Замонавий бозор иқтисодиёти назарияси ва амалиёти» фанларидан кўшимча амалий қўлланма сифатида фойдаланиш мумкин.

КИРИШ

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, Президентимиз И.А. Каримов томонидан ишлаб чиқилган ва ҳар томонлама асослаб берилган ўзига хос тараққиёт йўлини танлади. Бу йўлни ишлаб чиқишда кўплаб жаҳон халқларининг тараққиёт тажрибалари билан бир қаторда ўзбек халқининг буюк тарихий мероси, анъаналари, урф-одатлари, турмуш тарзи, унинг яратувчанлик, бунёдкорлик қобилиятлари, мамлакатимиздаги мавжуд ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар ва бошқа кўплаб омиллар ҳисобга олинди ҳамда улар асосида «ўзбек модели»нинг қуйидаги беш асосий тамойили белгилаб берилди: иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги; давлатнинг бош ислохотчи сифатидаги роли; ислохотларни амалга оширишда қонуннинг устуворлигини таъминлаш; аҳолини кучли ижтимоий ҳимоя қилиш; бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш.

Шунингдек, Президентимиз ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг асосий мақсади – бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятининг мустаҳкам пойдеворини шакллантириш доирасида қуйидаги муайян стратегик мақсадларни ҳам белгилаб берди:

- ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини босқичма-босқич шакллантириш;
- кўп укладли иқтисодиётни яратиш;
- корхоналар ва фуқароларга кенг иқтисодий эркинликлар бериш, иқтисодиётни бошқаришнинг маъмурий-буйруқбозлик усулларини бартараф этиш, иқтисодий омиллар ва рағбатлантириш воситаларидан кенг фойдаланиш;
- иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришлар қилиш, рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш, жаҳон иқтисодий тизимига қўшилиб бориш;
- кишиларда янгича иқтисодий фикрлашни шакллантириш, уларнинг дунёқарашини ўзгартириш, ҳар бир кишига ўз меҳнатини сарфлаш соҳаси ва шакллари мустақил белгилаш имконини бериш.¹

Мамлакатимизнинг ўз мустақиллиги йўлида босган ҳар бир қадами, эришган ҳар бир ютуғи бу миллий тараққиёт модели, оқилона сиёсат ҳамда юрт равнақи йўлидаги тинимсиз меҳнат ва саъй-ҳаракатлари натижасидир. Бу мураккаб жараённи ҳар томонлама ўрганиш, унинг мазмун-моҳиятини кенг жамоатчилик эътиборига етказиш, ундаги ҳар бир воқеа-ҳодисаларни изчил тизимга солиш орқали мантиқий хулоса ва яқунлар чиқариш –

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т.: Ўзбекистон, 1995, 18-б.

миллий тараққиёт йўлимизнинг нақадар тўғри ва самарали эканлигини баҳолаш, мустақиллигимизни мустаҳкамлаш ва демократик жамият қуришда олдимизда турган ва амалга оширилиши лозим бўлган навбатдаги вазифалар ҳамда уларнинг аҳамиятини чуқур ҳис этишда, мазкур вазифаларга жамиятимиз ҳар бир аъзосининг онгли муносабати ва масъулият туйғусини шакллантиришда катта аҳамият касб этади.

Айниқса, миллий тараққиёт даврининг мантиқан ва мазмунан фарқланувчи алоҳида босқичларга ажратиб ўрганиш муҳим ҳисобланади.

Мазкур кейснинг асосий мақсади – бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш бўйича билим ва кўникмалар ҳосил қилиш; мамлакатимиз миллий тараққиёт босқичларининг мазмуни, вазифалари ва аҳамиятини ўрганиш; турли босқичлар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва мантиқий кетма-кетликни аниқлаш; бозор иқтисодиётига ўтиш босқичлари ва миллий тараққиёт босқичларининг умумий ва ўзаро фарқли жиҳатларини белгилашдан иборат.

Ўқув фаолиятидан кутилаётган натижалар: бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтишнинг зарурлигини асослаш; ҳар бир босқичнинг ўзига хос мақсад ва вазифалари мавжудлиги; миллий тараққиёт даврини турли босқичларга ажратишнинг аҳамияти ва мезонлари; миллий тараққиёт босқичларида эришилган натижаларни баҳолаш кўрсаткичлари; миллий тараққиёт босқичлари учун белгиланган мақсад ва вазифаларнинг амалга оширилганлик даражасини баҳолаш.

Кейснинг муваффақиятли ҳал этилиши учун бозор муносабатларига ўтиш даври ва унинг турли босқичлари; ўтиш даврида амалга оширилиши зарур бўлган чора-тадбирлар тизими; миллий тараққиёт даврини турли босқичларга ажратиш кўрсаткич ва мезонлари; миллий тараққиёт ҳар бир муайян босқичининг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида билимларга эга бўлиш тақозо этилади.

ВАЗИЯТ

1. ЎЗБЕКИСТОНДА БОЗОР ИҚТИСОДИЁТИГА ЎТИШНИНГ ТАМОЙИЛЛАРИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ

1.1. «ЎЗБЕК МОДЕЛИ»НИНГ АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ

Марказлашган маъмурий-буйруқбозликка асосланган иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига ўтишда мақсад бир хил бўлса-да, турли мамлакатлар турли йўллари танлашлари мумкин. Юқорида таъкидланганидек, бир тизимдан иккинчи тизимга ўтишнинг революцион ва эволюцион йўллари мавжуд. Польша, Чехословакия, Россия ва бошқа айрим мамлакатлар бозор иқтисодиётига ўтишнинг революцион йўлини, бирданига катта тўнтаришлар қилиш йўлини танладилар.

Ўзбекистонда эса ўзига хос маданий, тарихий, иқтисодий ва табиий хусусиятларини ҳамда бу йўлдаги жаҳон тажрибасини ҳисобга олган ҳолда революцион тўнтаришларсиз, ижтимоий тўқнашувларсиз, ижтимоий ҳимояни кучайтирган ҳолда аста-секинлик, лекин қатъиятлилик билан босқичма-босқич ривожланган бозор иқтисодиётига ўтиш йўли танланди.

«Бизнинг бозор муносабатларига ўтиш моделimiz Республиканинг ўзига хос шароитлари ва хусусиятларини, анъаналар, урф-одатлар ва турмуш тарзини ҳар томонлама ҳисобга олишга, ўтишдаги иқтисодиётни бир ёқлама, бесўнақай ривожлантиришнинг мудҳиш меросига барҳам беришга асосланади»², деб ёзади мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов.

Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтиш йўли ижтимоий-йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантиришга қаратилган. Бу йўлни амалга оширишга, иқтисодиётни тубдан ислоҳ қилишга Президентимиз томонидан ишлаб чиқилган қуйидаги бешта муҳим тамойил асос қилиб олинган:

- иқтисодиётни мафкурадан холи қилиш, унинг устунлигини таъминлаш;
- ўтиш даврида давлатнинг бош ислоҳотчи бўлиши;
- бутун янгилашиш ва тараққиёт жараёни қонунларга асосланиши, қонунлар устунлигининг таъминланиши;
- бозор муносабатларига ўтиш билан бир қаторда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш соҳасида кучли чора-тадбирларни амалга ошириш.
- бозор муносабатларини босқичма-босқич қарор топтириш.

² Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. Т.: Ўзбекистон, 1998, 101-102-бетлар.

1.2. БОЗОР ИҚТИСОДИЁТИГА БОСҚИЧМА-БОСҚИЧ ЎТИШ ТАМОЙИЛИНИНГ МАЗМУНИ

Бозор муносабатларига ўтишда юқорида қайд этилган тамойилларнинг ҳаммаси ҳам муҳим аҳамиятга эгадир, лекин уларнинг ичида бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш тамойили алоҳида эътиборга лойиқ. Чунки тегишли ҳуқуқий негизни, бозор инфратузилмаларини яратиш, одамларда бозор кўникмаларини ҳосил қилиш, янги шароитларда ишлай оладиган кадрларни тайёрлаш учун вақт керак бўлади.

Бундан ташқари, бозор муносабатларига ўтиш фақатгина иқтисодиёт соҳаларини ўзгартириш билан чекланмайди. У ижтимоий ҳаётнинг бир-бирлари билан узвий боғлиқ бўлган барча соҳаларини, шу жумладан сиёсий, маънавий-ахлоқий, маиший ва бошқа соҳаларни ҳам тубдан ўзгартиришни тақозо қилади. Буларнинг ҳаммаси бозор иқтисодиётига босқичма-босқич, эволюцион йўл билан ўтиш ҳақидаги ғоя жуда муҳим ва афзал эканлигини кўрсатади.

1.3. БОЗОР ИҚТИСОДИЁТИГА ЎТИШНИНГ АСОСИЙ БОСҚИЧЛАРИ, УЛАРНИНГ МАҚСАДЛАРИ ВА ВОСИТАЛАРИ

Бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтиш тамойилини амалга ошириш иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг асосий босқичларини аниқ фарқлаш, бу босқичларнинг ҳар бири учун аниқ мақсадларни, уларга эришиш воситаларини белгилаб олишни талаб қилади.

Президентимиз И.А.Каримовнинг асарларида **бозор иқтисодиётига ўтишнинг биринчи босқичида** қуйидаги иккита вазифани бирданига ҳал қилиш мақсад қилиб қўйилганлиги таъкидланади:

- тоталитар тизимнинг оғир оқибатларини енгиш, тангликка барҳам бериш, иқтисодиётни барқарорлаштириш;

- Республиканинг ўзига хос шароитлари ва хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда бозор муносабатларининг негизларини шакллантириш³.

Шу вазифаларни ҳал қилиш учун биринчи босқичда ислоҳ қилишнинг қуйидаги муҳим йўналишлари аниқлаб олинди ва амалга оширилди:

- ўтиш жараёнининг ҳуқуқий асосларини шакллантириш, ислоҳотларнинг қонуний-ҳуқуқий негизини мустаҳкамлаш;

- маҳаллий саноат, савдо, маиший хизмат корхоналарини, уй-жой фондиди хусусийлаштириш, қишлоқ хўжалигида ва халқ хўжалигининг бошқа соҳаларида мулкчиликнинг янги шакллари вужудга келтириш;

- ишлаб чиқаришнинг пасайиб боришига барҳам бериш, молиявий аҳволнинг барқарорлашувини таъминлаш.

³ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Т.: «Ўзбекистон», 1995, 19-бет.

Республикада бозор муносабатларига ўтишнинг биринчи босқичида иқтисодиётда ва ижтимоий соҳада юз берган туб ўзгаришлар унинг ўз тараққиётида кейинги сифат жиҳатдан янги босқичга ўта бошлаш учун мустаҳкам шарт-шароит яратди. Шу билан бирга ислоҳ қилишнинг биринчи босқичи натижалари кейинги босқичнинг стратегик мақсадлари ва устун йўналишларини аниқ белгилаб олиш имконини берди.

Иккинчи босқичда инвестиция фаолиятини кучайтириш, чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва шунинг негизда иқтисодий ўсишни таъминлаб, бозор муносабатларини тўлиқ жорий қилиш мақсад қилиб қўйилади. Шу мақсаддан келиб чиқиб И.А.Каримов мазкур босқичда амалга оширилиши лозим бўлган қуйидаги бир қатор вазифаларни кўрсатиб берди:

- давлат мулкларини хусусийлаштириш соҳасида бошланган ишни охирига етказиш;

- ишлаб чиқаришнинг пасайишига барҳам бериш ва макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш;

- миллий валюта – сўмни янада мустаҳкамлаш;

- иқтисодиётнинг таркибий тузилишини тубдан ўзгартириш, хомашё етказиб беришдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга ўтиш⁴.

Ўтиш даврининг иккинчи босқичида аҳолининг кам таъминланган қатламларини ижтимоий ҳимоялашни кучайтириш, уларга тегишли ёрдам кўрсатиш борасида биринчи босқичда тутилган йўл давом эттирилди.

1.4. ИҚТИСОДИЁТНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ ВА ИСЛОҲОТЛАРНИ ЧУҚУРЛАШТИРИШ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

Президентимиз И.Каримов таъкидлаб ўтганларидек, ҳозирги босқичда «эркинлаштириш ва ислоҳотларни чуқурлаштириш нафақат иқтисодий, балки ҳам ижтимоий, ҳам сиёсий вазифаларни ҳал қилишнинг асосий шартидир»⁵. Бу эса иқтисодиёт соҳасида қуйидаги аниқ вазифаларни амалга оширишни кўзда тутди:

- иқтисодиётнинг барча соҳалари ва тармоқларида эркинлаштириш жараёнини изчиллик билан ўтказиш ва иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш;

- хусусийлаштириш жараёнини янада чуқурлаштириш ва шу асосида амалда мулкдорлар синфини шакллантириш;

- мамлакат иқтисодиётига хориж сармоясини, аввало, бевосита йўналтирилган сармояларни кенг жалб этиш учун қулай ҳуқуқий шарт-шароит, кафолат ва иқтисодий омилларни янада кучайтириш;

⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. Т.: Ўзбекистон, 1998. 332-333-бетлар.

⁵ Қаранг: И.А. Каримов. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз. Т.: Ўзбекистон, 2000, 15-бет.

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодий тараққиётда устувор ўрин эгаллашига эришиш;
- мамлакатнинг экспорт салоҳиятини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш, иқтисодиётимизнинг жаҳон иқтисодий тизимида кенг кўламда интеграциялашувини таъминлаш;
- иқтисодиётда мамлакатимиз иқтисодий мустақиллигини янада мустаҳкамлашга қаратилган таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш.

2. ЎЗБЕКИСТОНДА МИЛЛИЙ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧЛАРИНИНГ

МАЗМУНИ, ВАЗИФАЛАРИ ВА АҲАМИЯТИ

Ҳар қандай даражадаги ислоҳот мавжуд тартиб, шарт-шароитлар, вазият, таркиб топган мувозанатнинг ўзгаришига олиб келади. Бутун жамиятнинг ислоҳ этилиши, яъни унинг эски – нотўғри асосга қурилган, истикболсиз тизимдан бутунлай янги – ижтимоий бозор муносабатларига асосланган, демократик ва ҳуқуқий жамиятга ўтилиши эса жуда мураккаб жараён ҳисобланади. Шунга кўра, жамият аъзолари томонидан мазкур ислоҳотларнинг мазмун-моҳиятини тушуниб етиш, уларда фаол иштирок этиш учун уларнинг «хаёт фалсафаси» ҳам ўзгариши лозим. Бу эса ислоҳот жараёнларининг секин-аста, босқичма-босқич амалга оширилишини тақозо этади. Қолаверса, тараққиётнинг юқори босқичларига эришиш учун ислоҳотларнинг маълум куйи даражаси навбатдаги юқори, мураккаб даражаси учун махсус шарт-шароит, заминни тайёрлаши лозим.

Шунга кўра, Президентимиз И.Каримов томонидан ишлаб чиқилган ижтимоий-иқтисодий тараққиётимизнинг ўзига хос моделидаги муҳим тамойил – бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ва изчил равишда ўтиш, яъни ислоҳотларни инқилобий сакрашларсиз амалга ошириш ҳисобланади.

Ана шу моделдаги «босқичма-босқич» тамойилининг реал ҳаётдаги аҳамияти шунда бўлдики, уни амалиётда қўллаш, бир томондан, ўтиш даври муаммоларини ҳал қилишда мамлакатимизнинг имконияти ва халқимизнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда уларни янги юзага келган шарт-шароитларга «мослаштириб бориш» орқали ислоҳотларни изчиллик билан амалга ошириш; иккинчидан, ўтиш даврида давлат ва бошқарув тизимини мамлакатда амалга оширилаётган ислоҳотлар, халқимизнинг дунёқараши ва ижтимоий ҳаётида содир бўлаётган ўзгаришларга мос равишда уни демократик асосда шакллантириш; учинчидан, «босқичма-босқич» тамойилининг қўлланилиши мамлакатимизда бошқа бир қатор мамлакатлар ўз бошидан кечирган ички социал зиддиятларнинг кучайиб кетишининг олдини олиш; тўртинчидан, мамлакатда мавжуд бўлган муаммолар комплекси ичидан биринчи навбатда ҳал қилиниши зарур бўлган асосийларини белгилаб

олиш, уларни ҳал қилиш учун барча кучларни йўналтириш имкониятларини берди.⁶

Ислохотларнинг дастлабки босқичи тоталитар тузумдан замонавий бозор муносабатларига ўтишга қаратилган чора-тадбирлар тизимининг бошланғич даврини ўз ичига олиб, унда асосий эътибор маъмурий-бўйруқбозлик тизимининг оғир оқибатларини енгиш, тангликка барҳам бериш, иқтисодиётни барқарорлаштиришга қаратилди. Шунингдек, мамлакатимизнинг ўзига хос шароитлари ва хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда бозор муносабатларининг асослари шакллантирилди.

Навбатдаги босқич инвестиция фаолиятини кучайтириш, чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва шунинг негизда иқтисодий ўсишни таъминлаб, бозор муносабатларини тўлиқ жорий қилиш даври ҳисобланади. Унда асосан хусусийлаштириш соҳасида бошланган ишни охирига етказиш, макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, миллий валютанинг қадрини яна ҳам мустаҳкамлаш, иқтисодиётнинг таркибий тузилишини тубдан ўзгартириш, хомашё етказиб беришдан тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга ўтиш каби вазифалар ҳал этилди.

Умуман олганда, мамлакатимиздаги иқтисодий ислохотларнинг ҳар бир йўналиши ҳам амалга оширилган чора-тадбирларнинг босқичлилиги билан тавсифланади. Жумладан, мулкӣ муносабатларни ислоҳ қилишда мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнлари кичик, ўрта ва йирик корхоналар бўйича босқичма-босқич амалга оширилди. Аграр соҳадаги ислохотлар эса маъмурий-бўйруқбозлик тизимидан мерос бўлиб қолган давлат хўжаликларини дастлаб жамоа хўжаликларига, сўнгра ширкат хўжаликларига айлантириш, кейинчалик муайян шарт-шароитлар, замин тайёрлангандан сўнг, уларни фермер ва деҳқон хўжаликларига айлантиришдан иборат бўлди. Нарх ислохоти ҳам нархларни эркинлаштиришнинг бир неча босқичларини ўз ичига олди: дастлаб кенг доирадаги ишлаб чиқариш-техника воситаси бўлган маҳсулотлар, айрим турдаги халқ истеъмоли моллари нархи эркинлаштирилиб, аҳолининг кундалик эҳтиёжида муҳим ўрин тутувчи озиқ-овқат ва саноат товарлари нархларининг чегараси давлат томонидан белгилаб қўйилди. Кейинчалик, миллий ишлаб чиқаришнинг ўсиши ва иқтисодиётнинг барқарорлашиши билан деярли барча товарлар нархлари эркинлаштирилди.

Янги ХХІ асрнинг бошларига келиб, Президентимиз И.А. Каримов мамлакатимиздаги ислохотларни чуқурлаштиришнинг устувор йўналишлари – мамлакат сиёсий, иқтисодий ҳаётини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш, жамият маънавиятини янада юксалтириш, юқори малакали кадрлар тайёрлаш, халқ турмуш

⁶ Отамуратов С. Ҳозирги босқичда жамиятни демократлаштириш ва модернизация қилишнинг долзарб вазифалари / «Ўзбекистонда жамиятни модернизация қилишнинг долзарб муаммолари» Республика илмий-назарий конференцияси материаллари. 2005 йил 19-20 май. ТКТИ. – Т., 2005, 9-б.

даражасининг изчил ва барқарор ўсиши, иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни таъминлаш, жамиятдаги барқарорлик, тинчлик, миллатлар ва фуқаролараро тотувликни, сарҳадларимиз ва давлатимиз ҳудудий яхлитлигини таъминлашни белгилаб берди. Ҳар бир йўналиш бўйича аниқ вазифалар белгилаб олинди, изчил равишда ҳаётга татбиқ этилди.

2007 йилнинг 30 августда Президентимиз Ислоҳ Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган кўшма мажлисидаги маърузасида Республикаимизнинг босиб ўтган мустақил тараққиёт йўли ва олдимизда турган вазифаларнинг маъно-моҳияти ва аҳамияти ҳақида сўз юритиб, бу йўлни алоҳида икки даврга ажратиш тўғри бўлишини таъкидлаб ўтди. Бу даврларнинг ҳар бири мамлакатимиз тарихида ўзига хос ва ўзига мос муҳим ўрин эгаллашини билдирди.

1-чизма. Миллий тараққиётимизнинг дастлабки босқичида белгиланган вазифаларни амалга ошириш орқали эришилган натижалар

Жумладан, дастлабки босқич – 1991-2000 йиллар мамлакатимиз ва халқимиз ҳаётида улкан из қолдирган ўтиш даври том маънода тарихий аҳамиятга эгаллиги эътироф этилди. Бу босқичда ўтиш даври ва миллий давлатчилик асосларини шакллантириш билан боғлиқ долзарб ва муҳим вазифалар белгиланиб, амалга оширилди.

Белгиланган вазифаларнинг изчил ва самарали амалга оширилиши натижасида ўтиш даври ва миллий давлатчилик асосларини шакллантириш борасида бир қатор салмоқли ва аҳамиятли натижалар қўлга киритилди (1-чизма).

Иккинчи босқич 2001 йилдан 2007 йилгача бўлган муддатни ўз ичига олиб, у Президентимиз томонидан фаол демократик янгиланишлар ва мамлакатни модернизация қилиш даври деб номланди. Ушбу даврда қуйидаги асосий жиҳатларга эътибор қаратилди ҳамда муҳим вазифалар амалга оширилди:

Натижада, фаол демократик янгиланишлар ва мамлакатни модернизация қилиш даврида иқтисодий ва сиёсий барқарор ривожлантириш, сиёсий ҳаётимизни, қонунчилик, суд-ҳуқуқ тизими ва ижтимоий-гуманитар соҳаларни изчил ислоҳ қилишни таъминлашда ғоят муҳим натижалар қўлга киритилди.

2-чизма. Миллий тараққиётимизнинг кейинги мантиқий босқичининг муҳим дастурий вазифалари

Миллий тараққиётимиз йўлида босиб ўтилган тарихий доvon мамлакатимизда янгича фикрлайдиган, ўз келажагини жамиятда демократик кадриятларни мустаҳкамлаш билан, мамлакатимизнинг келажагини жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашуви билан боғлиқ ҳолда кўрадиган янги авлод вакилларининг ҳаётга кириб келиши учун ҳар томонлама мустаҳкам замин тайёрлади. Бу эса мамлакатимизда амалга оширилаётган туб сиёсий, иқтисодий, маънавий-маърифий ўзгаришларни ортга қайтариб бўлмаслиги, ислохотлар муқаррарлигининг ишончли кафолатидир.⁷

Энг муҳими, ҳали миллий тараққиётимиз иккинчи даврининг ўз мантиқий якунига етмаганлиги, балки мамлакатимизни жадал ислоҳ этиш ва модернизация қилишнинг янги даври – миллий тараққиётимизнинг кейинги босқичи изчил давом этаётганидир.

⁷ Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2007 йил 31 август, №173, 3-б.

Президентимиз ўз маърузасида ушбу босқичнинг муҳим дастурий вазифаларини белгилаб берди (2-чизма).

Бундан кўринадики, миллий тараққиётимизнинг ҳозирги палласида мамлакатимизни ислоҳ этиш ва модернизациялаш жараёнлари янада кучайтирилиб, пировард стратегик мақсадимиз – ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган очиқ демократик давлат барпо этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш йўлидаги ҳаракатлар изчил равишда амалга оширилади.

III. ТАЛАБАЛАР УЧУН УСЛУБИЙ КўРСАТМАЛАР

Муаммо: бозор иқтисодиётига ўтиш босқичлари ва миллий тараққиёт босқичларининг умумий ва ўзаро фарқли жиҳатларини белгилаш.

Топшириқлар:

1. Бозор иқтисодиётига ўтишнинг алоҳида босқичлари мақсад ва вазифаларини кўрсатиш ва ўзаро таққосланг.

2. Миллий тараққиёт босқичлари бозор иқтисодиётига ўтиш босқичларидан қайси жиҳатларига кўра фарқланишини изоҳланг.

3. Бозор иқтисодиётига ўтиш босқичлари ва миллий тараққиёт босқичларини баҳолашда умумий ҳолда фойдаланиш мумкин бўлган кўрсаткич ва мезонлар тизимини шакллантиринг.

III.1. ҲАЛ ЭТИШ АЛГОРИТМИ

1. «Ўзбекистонда миллий тараққиётнинг биринчи босқичида амалга оширилган вазифалар» ҳолати таҳлили жадвалини тўлдиринг.

Баҳолаш мезонлари – қисқа ва аниқлик, ҳолат баёни матнидаги баъзи ўринлардан фойдаланиш.

<i>№</i>	<i>Асосий йўналишлар</i>	<i>Амалга оширилган вазифалар</i>
1.	Давлат ва жамият қурилиши	
2.	Жаҳон майдонига чиқиш	
3.	Ҳуқуқий асосларни таъминлаш	
4.	Маъмурий ва институционал ислохотлар	
5.	Ҳуқуқ-тартибот тизимини мустаҳкамлаш	
6.	Миллий хавфсизлик тизимини шакллантириш	
7.	Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш	

8.	Бозор институтларини шакллантириш	
9.	Молия-банк тизимини шакллантириш	
10.	Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш	

2. Ўзбекистонда миллий тараққиётнинг иккинчи босқичида амалга оширилган вазифалар таҳлили жадвалини тўлдиринг.

<i>№</i>	<i>Асосий йўналишлар</i>	<i>Амалга оширилган вазифалар</i>
1.	Давлат ва жамият қурилиши	
2.	Ҳуқуқий асосларни таъминлаш	
3.	Маъмурий ва институционал ислоҳотлар	
4.	Ҳуқуқ-тартибот тизимини мустаҳкамлаш	

3. Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига ўтиш босқичлари ва миллий тараққиёт босқичларининг умумий ва ўзаро фарқли жиҳатларини ўзаро таққосланг.

<i>№</i>	<i>Мезонлар</i>	<i>Бозор иқтисодиётига ўтиш босқичлари</i>	<i>Миллий тараққиёт босқичлари</i>
1.	Умумий жиҳатлари:		
	- даврийлиги		
	- мақсади		
	- вазифалари ва ҳ.к.		
2.	Ўзаро фарқли жиҳатлари		
	- даврийлиги		
	- мақсади		
	- вазифалари ва ҳ.к.		

III.2. ТАЛАБАЛАРНИНГ КЕЙС-СТАДИ БИЛАН МУСТАҚИЛ ИШЛАШИ БЎЙИЧА КЎРСАТМА

Ишни бажариш босқичлари	Тавсия ва маслаҳатлар
1. Кейс билан танишув	Дастлаб кейс билан танишиб чиқинг. Ўқиш давомида ҳолатни дарҳол таҳлил қилишга уринманг.
2. Келтирилган ҳолат билан танишув	Ахборотни яна бир бора диққат билан ўқиб чиқинг. Ўзингиз муҳим деб ҳисоблаган ўринларни белгилаб олинг. Ҳолатни баён этишда қўлланилган далилларни санаб ўтинг.
3. Асосий муаммони асослаш, шакллантириш ва очиб бериш	Асосий муаммо нимадан иборат?
4. Ҳолатни диагностика ва таҳлил қилиш	Муаммо қандай даражада ҳал этилишини аниқланг. Саволга жавоб беринг: муаммони мазкур шароитда ҳал этиш мумкинми?
5. Муаммони ҳал этиш усул ва воситаларини танлаш ва асослаш	Муаммони ҳал этиш йўллари ва кўрсатинг ва асосланг.

Кейс билан ишлаш натижаларини тезис шаклида ёзма ҳолда ифодаланг.

Ёзма иш талаблари

1. Иш тезис шаклида А4 стандарт ўлчамдаги қоғознинг бир томонида ёзилган бўлиши керак (3 бетдан ошмаслиги лозим).
2. Ишни расмийлаштириш:
 - биринчи бетнинг юқоридан ўнг томонида талабанинг исми-шарифи, фамилияси ва гуруҳ рақами ёзилган бўлиши керак;
 - қуйида ўртадан кейс мавзусининг номи ёзилади;
 - давомидан кейс билан ишлаш натижалари тезис шаклида баён этилади.

III. КЕЙС БИЛАН ИШЛАШНИ БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ (АУДИТОРИЯДАГИ ВА АУДИТОРИЯДАН ТАШҚАРИ МУСТАҚИЛ ИШ)

Аудиториядан ташқари мустақил ёзма ишни баҳолаш кўрсаткич ва мезонлари

Талабанинг Ф.И.Ш.	Баҳолаш кўрсаткич ва мезонлари (балларда)			
	1. Асосий муаммо шакллантирил- ган, таҳлил қилинган ва очиб берилган (мах. 6)	2. Муаммони ҳал этиш даражалари белгиланган (мах.4)	3. Муаммони ҳал этиш йўллари аниқланган ва асослаб берилган (мах.10)	Жами (мах. – 20)
1.				
2.				
3.				
4.				

Аудитория иши (мунозара)ни баҳолашнинг кўрсаткич ва мезонлари

Иштирокч и-ларнинг Ф.И.Ш.	Баҳолаш кўрсаткич ва мезонлари (балларда)				
	Мунозарада ўз фикрларини баён этишнинг изчиллиги, мантиқийлиги, аниқлиги, далиллар билан асосланганлиги (мах.1)	Муаммони ҳал этиш бўйича муқобил йўллارнинг таклиф этилиши (мах.1)	Хулосалар- нинг аниқ шаклланти рилганлиги (мах. 0,5)	Мунозара жараёнидаг и фаоллик (мах. 0,5)	Жами: (мах. – 3,0)
1.					
2.					
3.					
4.					

IV. КЕЙСНИ ҲАЛ ЭТИШ ВА ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ ВАРИАНТИ

Кейснинг муаммоси ҳақида

Асосий муаммо Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига ўтиш босқичлари ва миллий тараққиёт босқичларининг умумий ва ўзаро фарқли жиҳатларини белгилашдан иборат.

Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига ўтиш босқичлари ва миллий тараққиёт босқичларининг умумий ва ўзаро фарқли жиҳатларини белгилашда қуйидаги қийинчиликларга дуч келиш мумкин:

- бозор иқтисодиётига ўтиш босқичларини белгиловчи мезон ва кўрсаткичларнинг аниқ ишлаб чиқилмаганлиги;
- миллий тараққиёт босқичларини белгиловчи мезон ва кўрсаткичларни ўзаро таққослаш учун етарли эмаслиги;
- миллий тараққиёт кейинги босқичларининг ҳали яқунланмаганлиги;
- ушбу босқичларни ўзаро таққослаш кўрсаткичларининг тўғри танланмаганлиги;
- баъзи бир жиҳатларни таққослашда статистик маълумотларнинг етарли эмаслиги.

Муаммони ҳал этиш йўллари:

- бозор иқтисодиётига ўтиш босқичларини белгиловчи мезон ва кўрсаткичларни янада такомиллаштириш, айниқса миқдорий кўрсаткичлар ҳисобига кенгайтириш;
- миллий тараққиёт босқичларини белгиловчи мезон ва кўрсаткичларнинг аниқлик даражасини ошириш;
- миллий тараққиёт кейинги босқичларида амалга оширилган вазифалар ва қўлга киритилган натижаларни кенг таҳлил қилиш;
- Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига ўтиш босқичлари ва миллий тараққиёт босқичларининг умумий ва ўзаро фарқли жиҳатларини белгилашда статистик маълумотлардан кенг ва самарали фойдаланиш.

Саволлар, топшириқлар ва уларга жавоблар

1. Ўзбекистонда миллий тараққиётнинг биринчи босқичида амалга оширилган вазифалар таҳлили

№	<i>Асосий йўналишлар</i>	<i>Амалга оширилган вазифалар</i>
1.	Давлат ва жамият қурилиши	<p>Эски мустабид совет тизимидан воз кечиб, мамлакатимизда ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган очик демократик давлат барпо этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш</p> <p>Давлат ва иқтисодиётни бошқаришнинг мустабид, марказлашган тизимига барҳам бериш, мустақил Ўзбекистоннинг янги сиёсий ва давлат тузилиши асосларини, аввало қонунчилик тизимини шакллантириш, марказда ва жойларда ваколатли ҳокимият органларининг яхлит тизимини ташкил этиш;</p>
2.	Жаҳон майдонида чиқиш	<p>Сиёсий ва иқтисодий тараққиёт, давлат ва жамият қуриш стратегиясини барпо этишда халқимизнинг тарихан шаклланган миллий ва маданий ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган, мамлакатимизнинг мавжуд табиий-иқтисодий, минерал-хомашё ва инсоний салоҳиятини ҳолисона ва жиддий баҳолаган ҳолда, жаҳон хўжалик алоқалари тизимида ўзига муносиб жой эгаллаш мақсадига эришиш</p> <p>Ташқи сиёсат ва дипломатик хизматни шакллантириш ва ҳ.к.</p>
3.	Ҳуқуқий асосларни таъминлаш	Асосий қомус – Ўзбекистон Республикаси Конституциясини ишлаб чиқиши ва қабул қилиш
4.	Маъмурий ва институционал ислохотлар	Туб маъмурий ислохотларни амалга ошириш, жумладан: марказлашган режалаштириш ва тақсимлаш тизимининг таянчлари бўлган Давлат план комитети, Давлат таъминот комитети, Давлат нарх комитети, Давлат агросаноат комитети ва кўплаб тармоқ вазирликлари тугатиш, маҳаллий ҳокимият органлари қайта ташкил қилиш – вилоят, туман ва шаҳарларда ҳокимлик институтини жорий этиш. Маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органи тизими – маҳалла институтини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш
5.	Ҳуқуқ-тартибот тизимини мустаҳкамлаш	Судларни жазоловчи ва фақат давлат манфаатларини ҳимоя қилувчи органдан қонун устуворлиги ва инсон ҳуқуқлари ҳимоясини таъминловчи органга айлантиришга қаратилган яхлит суд ҳокимияти тизимини шакллантириш
6.	Миллий хавфсизлик тизимини шакллантириш	<p>Қисқа муддатларда мамлакатимиз суверенитети ва ҳудудий яхлитлиги, конституциявий тузумни ишончли ҳимоя қиладиган, жамоат тартибини таъминлайдиган, халқаро террорчилик, экстремизм ва наркоагрессия каби кучайиб бораётган хавф-хатарларга қарши курашадиган миллий хавфсизлик органлари тизимини шакллантириш</p> <p>Мамлакатимизнинг муҳофаа қобилиятини мустаҳкамлаш, унинг барқарорлиги ва хавфсизлигини таъминлаш мақсадида Қуролли Кучларни шакллантириш</p>
7.	Иқтисодий хавфсизликни таъминлаш	Мамлакатимизда ёқилғи-энергетика ва ғалла мустақиллигига эришишдан иборат стратегик вазифани ҳал этиш

8.	Бозор институтларини шакллантириш	Бозор иқтисодиёти асосларини яратиш, бозор инфратузилмаси институтларини ташкил этиш ва рақобат муҳитини шакллантириш орқали бозор муносабатлари механизмини ишга тушириш
9.	Молия-банк тизимини шакллантириш	Бозор иқтисодиёти талабларига жавоб берадиган молия ва банк тизимини шакллантириш, миллий валютани муомалага киритиш
10.	Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш	Кучли ижтимоий сиёсат юритиш ва аҳолини ҳимоя қилишнинг самарали механизмини ишлаб чиқиш ва муваффақиятли амалга ошириш

2. Ўзбекистонда миллий тараққиётнинг иккинчи босқичида амалга оширилган вазифалар таҳлили

<i>№</i>	<i>Асосий йўналишлар</i>	<i>Амалга оширилган вазифалар</i>
1.	Давлат ва жамият курилиши	Ўтиш даври ва миллий давлатчиликни барпо этиш шароитида объектив зарурат бўлган кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамиятига изчил ва босқичма-босқич ўтишга эришиш
2.	Ҳуқуқий асосларни таъминлаш	Мамлакатимизнинг қонун чиқарувчи олий органи – Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси икки палатали парламентга айлантирилиши
3.	Маъмурий ва институционал ислохотлар	Давлат ҳокимияти марказий органларининг бир қатор ваколат ва вазифаларини, авваламбор иқтисодий ва ижтимоий масалаларни ҳал этиш, бюджет ташкилотларини, коммунал хўжалик ва ободонлаштириш ишларини молиялаштириш, одамларни иш билан таъминлаш ва аҳоли манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича ваколатларини маҳаллий ҳокимият, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари, маҳаллаларга босқичма-босқич ўтказилиши
4.	Ҳуқуқ-тартибот тизимини мустаҳкамлаш	Суд-ҳуқуқ тизимини ҳуқуқий давлатни шакллантиришнинг муҳим таркибий қисми сифатида чуқур ислоҳ этиш ва эркинлаштириш бўйича янги концепциянинг ҳаётга татбиқ қилиниши ва ҳ.к.

V. ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Семинар машғулотида кейс-технологиядан фойдаланиш

Мавзу	Иқтисодий ҳодиса ва жараёнларни моделлаштириш ва илмий прогнозлашнинг роли
Талабалар сони: 25 нафаргача	Вақти – 2 соат
Ўқув машғулотини шакли	Кейс-стади усулини қўллаган ҳолда билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш бўйича семинар
Ўқув машғулотини таркибий тузилиши	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ўқув машғулотига кириш. 2. Блиц-сўровдан фойдаланган ҳолда билимларни фаоллаштириш. 3. Гуруҳларда ишлаш, тақдимот тайёрлаш. 4. Тақдимотлар, кейсни жамоа бўлиб муҳокама қилиш. 5. Яқунлаш. Талабалар фаолиятини, ўқув машғулотини мақсадига эришиш даражасини баҳолаш.
<p><i>Ўқув машғулотини мақсади:</i> иқтисодий ҳодиса ва жараёнларни илмий прогнозлаш усули ва воситаларини ўрганиш; кичик бизнес инфратузилмаси ривожланишини илмий прогнозлаш; илмий прогнозларнинг тўғри амалга оширилганлигини баҳолаш.</p>	
<p><i>Ўқитувчининг вазифалари:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - мавзу бўйича билимларни мустаҳкамлаш ва чуқурлаштириш; - кейс билан мустақил ишлаш кўникмаларини ҳосил қилиш; - ўқув билимларини тизимга солиш, умумлаштириш, таҳлил қилиш кўникмаларини шакллантириш; - ўз нуқтаи назарини асослаш ва ҳимоя қилиш, мунозарада иштирок этиш маданияти, ўзаро фикр алмашиш кўникмаларини 	<p><i>Ўқув фаолияти натижалари:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтишнинг зарурлигини асослаш; - ҳар бир босқичнинг ўзига хос мақсад ва вазифалари мавжудлиги; - миллий тараққиёт даврини турли босқичларга ажратишнинг аҳамияти ва мезонлари; - миллий тараққиёт босқичларида эришилган натижаларни баҳолаш кўрсаткичлари; - миллий тараққиёт босқичлари учун белгиланган мақсад ва вазифаларнинг амалга оширилганлик даражасини баҳолаш; - бозор иқтисодиётига ўтиш босқичлари ва миллий тараққиёт босқичларининг умумий ва ўзаро фарқли жиҳатларини ажратиш.

ривожлантириш.	
Ўқитиш усули	Кейс-стади, мунозара
Ўқитиш воситаси	Кейс, услубий кўрсатмалар
Ўқитиш шакллари	Якка тартибда, жамоа бўлиб ишлаш, гуруҳларда ишлаш
Ўқитиш шароитлари	Одатдаги аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Кузатиш, блиц-сўров, балл орқали баҳолаш

Семинарнинг технологик картаси

Ишни бажариш босқичлари	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	талабалар
Тайёргарлик босқичи	Талабаларга якка тартибда танишиб чиқиш ва ҳал этиш учун кейс материалларини тарқатади. Кейснинг аҳамияти ва унинг иқтисодий билимларнинг ривожланишига таъсирини тушунтиради. Мазкур семинарда иш тартиби билан таништиради.	Танишадилар.
1-босқич. Ўқув машғулотига кириш (15 мин)	1.1. Машғулот мавзуси, унинг мақсади, вазифалари ва ўқув фаолиятининг режалаштирилган натижаларини сўзлаб беради. 1.2. Мавзу бўйича ўқувчиларнинг билимларини фаоллаштириш мақсадида блиц-сўров ўтказади: 1. Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига ўтишнинг қандай босқичлари мавжуд? 2. Миллий таракқиёт босқичлари бозор иқтисодиётига ўтиш босқичларидан қайси жиҳатларига кўра фарқланади?	1.1. Тинглайдилар. 1.2. Саволларга жавоб берадилар.
2-босқич. Асосий қисм (50 мин)	2.1. Эътиборни кейсда кўйилган муаммо, ундаги топшириқларга қаратади. 2.2. Ўқувчиларни гуруҳларга ажратади. Топшириқ беради: Ўзбекистонда миллий таракқиёт босқичларининг бозор иқтисодиётига ўтиш босқичлари билан умумий ва ўзаро фарқли жиҳатларини баҳолаш. Тақдимотга тайёрланиш.	2.1. Саволлар берадилар, аниқлаштирадилар. 2.2. Гуруҳларда ишлайдилар. 2.3. Биргаликдаги ишларининг тақдимотини

	<p>2.3. Кейс бўйича гуруҳ бўлиб ишлаш натижаларини биргаликда муҳокама қилишни ташкил этади.</p> <p>2.4. Мунозара давомида қўшимча саволлар беради (1-илова).</p> <p>2.5. Тақдим этилган ечимларнинг ўзаро баҳоланишини ташкил этади.</p>	<p>намойиш этадилар.</p> <p>2.4. Саволларга жавоб берадилар.</p> <p>2.5. Баҳолайдилар.</p>
<p>3-босқич. Яқунлаш, таҳлил ва баҳолаш (15 мин)</p>	<p>3.1. Натижаларни умумлаштиради.</p> <p>3.2. Тавсия этилган ечимларни изоҳлайди.</p> <p>3.3. Мунозара иштирокчилари ишларини баҳолайди.</p> <p>3.4. Кейснинг аҳамияти ҳамда унинг келгусидаги касбий фаолиятга таъсирини яна бир бор таъкидлайди.</p>	<p>3.1. Тинглайдилар.</p> <p>3.2. Тинглайдилар.</p> <p>3.3. Тинглайдилар.</p> <p>3.4. Ўз фикрларини билдирадилар.</p>

1-илова

Қўшимча саволлар ва топшириқлар:

1. Бозор иқтисодиётига ўтишнинг жаҳон тажрибасида синалган асосий йўллари (моделлари) ни таърифлаб беринг. Уларнинг умумий ва ўзига хос томонларини кўрсатинг.

2. Ўзбекистоннинг бозор муносабатларига ўтиш йўли қандай хусусиятларга эга? Республика иқтисодиётини ислоҳ қилишга қандай тамойиллар асос қилиб олинади?

3. Бозор муносабатларини босқичма-босқич қарор топтириш тамойилининг мазмунини батафсил тушунтиринг. Ҳар бир босқичнинг мақсад ва вазифаларини тўлароқ баён қилинг.

4. Мамлакатимизда иқтисодиётни ислоҳ қилиш қандай йўналишлар бўйича амалга оширилди? Ҳар бир йўналиш бўйича ўзингизнинг фикр-мулоҳазаларингизни билдиринг.

5. Бозор муносабатларига ўтишда иқтисодий ислохотлар ўз олдига қандай вазифаларни қўяди? Бу вазифаларнинг тўлароқ тавсифини беринг.

6. Бозор иқтисодиётини шакллантириш даврида давлатнинг етакчилик фаолияти нимадан иборат эканлигини тушунтириб беринг.

7. Ўзбекистонда бозор иқтисодиётини қарор топтиришнинг қандай давлат дастурларини биласиз? Улар бир-бири билан қандай боғланганлигини таҳлил қилинг.

8. Иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислохотларни чуқурлаштиришнинг мазмунини тушунтиринг. Республикаимизда иқтисодиётни эркинлаштириш ўз олдига қандай вазифаларни қўяди?

ИСРАИЛОВА Ш.Т.

**«Тармоқ ва корхона иқтисодиёти назарияси»
фанидан «Корхона (фирма) да ходимлар меҳнатига
ҳақ тўлашни ташкил этиш, меҳнат унумдорлиги»
мавзусида**

КЕЙС-ТЕХНОЛОГИЯ

*Кейс «САҒБОН» хусусий корхонасида меҳнат
унумдорлигини ошириш нимага боғлиқ?»*

I. КЕЙС

ПЕДАГОГИК АННОТАЦИЯ

Фаннинг номи: “Тармоқ ва корхона иқтисодиёти назарияси”.

Мавзунинг номи: Корхона (фирма) да ходимлар меҳнатига ҳақ тўлашни ташкил этиш, меҳнат унумдорлиги” мавзусига мосланган кейс.

Фойдаланувчилар: 1- курс магистратура талабалари.

2 Берилган кейснинг мақсади: Талабаларда мавзу бўйича билимларни чуқурлаштириш, корхоналарда ёш мутахассис ходимларга кўшимча иш ҳақи тайинлаш мезонларини таҳлил қилиш кўникмаларини ҳосил қилиш;

Кутилаётган натижалар: мавзу бўйича талабалар билимини чуқурлаштириш, корхона фаолиятини ўрганган ҳолда, билимни чуқурлаштириш, мутахассиларни, ишчиларни лавозимларга тайинлаш, мутахассисларни ўзаро рақобатларининг таҳлилини ўрганиб чиқиш ва берилган муаммоларни ечиш. Кейсни мукаффақиятли ечиш учун талабалар **қуйидаги натижаларга** эришишлари лозим: иш ҳақи нимага асосланган ҳолда белгиланиши, номинал иш ҳақи ишчининг ҳаёт фарофонлигига таъсири, тариф тизимини, тариф сеткасини ўрганиш, тариф ставкаси белгиланиши нимага асосланганлигини, меҳнат муносабатлари ўрганиш;

Кейсни муваффақиятли бажариш учун талаба қуйидаги билимларга эга бўлиши лозим: иш ҳақини тартибга солиб турувчи меъёрий ҳужжатларни билиши, иш ҳақи шакллариининг қанақанги турлари борлигини, энг кам иш ҳақи миқдори қанчалигини, иш ҳақини ҳисоблашда нималарга эътибор бериш кераклигини, иш ҳақини оширишда қасаба уюшмаларининг роли, бозор муносабатлари шароитида меҳнатга ҳақ тўлаш шакллари ва тизимлари, меҳнатга ҳақ тўлашни ташкил қилишда тариф тизимининг аҳамияти, корхона фаолиятида меҳнат муносабатларини тўғри ташкил қилишни аҳамияти.

Мазкур кейс институционал тизимнинг реал фаолият асосида ишлаб чиқилган ҳисобланади .

5. Кейсда ишлатилган маълумотлар манбаи қуйидагилардан иборат:

- Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ўзбекистон Республикаси
- <http://www.press-service.uz>. – Ўз.Р Президенти матбуот марказининг ахборот сайти.
- <http://www.stat.uz>. - Ўзбекистон республикаси Давлат статистика қўмитасининг сайти.
- Президентининг 2007 йил 23 октябрдаги “Иш ҳақи, пенсиялар, стипендиялар ва ижтимоий нафақалар миқдорини 2007 йил 16 ноябрдан ошириш тўғрисида”ги ПФ – 3931- сонли Фармониغا

мувофиқ ноябр ойи учун мансаб маошлари миқдорини ҳисоб-китоб қилиш борасидаги 2007 йил 31 октябрдаги 11/3041 – сонли тушунтириш хати ҳамда ягона таъриф сеткаси бўйича таъриф ставкаларининг миқдори, корхонадаги ёш мутахассислар меҳнат фаолияти, энг кам иш ҳақи бўйича маълумот, таъриф тизими асосида.

Мазкур кейс кабинетли тадқиқотлари асосида сюжетли тоифага киради. Ҳолат корxonанинг таҳлилий кўрсаткичлари асосида тузилган. Кейснинг объекти бўлиб: Корхона тўғрисидаги маълумотларга асосланади. У тузилмавий ва ўрта ҳажмдаги кейс – стади ҳисобланади.

Дидактик мақсадларга кўра кейс – ҳолатни ўргатиш ва баҳолаш ҳисобланади. Шу сабабдан, кейс муаммосининг шаклланиши ва тузилиши унинг масаласининг ечимида алгоритм ва таҳлил асосида ишлаб чиқилган. Баъзи маълумотлар назарий жиҳатдан берилган бўлиб, қўшимча ахборотлар муаммоли ҳолатларни амалий машғулотларда ўз ечимларига эга бўлади.

Кейснинг афзалликларига қуйидагилар киради: Ўқув дарсининг кейс – технология ўқитиш бўйича, талабаларнинг ўзи ташкил этган иш фаолиятининг таъминловчи ва унинг натижавий баҳосини белгиловчи “Ҳолатий таҳлил варақаси” мавжуд.

Ушбу кейс – Магистрлик дастурига киритилган барча иқтисодий фанлар, айниқса “Тармоқ ва корхона иқтисодиёти назарияси”, “Иқтисодиёт назарияси”, “Бухгалтерия ҳисоби” фанларининг машғулотларида фойдаланиш мумкин.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасида барча мамлакатлар каби аҳолини турмуш даражасини яхшилаш ҳаёт фаровонликларини ошириш мақсадида иш ҳақини ошириш, меҳнат шaroитларини қулай ҳолатга келтириш ва такомиллаштириш бўйича кўплаб ишлар амалга оширилмоқда.

“Сағбон хусусий корхонасида меҳнат унумдорлигини ошириш нимага боғлиқ?” номли кейсда худди шу вазият келтирилган бўлиб, талабалар томонидан уни ҳал этиш, ечиш кўникмаларини ҳосил қилишга қаратилгандир.

Мазкур кейсда ушбу корхонадаги ходимларнинг маошларини ошириш ва бошқа лавозимларга кўтариш бўйича муаммоларни ҳал этиш стратегияси ишлаб чиқиш, ҳамда уларнинг ечишига ёрдам беради.

Кейсда масаланинг ечими орқали қуйидаги натижаларга эришиш мумкин:

- иш ҳақи терминига тўғри таъриф бера олади;
- номинал ва реал иш ҳақларини бир биридан фарқини билади ва реал иш ҳақи миқдорини аниқлай оладилар;
- таъриф тизимини, таъриф сеткасини, таъриф разрядларини билиб олади;
- иш ҳақини ҳисоблаш усулларини билиб оладилар;
- иш ҳақини тўғри ҳисобланганлиги текшира оладилар;
- меҳнат шартномаси, меҳнатни рағбатлантириш ва жавобгарлик, ижтимоий имтиёзлар, меҳнатни муҳофаза қилиш, меҳнат низолари тўғрисидаги умумий қоидаларни биладилар.

Корхонада меҳнат унумдорлигини оширишда малакали мутахассислар ўрни ва аҳамияти.

Корxonанинг ходимларни бошқариш бўйича менежер бўлиб ҳисобланасиз. Корхонада икки йил аввал сиз турли таълим муассасаларини битирган бир гуруҳ ходимларни ишга қабул қилгансиз. Бугун мажлисда барча бўлим бошлиқлари билан суҳбатлашиб улар тўғрисида қисқача маълумот олдингиз.

Тизимни таҳлил қилиш бўйича Нозлия Раимова корхона ичида малака оширишдан ўтган ва шу соҳада ўз ишини давом эттирмоқчи. Бундай гуруҳ таҳлилчиси (аналитик) учун у ўртача кўрсаткичга эга. Агар ўртача даража билан, яъни унинг эътиборлилиги ва тезлиги 80% ни ташкил этади. У ўзининг бўлимида энг секин ишлайди, лекин, корхонада

таҳлилчилар етишмайди.и. Ишчи кучи бозорида эса улар, таҳлилчилар кам ва таҳлилчиларни ўртача ойлиги жуда ошиб кетган.

Маркетинг бўлимида таъминот бўлимида Мохина Азимова ёрдамчи бўлиб ишлайди. Унинг талабчанлиги баъзиларга ёқмайди, лекин кўпчилик уни ўз олдига конструктив (аниқ мақсадга йўналтирилган) мақсадларни қўйган очик кўнгили, тиниб-тинчимас, келишган ёш инсон сифатида билади. У нимани таклиф қилса ҳам бирламчи мазмунга эга. Бироқ, у ўз сўровномаларини ҳаммага эълон қилмасликка мойилроқ, шунинг учун унинг қарорлари қойилмақом бўлиб ҳисобланмайди. У жуда эътиборли.

Таъминот бўлими ёрдамчиси Сарвар Хамраев. У жуда босиқ, келишган ва мулохазали йигит. Хар қандай лойиҳа устида жуда маъсулият билан ишлайди ва ҳаммасини эринмасдан бирма-бир тарозга қўйиб чиқади. У сўзсиз ишончга лойиқ. У ажойиб ёрдамчи. Иш жараёнига янгиликларни тадбиқ қилиб ўз ташаббусини кўрсатди. Йиллик режанинг бажарилиши текширилганда 100% бажарганлиги аниқланди. Бироқ сиз уни янада юқорироқ лавозмларга кўтарилиши учун ётарлича қобилият ва билимга эга эканлигини ҳал этишингиз керак.

Шухрат Расулов корхонанинг жуда хавfli цехларидан бирига жавоб беради. Бу цехда ишловчи эркаклар кўпол ва кўп гапирмайдиганлар хилидан. Улар юқори қўшимча ҳақ олаётганлари учунгина ушбу цехда ишлайдилар. Дониёр ўз ишини таъминот бўлимида ишловчи ўртоқлари билан солиштирганда унинг иши анчагина оғирроқ эканлигини билади ва раҳбарият буни ҳисобга олишларига умид қилади. У яхши натижаларга эришди. Лекин, цех жамоаси уни яна икки ёки уч йил шу лавозимда ишлашини хоҳлайдилар.

Собит Асомов инженер-электрик. Технология, шунингдек, назорат тизими бўйича мутахассис. У фирма ичида малака оширишдан ўтган, унинг технологияни ривожлантиришга қўшган ҳиссаси ва малакаси жуда ҳам аҳамиятли бўлиб ҳисобланади. У жуда ҳам ҳаракатчан лекин афсуски инсонларга, уларни бошқаришга бўлган қизиқиши паст, бу эса раҳбарият ва цехнинг норозилигига сабаб бўлади. “ У инсонларни бошқара олиш қобилиятига эгами?” деган масалани ҳал этиш керак.

Илҳом Пардаев Инженер.У жуда қобилиятли йигит. Тўрт ойдан буён бу цехда бўлими бошлиғининг ёрдамчиси бўлиб ишлайди. Бу бўлимида у биринчи бўлиб олий маълумотга эга эканлиги бўйича диплом олган, бу эса дипломга эга бўлмаган янада малакароқ ҳамкасбларига ёқмайди. Улардан ўтиб кетганлиги учун уни “Оқ қарға” дейишади. Шунингдек Искандар ҳам улар билан ҳар доим ҳам келишиб кетавермайди, бу эса унга қийинчилик туғдиради. Бунга қарамай у ўз ўрнини бўш қолдирмади, аксинча ўзининг довураклиги ва қаттиятлиги туфайли секин-аста муассасининг раҳбарлари доирасига кириб борапти.

Жасур Ризаев техник тадқиқотлар бўлимида ишлайди. Унинг ҳамкасблари ҳам худди шундай маълумотли, уни яхши қабул қилишди.

Жасур – ўз соҳасида жуда ҳам қойилмақом мутахассис ва унинг жамоавий ишга қўшаётган ҳиссаси жуда ҳам катта. Фарход ўз мавқеидан қониқади ва шу сабабли у юқори мансабларга интилмайдиганга ўхшайди.

Бир йилдирки Ботир Алимов сотиш бўйича худудий назоратчи (инспектор) бўлиб ишлайди. У ўн тўртта сотувчига раҳбарлик қилади. Унга бўйсунувчилар анча катта ва малакалидирлар ва у уларнинг кўз олдиларида яхши иш юритувчи сифатида намоён бўлиш учун анча қийинчиликларни босиб ўтди. Унинг меҳнати натижалари раҳбарият томонидан маъқулланди. Унинг қўл остидагилар эса унинг малакасини етишмаслиги яхши назарий билимга эгаллиги билан қопланади деб ҳисоблайдилар. Бу эса алоҳида мижозлар билан баъзи ҳолатларда ўзаро муносабатларни яхшилашга ёрдам беради.

Тизимни таҳлил қилиш бўйича корхона ичида Фарида Усмонова малака оширишдан ўтган ва шу соҳада ўз ишини давом эттирмоқчи. Бундай гуруҳ таҳлилчиси (аналитик) учун у ўртача кўрсаткичга эга. Агар ўртача даража билан, яъни унинг эътиборлилиги ва тезлиги 80% ни ташкил этади. У ўзининг бўлимида энг секин ишлайди, лекин, корхонада таҳлилчилар етишмайди. Ишчи кучи бозорида эса улар, таҳлилчилар кам ва таҳлилчиларни ўртача ойлиги жуда ошиб кетган.

Бошқарув бўлимида Малика Сатторова бухгалтер бўлиб ишлайди ва бухгалтерия таҳлили бўйича имтиҳон топширишга тайёргарлик кўряпти. Жамоа унга хайрихоҳлик билдириб, бўш вақт ажратиб берапти. Бир йилдан кейин унда иккита диплом бўлади. Ҳозирда унинг натижалари яхши эмас ва ишлашга бўлган хоҳиш маълум даражада пасайган, лекин, ўзига юклатилган йиллик режани тўлиқ бажариб келади. Молиявий масалалар бўйича бошлиқ билан гаплашганда унинг отаси уч ой аввал оламдан ўтганлиги ва онаси, синглиси унинг қарамоғида қолганликлари маълум бўлди. Унда ҳозир молиявий қийинчиликлар мавжуд.

Ишлаб чиқариш цехига Феруза Ибрагимова жавоб беради. У яхши натижаларга эришган. Уни бунга қобилияти борга ўхшайди. У ўзи ҳақида “Мен бу ерда карьера учун ишляпман, бу лавозимда узок қолиш ниятим йўқ”- дейди, ички тартиб-қоида жуда ҳам қатъий амал қилади. Фарида ўзининг бошлиғига янада юқорироқ лавозимни эгалламоқчи эканлиги ҳақида мурожат қилди.

Кейс бўйича саволлар ва топшириқ:

1. Ишга қабул қилинган вақтда барча ёш мутахассисларга таъриф сеткасини 12-разряди бўйича бир ҳил маош белгиланган. Бир йилдан кейин иш ҳақи 5% оширилди (инфляцияни ҳисобга олмаган ҳолда). Ҳозир иш ҳақини кўриб чиқишни навбатдаги вақти келди. Эдни сиз тўлиқ мустақиллик сиёсатига эътибор қаратиб, уларни ишга бўлган қизиқишларини ортирган ҳолда ҳар бирларига қўшимча ойлик

белгилашингиз керак. Сизнинг ихтиёрингизда барча ёш мутахассислар учун, умумий иш ҳақи фондининг 5,5% миқдоридаги маблағ мавжуд.

2. Шунингдек сиз уларни эришган натижаларини, ўзларини намоён этиш ва малакасини оширишлари бўйича алоҳида режалар тузиш мақсадида, таҳлил қилишингиз керак.

3. Ҳолатни иккита вариантда таҳлил қилинг:

а) тармоқда мутахассислар етарли эмас;

б) тармоқда ишсизлик мавжуд.

4. Улар хаммалари бир-бирларини билишади ва ҳар бирлари бўйича қабул қилинган қарорларни муҳокама қилишади.

5. Сизнинг мақсадингиз – қарорларни тўғрилигини асослаш. Иш ҳақини оширилиши, уларнинг меҳнатлари натижаларига мос келиши керак.

Топшириқ.

1. Ҳолатни иккита вариантда таҳлил қилинг;

а) тармоқда мутахассислар етарли эмас;

б) тармоқда ишсизлик мавжуд;

2. Улар хаммалари бир-бирларини билишади ва ҳар бирлари бўйича қабул қилинган қарорларни муҳокама қилишади.

3) Сизнинг мақсадингиз – қарорларни тўғрилигини асослаш. Иш ҳақини оширилиши, уларнинг меҳнатлари натижаларига мос келиши керак.

Илова- 1

Илова – 2. Корхонадаги штат бўйича маълумот.

Штат бўйича 25 та ишчи ва хизматчилар мавжуд.

Умумий бир ойлик иш ҳақи фонди 7061318 сўм.

МЕХНАТНИ РАВБАТЛАНТИРИШ ВА ЖАВОБГАРЛИК

1. Иш берувчи хамма тоифадаги ходимларга меҳнатга ҳақ тулашнинг Республикада белгиланган энг кам иш ҳақидан кам булмаган миқдорда белгилашни таъминлайди.

2. Меҳнатга ҳақ тулаш шакли ва тизими қасаба уюшмаси кумитаси билан келишилган ҳолда иш берувчи томонидан тасдиқланган «Сағбон» хусусий корхонасида меҳнатга ҳақ тулаш ва муқофотлаш тугрисида»ги Низомда белгиланади.

3. Ходим меҳнатига ҳақ тулашнинг аниқ миқдори меҳнат шартномаси ходим билан иш берувчи уртасидаги келишувга қура белгиланади.

4. Иш берувчи ходимларга:

- ойнинг биринчи ярми учун - ҳар ойнинг 18 санасида;
- ойнинг иккинчи ярми учун - ҳар ойнинг 3 санасида иш ҳақи ни

тулаш мажбуриятини олади.

4. Муассасада меҳнатнинг нормал шароитидан четга чиқилганда, тарафлар меҳнатга ҳақ тулашни қуйидаги тартибда амалга оширишга келишдилар:

- тунги вақтдаги ва иш вақтидан ташқари, дам олиш кунларидаги иш учун қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда;

5. Меҳнатга ҳақ тулашнинг яққа тартибдаги шартларини узгартириш ва иш ҳақидан ушлаб қолиш қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда амалга оширилади.

6. Иш берувчи қуйидаги ҳолларда ходимнинг иш жойи ва уртача иш ҳақи ни сақдаб қолади:

- ходим давлат ёки жамоат вазифаларини бажараётган вақтида, иш берувчининг ва меҳнат жамоасининг манфаатлари йулидагй вазифаларни бажарганда, ҳамда ходим жамият манфаатлари йулида ҳаракатлар қилганда;

- соғлиги ҳолатига қура енгилроқ ёки ноқулай ишлаб чиқариш омилларининг таъсиридан ҳоли булган қамроқ ҳақ туланадиган ишга утқазилганда, шундай ишга утаазилган қунидан бошлаб икки ҳафта мобайнида;

- уқ ёшга тулмаган боласи бор аёллар аввалги ишини бажариши мумкин булмаган тақдирда, боласи уқ ёшга тулгунга қадар аввалги ишидаги уртача ойлик иш ҳақи сақланган ҳолда енгилроқ ёки ноқулай ишлаб чиқариш омилларининг таъсиридан ҳоли булган ишга утқазилганда.

8. Тиббий текширувдан ўтадиган қуни ва қуйиш учун қон топширадиган қуни иш берувчи ходимларга монъеликсиз руҳсат бериши шарт. Қон топширувчи ходимнинг хошишига қура, шу қуни унинг таътилига қушилиши мумкин.

Юкорида кайд этилган хрлларда ходимларнинг уртача иш хаклари сакланади.

9. Иш берувчининг айбдор ходимдан етказилган зарарни ундириши Ички мехнат тартиби коидалари асосида амалга оширилади.

Илова - 4

Мутахассисларга кўшимча иш ҳақини тақсимлаш мезонлари:

№	Иш кўлами	100 % ҳисобидан
1	Ииллик режанинг бажарилиши	20%
2	Байрам кунларида иш соатидан ортиқча ишлаганликлари учун	20%
3	Иш жараёнига янгиликларни тадбиқ қилгани учун	20%
4	Ички тартиб-интизомга қатъий амал қилганлиги учун	20%
5	Малака оширишдан ўтганлиги учун	20%

Аҳоли пул даромадлари таркиби⁸

Кўрсаткичлар	Жамига нисбатан фоизда		Ўтган йилнинг мос даврига нисбатан фоизда	
	2004	2005	2004	2005
Пул даромадлари, жами	100	100	118,7	129,7
Жумладан:				
Иш ҳақи	27,3	29,4	120,5	139,8
Пенсиялар, нафақалар, стипендия-лар	13,7	14,6	143,0	137,5
Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотишдан тушган даромадлар	29,2	26,0	116,7	115,5
Тадбиркорлик фаолиятдан олинган ва бошқа даромадлар	29,8	30,0	110,3	130,8

III. ТАЛАБАЛАР УЧУН УСЛУБИЙ ҚЎЛЛАНМАЛАР

Муаммо:

Ишчи-ходимларга иш ҳақини таъриф тизимига асосланган ҳолда белгилаш ва юқори лавозимларга кўтариш.

Вазифалар:

- Иш ҳақи тўғрисида турли назарияларни ўрганиш.
- Энг кам иш ҳақи миқдори аниқлаш.
- Номинал ва реал иш ҳақини ўрганиш ва улар ўртасидаги фарқларга таъсир этувчи омилларни аниқлаш.
- Таъриф тизмини, таъриф сеткасини, таъриф разрядини, таъриф ставкасини аниқлаш ва таъриф малака маълумотномасини ўрганиш.
- Ойлик маошларни ҳисоблашни ўрганиш.

Муаммони ҳал қилиш алгоритми

1. Берилган вазиятни ўрганиш ва масалани ечиш учун зарур маълумотларни аниқлаш? Кейсдаги ҳолатларни ойдинлаштириш: нима юз берапти?
2. Берилган вазиятни таҳлил қилинг, муаммони ечиш кетма-кетлигидан кўзланган мақсад баён қилинади.
3. Тавсия қилинган жадвалларни берилган маълумотлар асосида тўлдириб, хулоса беришга тайёрланади.
4. Охирги хулосалар берилади.

⁸ Ўзбекистон иқтисодиёти. Таҳлилий шарҳ 2005 йил. -Т.: «Ўзбекистон», 2006. 93-бет.

Вазиятни бажариш учун йўриқнома ва ёзма ишнинг баҳолаш мезонлари

Таҳлил босқичининг номи	Таҳлил босқичининг мазмуни	Баҳолаш мезонлари
1. Вазиятнинг таҳлили	1. Ҳолатнинг аниқ кўриниши ва масаланинг ҳал этилиши, ечилиши учун аниқ маълумотлар. 2. Ҳолатнинг энг муҳим хусусиятлари: Нима бўлмоқда? Ҳолатнинг натижаларини шаклланиши қандай?	1 – 0.5 балл 2 – 1 балл
2. Вазият объектининг ташхиси	Муаммода акс эттирувчи асосий хусусиятлар: А) корхонада ходимларнинг рақобатбардошлигини аниқлаш; Б) ходимларни малакаси ва қобилиятига эътибор бериш; В) ишчи ва ходимларга иш хакини белгилаш.	А) – 0.5 балл Б) – 0.5 балл В) – 1 балл
3. Назарий жиҳатларнинг кўриниши	Ташкилотнинг иқтисодий тавсифномаси, иш фаолияти ва таркиби, бошқариш тизими	1 балл
4. Муқобил қарорларни тушунтириш ва улар ичидан оптимал вариантини танлаш	Ишчи кучи бозордаги ишчи ходимларни рақобатбардошлик ҳолатини ўрганиб чиқиш.	2 балл
5. Қарорни ишлаб чиқиш ва асослаш	Қарорнинг ҳамма қирраларини ишлаб чиқиш. Масаланинг ечимини ҳал қилмоқ ва иш хакини оширишни ишлаб чиқиш.	2 балл

Меҳнат унумдорлиги ва унинг иш ҳақи тўлаш билан алоқадорлиги

Меҳнат унумдорлиги инсоннинг вақт бирлигида маълум миқдорда маҳсулот ва хизматларни ярата олишидир. Меҳнат унумдорлиги ишлаб чиқарувчи вақт бирлигида (масалан, бир соат, бир иш куни ёки бир йилда) қанча сифатли маҳсулот яратгани ёки маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш учун қанча вақт сарфлагани билан ўлчанади.

Олинган натижа ва муайян маҳсулот ишлаб чиқаришга иш вақти сарфланиши ўртасидаги нисбат меҳнат унумдорлиги тушунчаси билан тавсифланади. Бу нисбат $P_1 = M / T$ формуласи билан ифодаланиши мумкин.

Бунда: P_1 – меҳнат унумдорлиги; M – ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми;
 T – барча маҳсулот ишлаб чиқарилишига сарфланган вақт.

Иш вақти сарфлари билан меҳнат натижаси ўртасида нисбатнинг ўзгариши меҳнат унумдорлиги ўзгаришини акс эттиради. Мазкур натижа камроқ иш вақти сарфлаб қўлга киритилса, меҳнат унумдорлиги ошган бўлади, худди шу натижани қўлга киритиш учун кўпроқ иш вақти сарфланса, меҳнат унумдорлиги пасайган бўлади. Бинобарин, меҳнат унумдорлиги ошишининг моҳияти иш вақти бирлиги мобайнида меҳнат натижадорлиги кўпайишидан ёки меҳнат натижаси бирлигига сарфланадиган иш вақти тежалишидан иборат.

Имкони бўлган меҳнат унумдорлиги билан амалда эришилган меҳнат унумдорлиги ўртасидаги фарқ меҳнат унумдорлигининг ошиш резервлари дейилади.

Шуни алоҳида таъкидлаш зарурки меҳнат унумдорлиги чексиз ошиб боради. Меҳнат унумдорлиги техниканинг такомиллашиши, ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил этишнинг яхшиланиши, ходим малакасини ошиши, фаннинг ривожланиши ва уни ютуқларини ишлаб чиқаришда қўллаш туфайли ошиб боради, яъни меҳнат унумдорлиги ошишига амалда чекланишлар бўлмайди. Умуман олганда меҳнат унумдорлиги жонли меҳнат сарфлари бирлигига тўғри келадиган маҳсулот миқдорини англайди.

Корхоналарда меҳнат унумдорлигини ошиши қуйидаги тарзда содир бўлади:

- вақт бирлиги мобайнида яратиладиган маҳсулотнинг сифати ўзгармаган ҳолда ҳажми ошиши;
- вақт бирлиги мобайнида яратиладиган маҳсулотнинг ҳажми ўзгармаган ҳолда сифат ошиши;
- ишлаб чиқариладиган маҳсулот бирлигига меҳнат сарфларининг қисқартириши;
- маҳсулот таннархида меҳнат сарфлари улуши камайиши;

- товарлар ишлаб чиқарилиши ва айланиши вақти қисқариши;
- фойда массаси ва меъёри ошири тарзида намоён бўлади.

Меҳнат унумдорлигига таъсир этувчи омилларни унга бўлиш мумкин:

1. Ишлаб чиқаришнинг техника-технология даражаси. Техника қанчалик мукамал бўлса, меҳнат унумдорлиги ҳам шунчалик юқори бўлади.

2. Шахсий инсоний омилнинг сифати. Агар ишловчиларнинг билим даражаси иш малакаси ва тажрибаси юқори бўлса, унумдорлик ортади ёки аксинча.

3. Ишлаб чиқаришнинг табиий даражаси. Бу шароит қанчалик қулай бўлса, унумдорлик шунчалик юқори булади. Табиий шароитни инсон ўзгартира олмайди, аммо техникани мукамаллаштириш орқали ноқулай табиий шароитда ҳам унумдорликни ошириш мумкин. Меҳнат унумдорлигини муттасил ошири бориш иқтисодиётга хос қонуниятдир. Шу туфайли ресурслар чекланган бўлишига қарамай, маҳсулот ва хизматлар ишлаб чиқариш доимо кўпайиб боради.

Меҳнат унумдорлиги ошири корхоналар ва бутун ижтимоий ишлаб чиқаришга ривожланиш ва қулай истиқболларни таъминлаб беради, бу эса пировард натижада, аҳолининг турмуш даражаси ошишига олиб келади. Амалиётда шундай бўлиши лозимки, меҳнат унумдорлигини ўсиши суръати ўртача иш ҳақи ўсиши суръатларидан тезроқ ўсиши керак, бу ҳам иқтисодиётнинг муҳим шартларидан биридир.

Шунинг учун ҳам кишилар доимо кам маблағ сарфлаб, энг кўп маҳсулот етиштиришга интиладилар. Меҳнат унумдорлигини ўсиши халқнинг турмуш фаровонлигини ўсишига олиб келади. Меҳнат унумдорлигини ўсиши ишлаб чиқаришдан кишиларни озод қилиб хизмат кўрсатиш соҳаларига одамларни кўпроқ жалб қилинишига шароит яратади.

IV. КЕЙСОЛОГНИНГ ЖАВОБ ВАРИАНТИ

1. Ойлик иш ҳақи фонди 7061318 сўм.
2. 2007 йилда мутахассисларнинг ойлиги, иш ҳақи фондининг 5,5% и яъни миқдоран - 388372 сўмни мутахассисларга тақсимлаш керак.
3. Ҳар бир ходимга тўғри келадиган қўшимча ҳақ миқдори
48546,5 сўм
4. Ёш мутахассисларга ажратилган 338372 сўмни 12 га бўламиз ва ҳар 20% учун неча сумдан қўшимча ҳақ тўланиши аниқ бўлади (28198 сўм).

№	Исми	12 разряд бўйича иш ҳақи (2005 йил)	2006 йил 5%га оширилгандан сўнг (5541 сум)	Умумий суммадан бажарган иши бўйича	2007 йилда қўшимча маош
1	Равшан	110820	116361	40%	56394
2	Илхом	110820	116361	40%	56394
3	Дониёр	110820	116361	20%	28198
4	Элдор	110820	116361	40%	56394
5	Искандар	110820	116361	20%	28198
6	Феруза	110820	116361	20%	28198
7	Фарида	110820	116361	40%	56394
8	Мастура	110820	116361	20%	28198

Иш ҳақини ошириш мезонлари:

- А) Бакалавр дипломига эга 6 разряд;
- Б) Магистр дипломига эга 8 разряд;
- В) Шахсий иш режасини бажарили.

Иш ҳақини ошириш учун асос.

1. Разрядни 1 ёки 2 га ошириш.
 - А) стаж;
 - Б) Мутахассислик;
 - В) Илмий ишлар натижаси.
2. Қўшимча фоиз белгилаш (5 %).

ТАЛАБАЛАРНИНГ КЕЙС-СТАДИ БИЛАН МУСТАҚИЛ ИШЛАШИ БЎЙИЧА КЎРСАТМА

Ишни бажариш босқичлари	Тавсия ва маслаҳатлар
1. Кейс билан танишув	Дастлаб кейс билан танишиб чиқинг. Ўқиш давомида ҳолатни дарҳол таҳлил қилишга уринманг.
2. Келтирилган ҳолат билан танишув	Ахборотни яна бир бора диққат билан ўқиб чиқинг. Ўзингиз муҳим деб ҳисоблаган ўринларни белгилаб олинг. Ҳолатни баён этишда қўлланилган далилларни санаб ўтинг.
3. Асосий муаммони асослаш, шакллантириш ва очиб бериш	Асосий муаммо нимадан иборат?
4. Ҳолатни диагностика ва таҳлил қилиш	Муаммо қандай даражада ҳал этилишини аниқланг. Саволга жавоб беринг: муаммони мазкур шароитда ҳал этиш мумкинми?
5. Муаммони ҳал этиш усул ва воситаларини танлаш ва асослаш	Муаммони ҳал этиш йўллари кўрсатинг ва асосланг.

Кейс билан ишлаш натижаларини тезис шаклида ёзма ҳолда ифодаланг.

Ёзма иш талаблари

1. Иш тезис шаклида А4 стандарт ўлчамдаги қоғознинг бир томонида ёзилган бўлиши керак (3 бетдан ошмаслиги лозим).
2. Ишни расмийлаштириш:
 - биринчи бетнинг юқоридан ўнг томонида талабанинг исми-шарифи, фамилияси ва гуруҳ рақами ёзилган бўлиши керак;
 - қуйида ўртадан кейс мавзусининг номи ёзилади;
 - давомидан кейс билан ишлаш натижалари тезис шаклида баён этилади.

V. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАРДА МУАММОЛИ ҲОЛАТЛАРНИ ЕЧИШ БЎЙИЧА КЕЙСНИ ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

<i>Мавзу</i>	<i>Ишчи кучи ва меҳнат муносабатлари</i>
<i>Талабалар сони: 25 –30</i>	<i>Вақти 2 соат</i>
<i>Ўқитиш шакли</i>	<i>Амалий машғулотда муаммоли ҳолатни ечиш орқали билимни чуқурлаштириши.</i>
<i>Амалий машғулот режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кейс – стадига кириш ва назарий жихатдан ёритиб бериш. 2. Билимни чуқурлаштиришнинг ва муаммонинг долзарблиги. 3. Корхонанинг маркетинг стратегиясини ўрганиш. 3. Муаммонинг шаклланиши ва уни ечиш йўллари. 4. Кейс – стадини гуруҳларда ечиш. 5. Дискуссия орқали муаммоли ҳолатни ечиш ғояларини кўриб чиқиш. 6. Энг муқобил вариантини танлаш ва натижаларни презентация қилиш. 7. Гуруҳларнинг ишлаш фаолиятини ва мақсадга эришилганлик натижаларини баҳолаш ва хулоса чиқариш.
<i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i>	Корхона ишчиларининг иш ҳақини ошириш ва янги лавозимларга тайинлашни ёритиб бериш.
<p><i>Педагогик вазифалар:</i></p> <p>Муаммоли ҳолатнинг хусусиятларини тавсифлаб ва таснифлаб беради:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Кейсда корхонанинг фаолияти ва маркетинг ҳолати билан таништиради ва таҳлил қилади; • Муаммони ажратиш ва уни аниқлаб, ечиш кетма - кетлигини ишлаб чиқишни ўргатади; • Кейсда муаммонинг маълумотларини 	<p><i>Ўқув фаолиятнинг натижалари:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - корхонанинг фаолияти ва ҳолатини ўрганган ҳолда муаммони аниқлайди ва корхонага таалукли муаммоларни тавсифлаб берадилар; -Муаммоли ҳолатнинг кўникмаларини ва унинг шаклидаги кичик муаммоларнинг иқтисодий асосланган ечимларини ишлаб топмоқ; -корхона фаолиятини ҳисобга олган ҳолда муаммони ечилишнинг кетма – кетлигини аниқлайди; - Иқтисодий кўрсаткичлар билан ишлаш йўлларини, башорат қилиш, статистик маълумотлар таҳлили билан ишлаб чиқариш йўлларини оптимал вариантини танлайди ва мазкур корхонанинг

бошқарув ва ишлаб чиқаришни тизимини яхшилаш учун ҳисоб - китоблар ўтказадилар, ҳамда якуний хулосалар чиқарадилар;	маҳсулотларига бўлган муносабатларини аниқлайди;
<i>Ўқитиш услуби</i>	Кейс-стади услуби савол-жавоб, муаммоларни ечиш
<i>Ўқитиш шакли</i>	Амалий машғулотда фронтал ва индивидуал ишлаш, гуруҳларда ишлаш.
<i>Ўқитиш воситалари</i>	Маърузалар матни, ўқув дафтарлари, намоён материаллар (маърузачи томонидан презентация-слайд), лазер проектори, компьютер технологиялари, график органайзерлар (схемалар, расмлар, жадваллар),
<i>Ўқитиш шартлари</i>	Техник воситалар билан таъминланган гуруҳлар билан ишлаш учун мўлжалланган аудитория.
<i>Мониторинг ва баҳолаш</i>	мустақил ўрганиш учун саволлар берилади, уй вазифаси учун слайдлар тайёрлайди.

V.I.Амалий машғулотнинг технологик картаси

Ишнинг босқичлари ва вақти	<i>Фаолият мазмуни</i>	
	<i>Ўқитувчи</i>	<i>Талаба</i>
1–босқич. Тайёрлов қисми (10 мин)	<p>1.1. Мазкур кейснинг мутахассислик йўналишига таъсирини тушунтиради ва таништиради;</p> <p>1.2. Машғулотнинг номини, ўтказиш жараёнини, режалаштираётган мақсад ва натижаларни эълон қилади.</p> <p>1.3. Ўрганиб чиқиш учун кейсга таалукли қўлланмалар ва тарқатма материаллар тарқатади.</p> <p>1.4. Таклиф этилган «Корхона ходимлар» фаолияти билан таништиради.</p> <p>1.5. Мустақил ишлаш учун, ҳолатий таҳлил варақасини тарқатади.</p> <p>1.6. Гуруҳларда ишлаш инструкциясини тушунтириб ўтади.</p>	Тинглайдилар ва ёзиб оладилар

<p>2-босқич Асосий қисм (60 мин)</p>	<p>2.1. Назарий ва амалий томондан таққосланган янги материални ўрганишнинг ташкил қилади. Бунинг учун қисқа тарзда корхоналарда маркетинг тадқиқотларини ўтказиш, ишчи кучи борасида, қилинадиган ишлар хақида назарий жиҳатдан гапириб беради. Бу эса амалий машғулотнинг режасига асосланиб, экранда жадваллар, чизмалар, расмлар тарихида кўрсатилади ва шарҳланади.</p> <p>2.2. Сағбон корхонасининг ҳолати билан музокарани ташкиллаштиради ва куйидаги машғулотнинг асосий саволларига амалиёт билан боғлаган ҳолда жавоб беради.</p> <p>2.3. Талабаларни гуруҳларга бўлади ва гуруҳларда ишлаш жараёнини эслатади. Кейс билан ишлаш учун индивидуал ёки гуруҳларда ишлаш жараёни учун топшириқларп беради. Жамоа ишлаб чиққан ҳолатий таҳлил варақасини тўлдирадилар, муқобил ғояларни танлаб оладилар ва баҳолайдилар.</p> <p>2.4. Ўқув фаолиятига маслаҳат беради ва йўналтиради. Индивидуал ва жамоа иш фаолиятини “ҳолатий таҳлил варақасини” текширади ва баҳолайди.</p> <p>2.5. Презентацияни ташкиллаштиради, муҳокама қилади ва ўзаро баҳолайди.</p> <p>2.6. Корхонанинг фаолияти тўғрисида саволлар беришни тавсия этади.</p> <p>Натижавий ҳолда корхона вакилининг жавобларини машғулотнинг режасига мос равишда амалиётга боғланганлигини кенгайтириб хулоса қилади</p>	<p>Эшитадилар, конспектларда қисқа тарзда ёзиб борадилар.</p> <p>Саволлар жавоб беришади ва дафтарларига ёзиб борадилар.</p> <p>Саволларни аниқлайдилар, муҳокама қиладилар ва тушунмаган жойларини сўрайдилар.</p> <p>Ўқув топшириқларни бажарадилар.</p> <p>Гуруҳлар натижаларнинг презентация қиладилар.</p> <p>Дискуссияда катнашадилар, саволлар берадилар ва ўзаро баҳолайдилар.</p>
--	--	--

	<p>2.7. Жавобларни текшириб, баҳо беради ва муҳокама қилади. Муаммонинг таҳлили ва ҳолатнинг ечимига алоҳида эътибор беради.</p> <p>2.8. Кейснинг ўз ечим вариантыни эълон қилади ва намойиш қилади.</p>	
3–якуний босқич (10 мин)	<p>3.1. Натижаларга якуний хулосалар қилади, талабаларнинг эътиборини асосий нуқталарга қаратадилар, хулосалар қиладилар ва баҳолайдилар.</p> <p>3.2. Корхона меҳнат фаолиятини таҳлил қилиш талабаларнинг йўналишларига ва бўлажак касбларига таъсирини аниқлаб ўтади.</p> <p>3.3. Мустақил таълим учун вазифа беради: Амалиётни назарияга боғлаган ҳолда бирон-бир корханани мисол қилинг ва бу семинар дарсида муҳокама қилинишини айтиб ўтади.</p>	Тинглайдилар ва уйга вазифани оладилар.

Гуруҳларнинг ишлашини баҳолаш жадвали

Баҳолаш мезонлари		
	<p>Презентация (мазмун, маъноси ва хулосаларнинг исботи учун)</p> <p>Аъло – 2 балл</p> <p>Яхши – 1,5 балл</p> <p>Қониқарли – 1 балл</p> <p>Қониқарсиз – 0,5</p>	<p>Муаммоли масаланинг ечими учун (тўғрилиги ва ечимнинг кетма-кетлиги учун)</p> <p>Аъло – 2 балл</p> <p>Яхши – 1,5 балл</p> <p>Қониқарли – 1 балл</p> <p>Қониқарсиз – 0,5 балл</p>
1		
2		

ЗИЯЕВ Т.М., ИСРОИЛОВА Ш.Т.

**«Ижтимоий соҳа иқтисодиёти» фанидан
«Ижтимоий соҳада солиқ тизими» мавзусида**

КЕЙС-ТЕХНОЛОГИЯ

*Кейс «Ижтимоий соҳани ривожлантиришда солиқ
тизимининг аҳамияти нимада?»*

I. КЕЙС ПЕДАГОГИК АННОТАЦИЯ

Фаннинг номи: «Ижтимоий соҳа иқтисодиёти».

Мавзунинг номи: «Ижтимоий соҳада солиқ тизими» мавзусига мосланган кейс.

Берилган кейснинг мақсади: Талабаларда ижтимоий соҳада солиқ тизимининг ўзига хос ўрни, солиқ тизим билан ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳалари ўртасидаги ўзаро боғлиқлик, ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг йўналишлари тўғрисидаги билим ва кўникмаларини ривожлантиришдан иборат.

Кейсни муваффақиятли ечиш учун талабалар **олдиндан кўра билишлик ва моҳирлик хислатларига** эга бўлишлари керак.

Талаба билиши керак:

- ижтимоий соҳа, солиқ ва унинг турлари, солиқ тизими ва солиқ ставкалари каби тушунчаларининг иқтисодий мазмуни;
- солиқ тизимининг иқтисодий ўсишга ўзига хос таъсирини.

Талаба бажара олиши керак:

- муаммоларни ажрата олиш;
- ғояларни таҳлил қила олиш;
- маълумотларни танқидий баҳолаш ва қайта ишлаш;
- берилган талабларга мос матнлар тузиш.

Талаба эга бўлиши керак:

- коммуникатив малакаларга;
- мунозараларда қатнашиш кўникмаларига;
- гуруҳларда ишлаш тажрибаларига.

Кутилаётган натижалар:

- ўрганилаётган мавзу бўйича билимларни мустаҳкамлайди;
- ижтимоий соҳа, солиқ ва унинг турлари, солиқ тизими ва солиқ ставкаларини ҳисобашни билади;
- ижтимоий соҳани ривожлантириш бўйича ўтказилаётган ислохотларни таҳлил қила қилади;
- солиқ тизимининг ижтимоий соҳа ривожланишига таъсирини билиб олади;
- муаммоларни таҳлил қилиш ва қарорлар қабул қилишда индивидуал ва гуруҳий малака ва кўникмаларини ривожлантиради;
- мустақил қарорлар қабул қилиш кўникмаларига эга бўлади;
- ўқув маълумотларини ўзлаштириш даражаларини таҳлил қила олади.

Мазкур кейс институционал тизимнинг назарий таҳлил асосида ишлаб чиқилган.

Маълумотларни олиш манбалари:

1. <http://www.press-service.uz>. – Ўз.Р Президенти матбуот марказининг ахборот сайти.

2. <http://www.stat.uz>. - Ўзбекистон республикаси Давлат статистика қўмитасининг сайти.

Типологик белгиларига кўра кейснинг таснифи.

Мазкур кейс назарий тадқиқотлар асосида кабинетли, сюжетсиз тоифасига киради. Вазият иқтисодиётда ишчи кучи бандлигини таъминлашнинг асосий йўналишлари бўйича чора-тадбирларнинг таҳлилий кўрсаткичлари асосида тузилган. Кейснинг объекти бўлиб: ижтимоий соҳа ҳисобланади. Ушбу кейс маълумотлар ва далиллар асосида ишлаб чиқилган. У тузилмавий ва ўрта ҳажмдаги кейс – стади ҳисобланади.

Дидактик мақсадларга кўра кейс - ўқув жараёнида ўқув мавзуси бўйича малака ва кўникмаларини ривожлантириш ва таҳлил қилишга мўлжалланган. Шу туфайли муаммолар, масалалар ва қарорлар қабул қилиш алгоритми аниқланган ва шакллантирилган, амалий вазиятларнинг назарий жиҳатларини очиқ берувчи қўшимча маълумотлар берилган.

Кейснинг афзалликларига қуйидагилар киради: Ўқув дарсининг кейс – технология ўқитиш бўйича, талабаларнинг ўзи ташкил этган иш фаолиятининг таъминловчи ва унинг натижавий баҳосини белгиловчи «Вазиятни таҳлил қилиш ва қарорлар қабул қилиш варағи» мавжуд.

7. Ушбу кейсдан – «Пул назарияси», «Ишчи кучи ва бандлик назариялари», «Тармоқ ва корхона иқтисодиёти назарияси», «Иқтисодиёт назарияси», «Иқтисодиёт назарияси 2», «Замонавий бозор иқтисодиёти назарияси ва амалиёти», фанларининг машғулотида фойдаланиш мумкин.

КИРИШ

Бозор иқтисодиёти шароитида Ўзбекистонда ижтимоий соҳани ривожлантириш ва солиқ тизимини такомиллаштириш фоят **долзарб вазифа** ҳисобланади. Шунинг учун кейс ёрдамида талабалар ижтимоий соҳани ривожлантириш бўйича тадбирларни амалга оширишни таҳлил қилиш ва қарорлар қабул қилишни ўрганиб оладилар.

Мазкур кейснинг мақсади – ижтимоий соҳада солиқ тизимини такомиллаштириш бўйича малака ва кўникмаларини ривожлантириш ва таҳлил қилишга мўлжалланган.

Таклиф этилаётган кейсни ечиш қуйидаги ўқув натижаларини беради:

- ўрганилаётган мавзу бўйича билимларни мустаҳкамлайди;
- ижтимоий соҳада солиқ тизимининг тутган ўрнини ўрганади;
- солиқ тизимининг иқтисодий ўсиш билан боғлиқлигини тушунади;
- солиқ тизимини такомиллаштиришни ва унинг турларини таҳлил қилади;
- муаммоларни таҳлил қилиш ва қарорлар қабул қилишда индивидуал ва гуруҳий малака ва кўникмаларни қайта ишлайди;
- мустақил қарорлар қабул қилиш кўникмаларига эга бўлади;
- ўқув маълумотларини ўзлаштириш даражаларини таҳлил қила олади.

Бозор иқтисодиёти шароитида Ўзбекистонда ижтимоий соҳани ривожлантириш ва солиқ тизимини такомиллаштириш бўйича тадбирларни амалга оширишнинг ҳолати:

Бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида умумиқтисодий барқарорликка эришиш молиявий барқарорликни таъминлаш вазифасини ўз ичига олади. Молиявий аҳволни мустаҳкамлаш орқали иқтисодиётни барқарорлаштиришга эришишда солиқ сиёсатини такомиллаштириш муҳим аҳамиятга эга. Бунда солиқ тизими ўзига хос вазифаларни, хазинани тўлдириш қайта тақсимлаш ва рағбатлантириш вазифаларни тўла даражада бажариши зарур. Солиқларнинг биринчи вазифаси давлат бюджети даромад қисмининг энг муҳим умумдавлат вазифаларини ҳал этиш учун зарур бўлган миқдорда шакилланишини таъминлашга қаратилиши лозим. Унинг иккинчи вазифаси, ЯММнинг бир қисмини қайта тақсимлаш ва шу иқтисодиёт тузилишини ўзгартириш, аҳоли ижтимоий ҳимоялаш кафолатини таъминлашда бевосита иштирок этишидан иборат. Солиқларнинг учинчи вазифаси ишлаб чиқаришни ривожлантиришга, моддий хом ашё, молиявий ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишга рағбатлантирувчи таъсир кўрсатишдир.

Қуйидаги келтирилган маълумотлар асосида солиқ тизимининг ижтимоий соҳа ривожланишига таъсирини аниқланг, солиқ ставкаларини

ҳисобланг ва солиқ тизимини такомиллаштириш йўллари аниқланг.

2.1-жадвал. Давлат бюджети даромадлар қисмининг бажарилиши (ЯИМга нисбатан % да)

Кўрсаткичлар	I-II ч. 2000 й.	I-II ч. 2001 й.	I-II ч. 2002 й.	I-II ч. 2003 й.	I-II ч. 2004 й.	I-II ч. 2005 й.	I-II ч. 2006 й.
Даромадлар - жами	40,9	32,8	28,9	31,0	28,2	28,2	27,6
1.Тўғри солиқлар	10,6	9,5	7,5	7,9	7,0	7,6	7,8
2.Эгри солиқлар	24,6	18,3	17,5	18,2	16,6	13,2	11,6
3.Ресурс тўловлари ва мулк солиғи	4,1	3,3	2,3	2,6	3,0	5,5	5,3
4.Ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи	0,3	0,4	0,7	0,5	0,5	0,5	0,6
5.Бошқа даромадлар	1,5	1,4	1,0	1,8	1,1	1,4	2,2

Манба: Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги

2.2-жадвал. Давлат бюджети даромадлар қисмининг таркиби (жамига нисбатан % да)

Кўрсаткичлар	I-II ч. 2000 й.	I-II ч. 2001 й.	I-II ч. 2002 й.	I-II ч. 2003 й.	I-II ч. 2004 й.	I-II ч. 2005 й.	I-II ч. 2006 й.
Даромадлар – жами	100	100	100	100	100	100	100
1.Тўғри солиқлар	25,9	29,0	26,0	25,7	24,7	27,0	28,4
улардан:							
Юридик шахсларнинг даромад (фойда) солиғи	12,4	11,9	9,3	8,2	7,4	8,0	9,9
Жисмоний шахсларнинг даромад солиғи	10,3	12,6	12,1	11,8	11,8	13,2	12,7
2.Эгри солиқлар	59,6	55,2	60,1	58,3	59,0	46,8	42,1
улардан:							
ҚҚС	18,1	20,1	18,3	21,9	23,2	23,6	24,4
Акцизлар	34,1	33,0	32,3	31,0	30,3	18,0	11,7
3.Ресурс тўловлари ва мулк солиғи	10,0	10,1	8,0	8,5	10,5	19,5	19,3
4.Ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи	0,7	1,2	2,4	1,6	1,6	1,8	2,2
5.Бошқа даромадлар	3,7	4,3	3,5	5,9	4,2	5,0	8,0

Манба: Ўзбекистон Республикаси молия Вазирлиги

2.3-жадвал. Давлат бюджети камомоди, (ЯИМга нисбатан % ҳисобида)

Кўрсаткичлар	I-II ч. 2000 й.	I-II ч. 2001 й.	I-II ч. 2002 й.	I-II ч. 2003 й.	I-II ч. 2004 й.	I-II ч. 2005 й.	I-II ч. 2006 й.
Дефицит (-); Профицит (+)	2,8	-0,6	-1,3	2,4	1,6	1,2	1,2

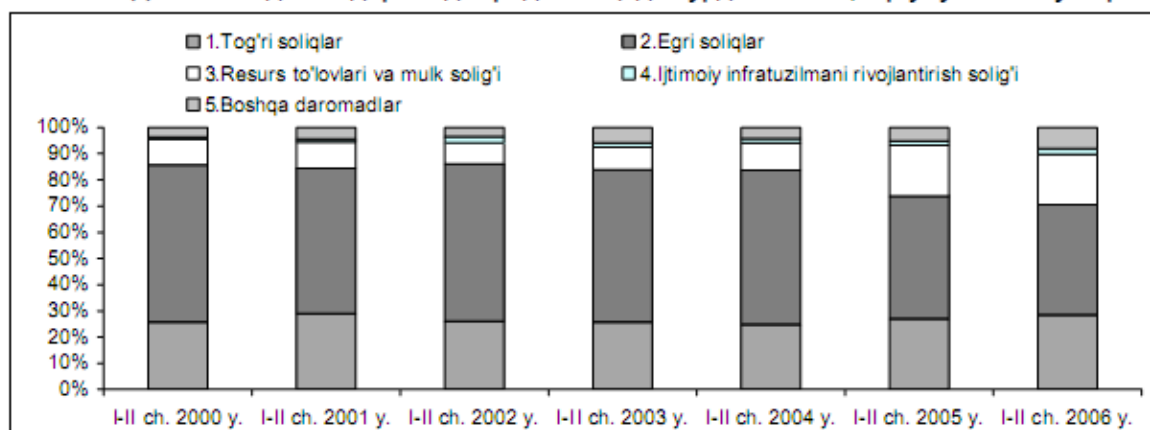
Манба: Ўзбекистон Республикаси молия Вазирлиги

2.4-жадвал. Давлат бюджети харажатлари, (ЯИМга нисбатан % да)

Кўрсаткичлар	I-II ч. 2000 й.	I-II ч. 2001 й.	I-II ч. 2002 й.	I-II ч. 2003 й.	I-II ч. 2004 й.	I-II ч. 2005 й.	I-II ч. 2006 й.
Харажатлар – жами	38,1	33,4	31,2	28,6	26,6	27,0	26,4
1.Ижтимоий соҳа	13,8	13,9	11,4	10,3	10,5	12,4	12,7
жумладан:							
Маориф	9,7	10,0	8,1	7,4	7,8	8,2	8,6
Соғлиқни сақлаш	3,2	3,0	2,7	2,5	2,4	2,4	3,0
Маданият ва спорт, оммавий ахборот воситалари	0,5	0,5	0,4	0,4	0,3	0,4	0,5
2.Ижтимоий ҳимоя	2,9	2,4	2,1	2,5	2,1	2,1	2,0
3.Иқтисодиёт харажатлари	2,1	2,4	2,1	3,0	3,4	3,6	3,6
4.Марказлаштирилган инвестицияларни молиялаштириш харажатлари	7,8	6,8	7,4	4,0	3,6	2,9	2,2
5.Давлат ҳокимияти, бошқарув ва суд органларини таъминлаш	0,8	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
6.Бошқа харажатлар	10,7	7,3	7,6	8,1	6,4	5,3	5,3

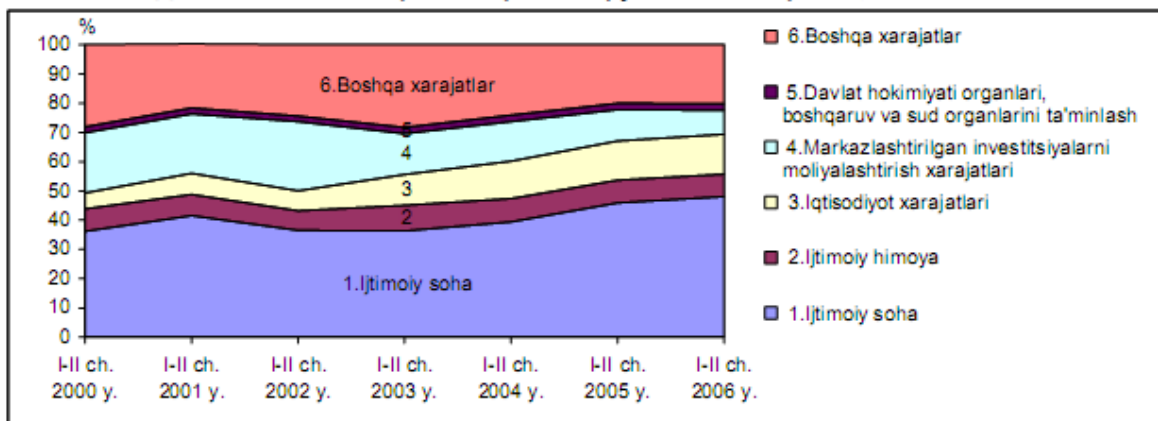
Манба: Ўзбекистон Республикаси молия Вазирлиги

2.1-чизма. Давлат бюджети даромадларида алоҳида турдаги солиқлар улушининг ўзгариши

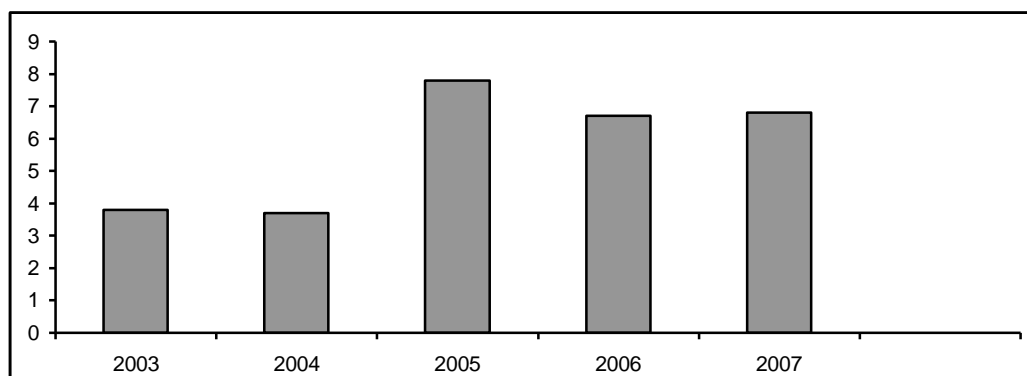
Манба: Ўзбекистон Республикаси молия Вазирлиги

2.2-чизма. Давлат бюджети харajatларининг функционал таркиби, жамига нисбатан % да

Манба: Ўзбекистон Республикаси молия Вазирлиги

1- чизма. Ўзбекистонда инфляциянинг йиллик даражаси, (%да)

Манба: Ўзбекистон Республикаси Марказий банки 2007 йил.

Муҳокама учун савол ва топшириқлар

1. Берилган маълумотлар асосида солиқ турлари улушларини аниқланг.
2. Инфляция ва солиқ ставкаларининг қандай ўзаро боғлиқлиги бор?
3. Ижтимоий соҳага сарфланаётган маблағларни юқоридаги жадваллар асосида ҳисобланг ва таҳлил қилинг.
4. Солиқ тизимини такомиллаштиришга қаратилган ислохотлардан кўзланган мақсад ва вазифалар нималардан иборат?

III. Талабалар учун услубий кўрсатмалар

Муаммо – бозор иқтисодиёти шароитида ижтимоий соҳада солиқ тизимини такомиллаштиришга қаратилган иқтисодий тадбирларни амалга оширишни асослаш.

Вазифалари:

1. Ижтимоий соҳада солиқ тизимини такомиллаштириш заруриятини асосланг.
2. Нима учун солиқ соҳасида жуда тез ўзгаришлар бўлиб туришини тушунтиринг.
3. Солиққа тортишнинг асосий назарияларини аниқланг.
4. Солиққа тортиш тамойилларини асосланг.
5. Солиқнинг иқтисодий мазмуни ва унинг турларини изоҳланг.
6. Солиқ ва ставкаси турлари ва уларни ҳисоблаш ва усулларини кўрсатинг.

Муаммони ҳал қилиш алгоритми:

1. Солиқ тизимини соддалаштириш ва такомиллаштириш орқалигина миллий иқтисодиётда ижтимоий соҳани ривожлантириш мумкин.
2. Иқтисодий ислохотлар чуқурлаштириб борилар экан албатта бу солиқ тизимига ҳам ўз таъсирини кўрсатади.
3. Солиққа тортиш назариялари илмий асосланган бўлиши керак.
4. Солиққа тортиш тамойили адолатлиликка асосланиши керак.
5. Солиқлар мажбурий тўлов бўлиб, у давлат бюджетига тушади. Улар тўғри ва эгри солиқ турларига ажратилган.
6. Солиқ ставкалари уч гуруҳга бўлинган. 1)Прогрессив 2)Пропорционал 3)Регрессив.

**Вазиятни таҳлил қилиш ва қарорлар қабул қилиш варағи.
Баҳолаш мезонлари.**

Таҳлил босқичлари	Фаолият мазмуни	Баҳолаш мезонлари, балл
1. Вазиятнинг таҳлили	<p>1. Бозор иқтисодиёти ижтимоий соҳада солиқ тизимини такомиллаштириш бўйича юзага келадиган муаммоларни аниқлаш ва уларни таҳлил қилиш.</p> <p>2. Бу муаммо орқали солиқ ставкаларини ҳисоблаш, уларни соддалаштириш учун қандай ислоҳотлар ўтказилиши керак? Воқеалар ривожинималарга олиб келади?</p>	Қисқача. Макс: 0,3
2. Вазият объектининг ташхиси	Солиқ тизимининг иқтисодий ўсишга боғлиқлигини, Давлатнинг солиқ тизимини тартибга солиш тадбирларини аниқлаш ва таҳлил этиш.	Максимал қисқача. Макс: 0,2
3. Назарий жиҳатларнинг кўриниши	<p>1. Ижтимоий соҳада солиқ тизимини такомиллаштириш заруриятини асосланг.</p> <p>2. Нима учун солиқ соҳасида жуда тез ўзгаришлар бўлиб туришини тушунтиринг.</p> <p>3. Солиққа тортишнинг асосий назарияларини аниқланг.</p> <p>4. Солиққа тортиш тамойилларини асосланг.</p> <p>5. Солиқнинг иқтисодий мазмуни ва унинг турларини изоҳланг.</p> <p>6. Солиқ ва ставкаси турлари ва уларни ҳисоблаш ва усулларини кўрсатинг.</p>	Фактлар билан мустаҳкамлаш Макс: 0,2
5. Муқобил қарорларни тушунтириш ва улар ичидан оптимал вариантини танлаш	<p>1. Солиқ тизимини соддалаштириш ва такомиллаштириш орқалигина миллий иқтисодиётда ижтимоий соҳани ривожлантириш мумкин.</p> <p>2. Иқтисодий ислоҳотлар чуқурлаштириб борилар экан албатта бу солиқ тизимига ҳам ўз таъсирини кўрсатади.</p> <p>3. Солиққа тортиш назариялари илмий асосланган бўлиши керак.</p> <p>4. Солиққа тортиш тамойили адолатлиликка асосланиши керак.</p>	Танланган қарорларнинг изоҳи, тушунарли ва аниқ кетма кетлиги Макс: 0,8

	<p>5. Солиқлар мажбурий тўлов бўлиб, у давлат бюджетига тушади. Тўғри ва эгри солиқ юкларини енгиллаштириш зарур.</p> <p>6. Солиқ ставкаларидан кўпроқ регрессив турини жорий этиш керак.</p> <p>Ҳар бир альтернативларнинг таҳлили ва изоҳи. Ижобий ва салбий томонларини кўрсатиш. Альтернатив қарорлар ичидан энг яхшисини танлаш.</p>	
6. Қарорни ишлаб чиқиш ва асослаш	<p>Танланган фаолият бўйича аниқ қарорнинг ҳамма қирраларини ишлаб чиқиш.</p> <p>Муаммоларни ҳал қилиш бўйича восита ва усулларни танлашнинг, уларнинг самарадорлигини тушунтириш.</p>	<p>Тушунарли ва аниқ кетма-кетликлар</p> <p>Макс: 0,5</p>

Баҳолаш мезонлари

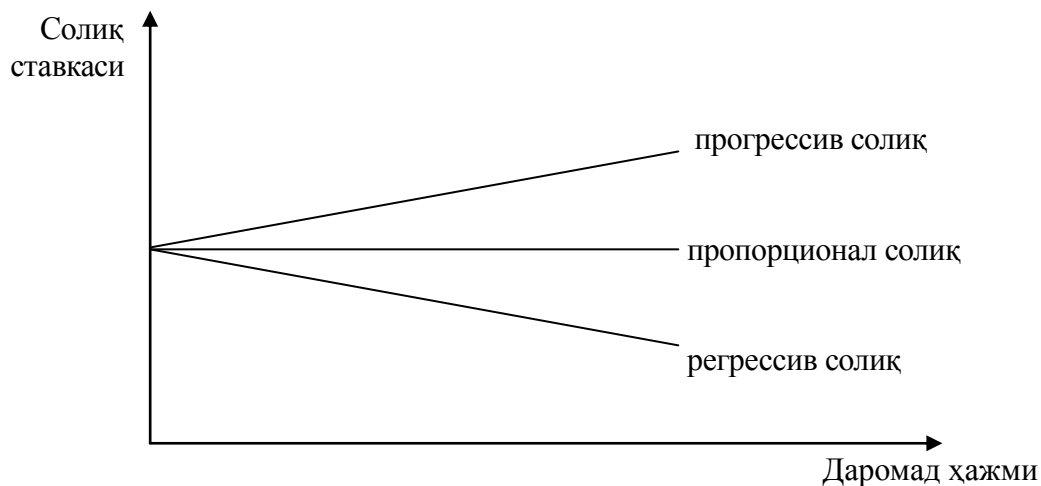
гурух	Баҳолаш мезонлари	
	<p>Такдимот (мазмун, маъноси ва хулосаларнинг исботи учун)</p> <p>Аъло – 2 балл</p> <p>Яхши – 1,5 балл</p> <p>Қониқарли – 1 балл</p> <p>Қониқарсиз – 0,5</p>	<p>Муаммоли масаланинг ечими учун (тўғрилиги ва ечимнинг кетма-кетлиги учун)</p> <p>Аъло – 2 балл</p> <p>Яхши – 1,5 балл</p> <p>Қониқарли – 1 балл</p> <p>Қониқарсиз – 0,5 балл</p>
1		
2		

Ўқув услубий материаллар

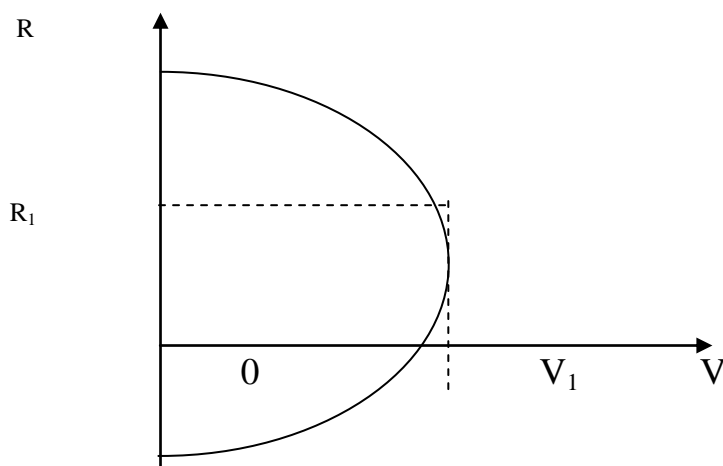
Солиқ суммасининг (R) солиқ олинадиган суммага (D) нисбатининг фоиздаги ифодаси солиқ ставкаси (R') дейилади:

$$R' = \frac{R}{D} \times 100\%.$$

1-чизма. Прогрессив, пропорционал ва регрессив солиқларнинг график кўриниши.

2-чизма. Лаффер эгри чизиғи.

$$K_{\text{солик юки}} = \sum H_x / \Pi = ДН / ПН,$$

бу ерда: H_x – аҳоли жон бошига тўғри келувчи солиқларнинг ўртача миқдори; $ДН$ – аҳолининг солиқлар тўлангандан кейинги даромади; $ПН$ – аҳолининг тўловга лаёқатлилиги.

Солиқ юки даражасини солиқларнинг ялпи ички маҳсулотдаги салмоғи бўйича ҳам аниқлаш мумкин:

$$K_{\text{солик юки}} = \sum H / \sum ЯИМ,$$

бу ерда: H – солиқлар миқдори;

ЯИМ – ялпи ички маҳсулот ҳажми.

IV. Кейснинг ечими ва таҳлили бўйича тахминий вариант

Кейснинг муаммоси ҳақида

Асосий вазифа бозор иқтисодиёти шароитида ижтимоий соҳада солиқ тизимини такомиллаштириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш йўллари топишдан иборат.

Муаммони ҳал қилишда юзага келадиган баъзи бир жиҳатлар:

- ўтиш даврида содир этиладиган ўзига хос жараёнлар;
- макроиқтисодий мувозанат ва нисбатларнинг меъёрий ҳолатда эмаслиги;
- иқтисодиётнинг турли тармоқларидаги номутаносибликлар;
- солиқ соҳасида ўзгаришларнинг тез кузатилиши;
- солиқларнинг иқтисодий ўсишга таъсир этиши;
- ўтиш даврида давлат бюджетида солиқларнинг асосий ўринни тутиши.

Муаммони ҳал қилиш даражалари

Ижтимоий соҳада солиқ тизимини такомиллаштириш қуйидаги даражаларда ҳал қилиниши мумкин:

- давлат;
- давлатлараро;
- иқтисодиётнинг турли тармоқлари;
- ижтимоий соҳа;

Бугунги кунда мазкур муаммони алоҳида бир хўжалик доирасида ёки бирон бир тармоқ даражасида ҳал қилиб бўлмайди. Ижтимоий соҳада солиқ тизимини такомиллаштириш - бу мамлакатда ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларининг ҳажми билан бевосита боғлиқдир.

Муаммони ечиш йўллари

Ижтимоий соҳада солиқ тизимини такомиллаштиришда қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мумкин:

- солиқ тизимини соддалаштириш ва такомиллаштириш оқалигина ижтимоий соҳани ривожлантириш мумкин;
- солиқ ставкалари илмий асосланган бўлиши керак;
- регрессив солиқ ставкаларини қўллаш керак;
- солиқ ставкалари адолатлилик тамойилига асосланиши керак;
- солиқ манбалари бир марта солиққа тортилиши керак.

V. «Ижтимоий соҳада солиқ тизими» мавзуси бўйича ўқитишнинг технологияси.

Вақти: 2 соат.	Талабалар сони: 25 тагача.
Ўқув машғулотининг шакли	Ўқув малакаларини қайта ишлаш ва чуқурлаштириш бўйича семинар
Семинар режаси	<p>1. Саволларнинг муҳокамаси:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Солиққа тортишнинг асосий назариялари. • Солиққа тортиш тамойиллари. • Ўзбекистон республикаси солиқ тизими. • Солиқ турлари. <p>2. Кейс билан танишув.</p> <p>3. Кичик гуруҳларда кейсни ечиш ва уларнинг тақдимоти.</p> <p>4. Натижаларни муҳокама этиш ва уларнинг ичидан энг маъқулини танлаш.</p>
Ўқув машғулотининг мақсади: Ўзбекистонда бозор иқтисодиёти шароитида ижтимоий соҳада солиқ тизимини такомиллаштириш бўйича олиб бориладиган иқтисодий тадбирларнинг мазмун-моҳиятини ўргатиш.	
<p>Педагогик вазифалари:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Солиққа тортишнинг асосий назариялари тушунтириш. • Солиққа тортиш тамойилларини изоҳлаш. • Ўзбекистон республикаси солиқ тизими тавсифлаш • Солиқ турларининг бўлиниш сабабларини ўргатиш 	<p>Ўқув фаолиятининг натижалари:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Солиққа тортишнинг асосий назарияларини биладилар. • Солиққа тортиш тамойилларини изоҳлай оладилар. • Ўзбекистон республикаси солиқ тизимининг тавсифлайдилар. • Солиқ турлари бўлиниш сабабларини асослайдилар.
Ўқитиш усуллари	Кейс-стади усули, амалий усул
Ўқитиш воситалари	ЎУМ, доска, слайдлар, кодаскоп/компьютер технологиялари, кейс, ўқув материаллари.
Ўқитиш шакллари	Гуруҳларда ишлаш.
Ўқитиш шароитлари	Кичик гуруҳларда ташкилий ишларга

	мўлжалланган ўқув-техник воситалар билан таъминланган
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: мустақил таҳлил ва вазиятнинг ечими, тақдимот.

Ўқув машғулотининг технологик картаси

Иш босқичлари	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Талаба
1 босқич. Ўқув машғулотига кириш (15 мин)	<p>1.1. Ўқув фаолиятидан режалаштирилаётган натижаларни, мавзуни, унинг мақсади, масалаларини ва кутилаётган натижани эълон қилади.</p> <p>1.2. Мавзу бўйича ўрганилаётган билимларни фаоллаштириш мақсадида блиц-сўров ўтказилади.(Саволлар ва топшириқлардаги)</p> <p>1.3. Кейснинг мақсадли мўлжалланганлигини ва таянч касбий билимларни ривожлантиришга таъсирини аниқлайди.</p> <p>1.4. Мазкур семинарда ишлаш тартиби ва натижаларни баҳолаш мезонлари билан таништиради ва гурҳларда вақтни белгилайди.</p> <p>1.5. Индивидуал танишиб чиқишлари учун талабаларга кейснинг материаллари тарқатилади. (Уқув услубий материаллардаги чизма ва жадваллар)</p>	<p>Тинглайдилар</p> <p>Саволларга жавоб берадилар</p> <p>Танишадилар</p>
2 босқич. Асосий (50 мин)	<p>2.1. Масала ечимининг алгоритмига ва муаммога диққатни қаратади.</p> <p>Кейс бўйича мустақил қарор чиқаришни, вазиятнинг қарорини ва таҳлил варағини</p>	<p>Саволлар беради, аниқлайдилар.</p> <p>Вазиятни таҳлил қилишади ва қарор қабул қилишади.</p> <p>Гуруҳларда</p>

	<p>тўлдиришни таклиф этади.</p> <p>2.2. 5-6 та талабадан гуруҳларга бўлади ва спикерни белгилайди.</p> <p>Кичик гуруҳларда кейс билан индивидуал ишларнинг натижалари бўйича муҳокамани ташкил қилади ва керакли маслаҳатлар беради.</p> <p>Вазиятнинг қарори ва таҳлили бўйича гуруҳ варағини тайёрлашни таклиф этади.</p> <p>2.3. Қарорлар натижаларининг ўзаро маъкул вариантини расмийлаштиришни ва тақдимотга тайёрланишларини таклиф қилади.</p> <p>2.4. Тақдимот бошланишини маълум қилади.</p> <p>Спикерларнинг чиқишларида аниқлаштирувчи саволлар беради.</p> <p>2.4. Таклиф этилган қарорлар бўйича ўзаро баҳолашни ташкиллаштиради.</p>	<p>ишлайдилар</p> <p>Гуруҳдаги ишларнинг натижаларини расмийлаштирадидлар</p> <p>Гуруҳ сипикерлари вазият қарори вариантларини намойиш этишади, саволларга жавоб беришади ва ўзларининг таклифларига аниқлик киритадилар.</p> <p>Бошқа гуруҳлардан таклиф этилган қарорлар вариантларига муносабат билдиришади.</p> <p>Баҳо беришади.</p>
<p>3 босқич.</p> <p>Таҳлил ва баҳолаш яқунларини ўтказиш (15 мин)</p>	<p>3.1. Натижаларни умумлаштиради.</p> <p>3.2. Таклиф этилган қарорларни изоҳлайди.</p> <p>3.3. Талабалар ва гуруҳлар ишларини баҳолайди</p> <p>3.3. Кейснинг аҳамиятини ва унинг касбий маҳоратга таъсирини яна бир бор таъкидлайди.</p>	<p>Тинглашади.</p> <p>Ўзларининг фикрларини билдиришади</p> <p>Вазифалар олишади.</p>

	3.4. Уйга вазифаларни беради.	
--	-------------------------------	--

ЯХШИЕВА М.Т.

**«Пулнинг неоклассик назарияси» фанидан
«Пул назарияси» мавзусида**

КЕЙС-ТЕХНОЛОГИЯ

*Кейс «Монетар сиёсатнинг қандай асосий
йўналишлари мавжуд?»*

I. КЕЙС ПЕДАГОГИК АННОТАЦИЯ

Ўқув фани: “Пул назарияси”

Ўқув мавзуси / бўлим: “Пулнинг неоклассик назарияси”

Берилган кейснинг мақсади: Талабаларда мавзу бўйича билимларни чуқурлаштириш, товар айирбошлашда умумжамият эквиваленти ролини бажарувчи – пул ҳақидаги назарий билимларни янада чуқурроқ тақлил қилиш.

Кутилаётган натижалар: мавзу бўйича талабалар билимини чуқурлаштириш, Монетаризм доктринасининг вужудга келиши ва унинг эволюциясини ўрганган ҳолда пул ҳақидаги билимларни янада чуқурлаштириш ва берилган муаммоларни ечиш.

Кейсни муқаффақиятли ечиш учун талабалар **қуйидаги натижаларга** эришишлари лозим: монетаризмнинг энг машхур бўлган Фридман варианты элементлари асосида пул нима эканлигини аниқлаш ва унинг қоидасини келтириб чиқариш, пул агрегати, пул мультипликатори, инфляция тушунчаларини англаб етиш.

Кейсни муваффақиятли бажариш учун талаба қуйидаги билимларга эга бўлиши лозим: пул ҳақидаги турли хил назарияларнинг талқинини, пулнинг функцияларини, қийматнинг пул шакли нима эканлигини, муомаладаги пул миқдори ва товарлар нархи даражасининг ўзгариши ўртасида алоқа мавжудлигини билиши лозим.

Мазкур кейс институционал тизимнинг назарий таҳлил асосида ишлаб чиқилган.

Кейсда ишлатилган маълумотлар манбаи қуйидагилардан иборат:

Юсупов Р.А. Бозор муносабатларига ўтиш жараёнида миллий валюта барқарорлигини таъминлашнинг назарий асослари. диссертация автореферати. Т., 2001

Бозор, пул ва кредит. Пул - кредит соҳасидаги мавжуд вазият ва монетар сиёсатнинг 2008 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари №128, 01. 2008.

[.http://www.press-service.uz](http://www.press-service.uz)

[.http://www.uza.uz](http://www.uza.uz)

Мазкур кейс кабинетли ва сюжетли категориялар туркумига киради. . Вазият пул-кредит соҳасида амалга оширилган ишлар ва монетар сиёсатнинг асосий йўналишлари асосида тузилган.. У тузилмавий ва ўрта ҳажмдаги кейс – стади ҳисобланади.

Дидактик мақсадларга кўра кейс —тренинг ўқув машғулоти давомида ўқув мавзуси бўйича малака ва кўникмаларни қайта ишлашга мўлжалланган. Шу муносабат билан кейсда муаммо танланган ва шакллантирилган, масала ва уни ечиш алгоритми берилган, амалий

вазиятларни ҳал қилишнинг назарий жиҳатларини очиб берувчи қўшимча маълумотлар киритилган.

Кейснинг афзалликларига қуйидагилар киради: Ўқув дарсининг кейс – технология ўқитиш бўйича, талабаларнинг ўзи ташкил этган иш фаолиятининг таъминловчи ва унинг натижавий баҳосини белгиловчи «Вазиятни таҳлил қилиш ва қарорлар қабул қилиш варағи» мавжуд.

Ушбу кейсдан – «Пул назарияси», «Иқтисодиёт назарияси», «Иқтисодиёт назарияси 2», «Замонвайи бозор иқтисодиёти назарияси ва амалиёти», «Банк иши» фанларининг машғулотида фойдаланиш мумкин.

КИРИШ

Мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ Ўзбекистонда пул ресурсларига эҳтиёж сезила бошлади ва бу борган сари асосий муаммолардан бирига айланди. 1993 йил ноябрь ойидан бошлаб муомалага аввал сўм-купонлар киритилиб, сўнг миллий валютага аста-секин, босқичма-босқич ўтилди. 1994 йил 1 июлдан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тўла маънодаги миллий валюта-ягона тўлов воситаси бўлган сўмнинг муомалага киритилиши ҳақиқатан ҳам инқилобий қадам бўлди.

Юқоридагилардан кўришиб турибдики, миллий валютанинг жорий этилишини бозор иқтисодиётига ўтиш зарурати ҳамда мустақил миллий иқтисодиётни шакллантиришга бўлган эҳтиёж тақозо этган.

Ҳозирги пайтда товар-пул муносабатларига кенг имкониятлар берилиб, пулнинг хўжалик ҳаётидаги роли ортиб бормоқда. Пулнинг моҳияти, у бажарадиган вазифаларни, ҳамда хўжалик ҳаётида тутган ўрни ва ролини англамасдан туриб, иқтисодий субъект сифатида бозор муносабатларига киришиш ва фаолият кўрсатиш мумкин эмас. Айниқса, ҳозирги рақобат кураши тобора кучайиб бораётган шароитда ишлаб чиқариш ва тижорат соҳасида фаолият кўрсатаётган, бозор иқтисодиёти қонуниятларини билмайдиган тадбиркорлар учун синиш хавфи кучли бўлмоқда. Ана шундай шароитда пулнинг моҳияти, пул муомаласи ва унинг қонуниятларини илмий-назарий жиҳатдан ўрганиш, таҳлил этиш ва оммага етказиш нафақат иқтисодиёт назарияси учун, балки ҳаёт учун ҳам муҳим амалий аҳамият касб этади.

Берилган кейснинг мақсади: Талабаларда мавзу бўйича билимларни чуқурлаштириш, товар айирбошлашда умумжамият эквиваленти ролини бажарувчи – пул ҳақидаги назарий билимларни янада чуқурроқ тақлил қилиш.

Кейсни муваффақиятли бажариш учун талаба қуйидаги билимларга эга бўлиши лозим: пул ҳақидаги турли хил назарияларнинг талқинини, пулнинг функцияларини, қийматнинг пул шакли нима эканлигини, муомаладаги пул миқдори ва товарлар нархи даражасининг ўзгариши ўртасида алоқа мавжудлигини билиши лозим.

Кейсда масаланинг ечими орқали қуйидаги натижаларга эришиш мумкин:

- мавзу бўйича билимни чуқурлаштириш
- индивидуал ва гуруҳларда муаммонинг ечими таҳлилини ва қарор қабул қилиш кўникмаларини ишлаб чиқиш;
- мантиқий фикр юритишни жонлантириш;

- мустақил қарор қабул қилиш кўникмаларига эга бўлиш;
- ўқув маълумотларни ўрганиш даражасини текшириш.
- валюта ва фоиз сиёсатининг асосий йўналишлари ва миллий валюта барқарорлигини янада мустаҳкамлаш вазифаларини белгилаб олиш.

Бу кейсда биз “Монетар сиёсатнинг қандай асосий йўналишлари мавжуд?” мақоласидан фойдаланиб, монетар сиёсатнинг иқтисодий ўсишдати аҳамиятини кўриб чиқдик. Унга асосан 2007 йилда Ўзбекистондаги монетар сиёсатни таҳлил қилиб, иқтисодиётни барқарорлаштириш учун 2008 йилда қандай ишларни амалга ошириш зарурлиги аниқлаб олинди.

ВАЗИЯТ

2007 йилда Марказий банк томонидан амалга оширилган пул-кредит сиёсати «Монетар сиёсатнинг 2007 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари» ҳамда банк тизими олдида қўйилган асосий мак.сад ва вазифалардан келиб чиққан холда олиб борилди.

Хусусан, иқтисодиётнинг пулга бўлган талабини тўлик қондириш орқали иқтисодий ўсишни рағбатлантириш, муомаладаги пул массасининг иқтисодий жих,атдан асосланган чегаралари, валюта ва фоиз сиёсатининг асосий йўналишлари ҳамда миллий валюта барқарорлигини янада мустаҳкамлаш каби вазифаларга алоҳида эътибор қаратилди.

2007 йилда пул массаси ҳажмини бошқариш, молия бозори барқарорлигини ва ликвидлигини таъминлаш х.аамда фоиз ставкаларини тартибга солишда Марказий банкнинг очик, бозордаги операцияларидан кенг фойдаланилди.

Ўтган йилда Марказий банк томонидан ташқи савдо айланмаси ижобий қолдиғи ошишининг пул массасига таъсирининг олдини олиш ва ортик.ча ликвидликни стерилизация қилиш мақсадида пул бозорида тегишли чора-тадбирлар кўриб борилди. Бунда тижорат банкларининг бўш пул маблағларини Марказий банк томонидан махсус депозитлар ва депозит сертификатларига жалб к.илиш амалиётидан кенг фойдаланилди. 2007 йилда амалга оширилган стерилизация операцияларининг ўртача ойлик х.ажми 2006 йилга нисбатан 1,8 мартага ошди.

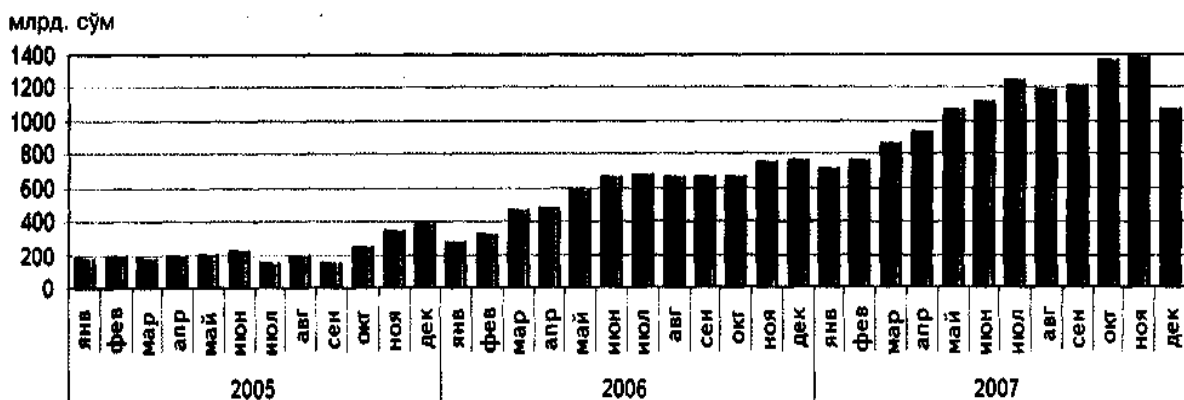
Мажбурий захира нормалари. Марказий банкнинг амалдаги мажбурий захира фондига депонентлаш нормаси иқтисодиётда пул массасини бошқариш ва банклар ликвидлигини тартибга солишнинг мух.им воситаларидан бири бўлиб хизмат қилмоқда. Сунгги йилларда иқтисодиётда инфляция даражасининг пасайганлиги ва банк тизимида олиб борилаётган ислохотлар мажбурий захираларга депонентлаш нормасига ўзгартириш киритишга замин яратди Айни пайтда, миллий валютадаги депозитлар учун белгиланган мажбурий захира нормасининг

13 фоизгача пасайтирилганлиги ўз навбатида тижорат банклари томонидан ажратилаётган кредитлар фоиз став-каларининг пасайишига олиб келмок.да.

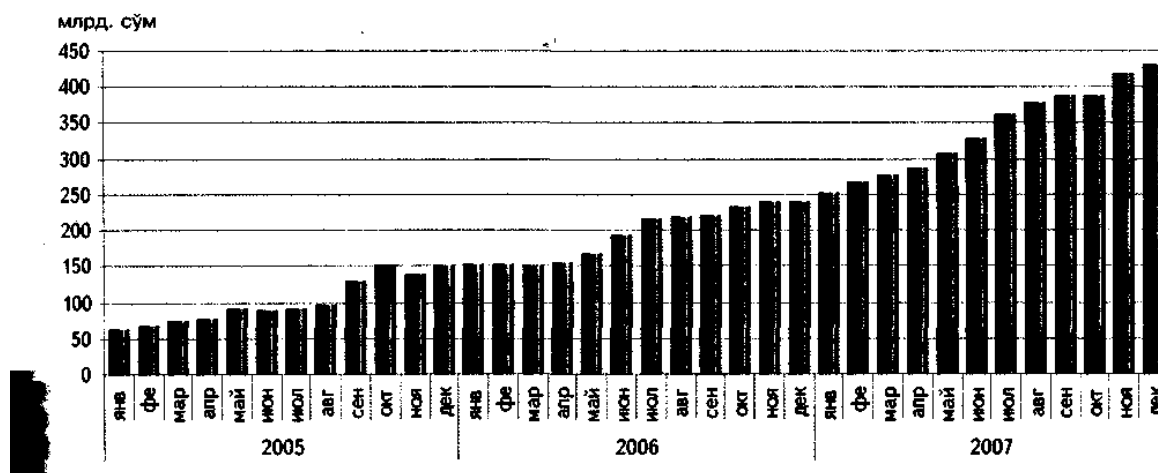
Тижорат банкларининг Марказий банкда мажбурий захирага депонентланадиган маблағлари сезиларли даражада ошди. : Марказий банк ик.тисодиётдаги пул массаси х.ажмини бошқариш, катъий пул-кредит сиёсатини амалга ошириш ва инфляция даражасига монетар омилларнинг таъсирини пасайтириш мақсадида 2007 йилда қайта молиялаш ставкасини йиллик х.исобда 14 фоиз даражасида ушлаб турди. 2007 йилда тижорат банкларининг депозит ва кредит фоиз ставкалари динамикасида ижобий ўзгаришлар кузатилди. Хусусан, тижорат банклари томонидан ажратилаётган кредитлар ва пул бозоридаги фоиз ставкалари пасайди. Тижорат банклари томонидан ажратилган кредитлар бўйича ўртача тортилган фоиз ставкасининг 1,3 фоизли бандга, шу жумладан, қисқа муддатли кредитлар бўйича ўртача фоиз ставкаларининг 19,4 фоиздан 18,5 фоизгача, узок, муддатли кредитлар бўйича ўртача фоиз ставкаларининг 16,4 фоиздан 15,5 фоизгача пасайиши кузатилди. Айти пайтда тижорат банклари томонидан жалб қилинган депозитлар бўйича фоиз ставкаларининг ошиб бораётганлиги банкларга ах,оли ва юридик шахсларнинг вақтинча бўш пул маблағларини янада кўпрок. жалб қилиш имконини ярат-моқда. Жумладан, 2007 йилда жисмоний шахслардан жалб қилинган жамғарма ва муддатли депозитлар бўйича ўртача тортилган фоиз ставкаларининг 16,7 фоиздан 20,3 фоизгача ошиши кузатилди.

1-диаграмма.

Пул-кредит сиёсатининг билвосита инструментлари орқали амалга оширилган операциялар ҳажми динамикаси.

Мажбурий захиралар қолдигининг динамикаси

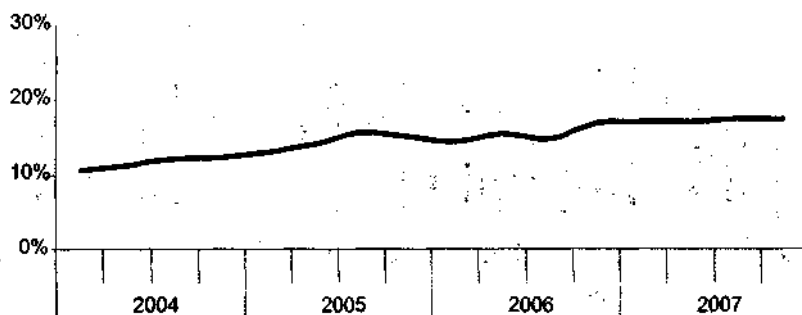

Ушбу даврда юридик шахсларнинг жамғарма ва муддатли депозитлар бўйича ўртача фоиз ставкалари деярли ўзгармади. Шунингдек, банклараро пул бозорида ҳам фоиз ставкаларининг пасайиши кузатилди. Хусусан, 2006 йилда пул бозоридаги операциялар бўйича ўртача тортилган фоиз ставкалари йиллик ҳисобда 11,3 фоизни ташкил этган бўлса, 2007 йилда ушбу кўрсаткич 10,7 фоизга тенг бўлди. 2007 йилда Марказий банкнинг валюта сиёсати миллий валюта алмашув курси кескин /тебранишларининг олдини олиш, мамлакатда экспортни рағбатлантириш ва валюта ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминлашга йуналтирилди. Ўтган йилда миллий валютанинг АҚШ долларига нисбатан номинал девальвацияси 4,0 фоизни ташкил этди, бу эса 2006 йилга нисбатан 1,1 фоизли бандга пастдир.

Миллий валюта алмашув курсининг мақсадли параметрлар доирасида бўлиши ва унинг девальвация даражасининг босқичма-босқич пасайтириб борилиши истемол товарлари нархларини паст даражада ушлаб туриш учун қўшимча омил сифатида хизмат қилди. Шу билан бирга, ик.тисодиётнинг устувор соҳаларини молиялаштириш ва ташқи иқтисодий омилларнинг ички бозорга салбий таъсирининг олдини олиш мақсадида ташкил этилган Ўзбекистон Республикаси Тикланиш ва тараққиёт Жамғармасига 2007 йил охирига келиб 1132 млн. доллардан кўпроқ маблағлар мужассамлаштирилди. Ушбу маблағлар ик.тисодиётда пул массасининг асосиз ўсишининг олдини олиш орқали ички бозорда нархлар барқарорлигини таъминлашга хизмат қилмоқда.

3-диаграмма.

Монетизация даражаси динамикаси

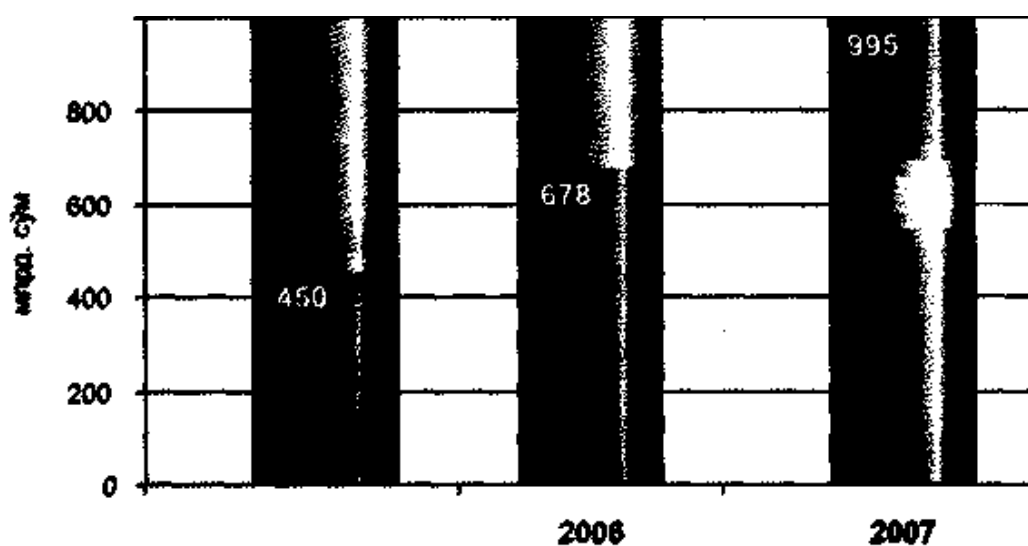

Иқтисодиётга пул таклифини бошқаришда Марказий банк томонидан тегишли чора-тадбирларнинг амалга оширилиши натижасида пул-кредит кўрсаткичларининг белгиланган мақсадли параметрлар доирасида бўлишига эришилди.

Сўнгги йилларда инфляциянинг паст даражада бўлиши (х, амда ах.оли ва хўжалик субъектларининг банк тизимида бўлган ишончининг ошиши, банклардаги депозит маблағларнинг сезиларли даражада ўсишига ва банкларнинг молиявий воситачилик қилишининг мустаҳкамланишига олиб келмоқда.

4- диаграмма

Тижорат банкларидаги аҳоли омонатлари қолдиғи динамикаси.

Хукумат ва Марказий банк томонидан инфляциянинг мақсадли кўрсаткичлар доирасида бўлишини таъминлашга қаратилган чора-

тадбирлар амалга оширилиши натижасида 2007 йилда инфляция даражаси 6,8 фоизни ташкил қилди. Инфляциянинг макс.адли курсаткичлар доирасида бўлишига эришилган бўлсада, дунё бозорида айрим озиқ-овқат махсулотлари (ун, ўсимлик ёғи, сут махсулотлари) нархларининг юқори суръатларда ошиши, хусусан, кўшни давлатларда, яъни Россия ва Қозоғистонда озиқ-овқат махсулотлари нархининг сезиларли даражада ошиши республикамиз ички истеъмол бозорига уз таъсирини кўрсатди. Масалан, 2007 йилда Россияда инфляция даражаси **11,9** фоизни ташкил к.илиб, озиқ.-овқат махсулотларининг нархи 15,5 фоизга ошди. Қозоғистонда эса 2007 йилда инфляция даражаси 18,8 фоизни ташкил к.илиб, нон нархининг 47,0 фоизга, сут махсулотлари нархининг 30,9 фоизга ва гушт махсулотлари нархининг 20,0 фоизга ошиши кузатилди.

Кейс бўйича саволлар

1. Пулнинг вужудга келиши ва моҳияти ҳақидаги турли назарияларни таҳлил қилиб, унга таъриф беринг.
2. Пул қандай вазифаларни бажаради?
3. Пулнинг кадр–қиммати (қиймати) нима билан аниқланади?
4. Қоғоз пул қийматга эга бўладими?

ТОПШИРИҚЛАР

Юқорида келтирилган маълумотларни ўрганган ҳолда монетар сиёсатнинг амал қилишини таҳлил қилинг.

III. ТАЛАБАЛАР УЧУН УСЛУБИЙ ҚЎЛЛАНМАЛАР

Муаммо:

Ўзбекистоннинг пул-кредит соҳасида монетар сиёсатнинг асосий йўналишлари нималардан иборат?

Вазиятни таҳлил қилиш ва қарорлар қабул қилиш варағи.

Баҳолаш мезонлари.

Таҳлил босқичлари	Фаолият мазмуни	Баҳолаш мезонлари, балл
1. Кейс билан танишиш	1. Кейснинг мазмуни билан танишиб чиқиш. 2. Назарий билимларга асосланган ҳолда қисқача муаммолар таркибини шакллантиринг ва асослаб бериш.	Қисқача. Макс: 0,3 Қисқача. Макс: 0,3
2. Асосий муаммо ва муаммолар таркибини шакллантириш ва асослаш	Марказий банк томонидан амалга оширилган пул-кредит сиёсати, Монетар сиёсатнинг асосий йўналишларини таҳлил қилиш.	Максимал қисқача. Макс: 1
3. Қарорларни қабул қилиш	1. Пулнинг вужудга келиши ва моҳияти ҳақидаги рационалистик ва эволюцион концепцияларнинг ўрнини тушунтириш. 2. . Пул кўп томонлама, мураккаб иқтисодий тушунча бўлганлиги сабабли, унинг янги мазмунини аниқлашни қоғоз пулларнинг олтин пулга боғлиқлиги ва ундан фарқини кўрсатиш 3. Пулнинг табиатини кенгроқ ёритиб бериш, унинг вазифаларини белгилаб бериш ва ўзига хос товарлигини исботлаш. 4. Ўзбекистонда монетар сиёсатнинг мавжуд вазиятларини таҳлил қилиб бериш.	Танланган қарорларнинг изоҳи, тушунарли ва аниқ кетма кетлиги Макс: 1 Кичик гуруҳларда таҳлил қилиш
4. Қарорни ишлаб чиқиш ва асослаш	Танланган вазият бўйича аниқ қарорнинг ҳамма қирраларини ишлаб чиқиш. Муаммоларни ҳал қилиш бўйича восита ва усулларни танлашнинг, уларнинг самарадорлигини тушунтириш.	Тушунарли ва аниқ кетма-кетликлар Макс: 1

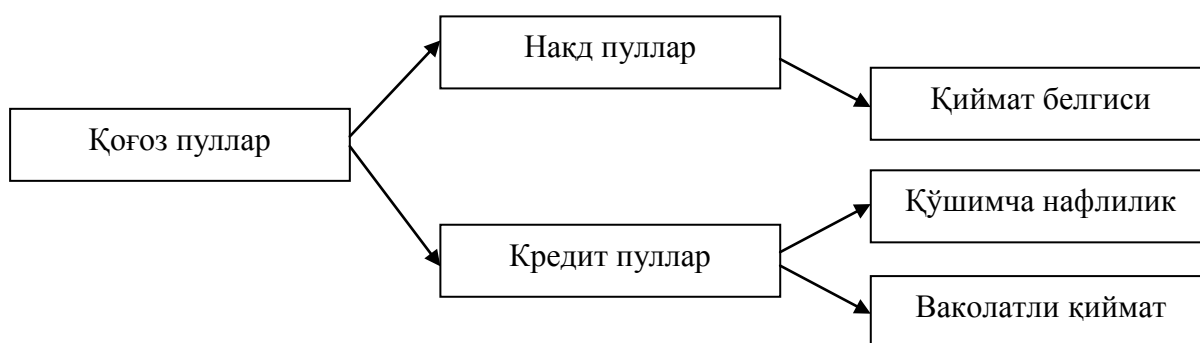
IV. КЕЙСОЛОГНИНГ ЖАВОБ ВАРИАНТИ

Ўзбекистоннинг пул-кредит соҳасида монетар сиёсатнинг асосий йўналишлари нималардан иборат?

Монетар сиёсатнинг асосий йўналишлари ҳукумат томонидан жорий йил учун прогноз қилинган макроиктисодий кўрсаткичларнинг бажарилиши ва инфляциянинг паст даражада бўлишини таъминлаш ҳамда банк тизими олдига қўйилган устувор йўналишлардан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади.

1-расм.

Нақд ва кредит пулларнинг хусусиятлари.

Муаммолар таркиби

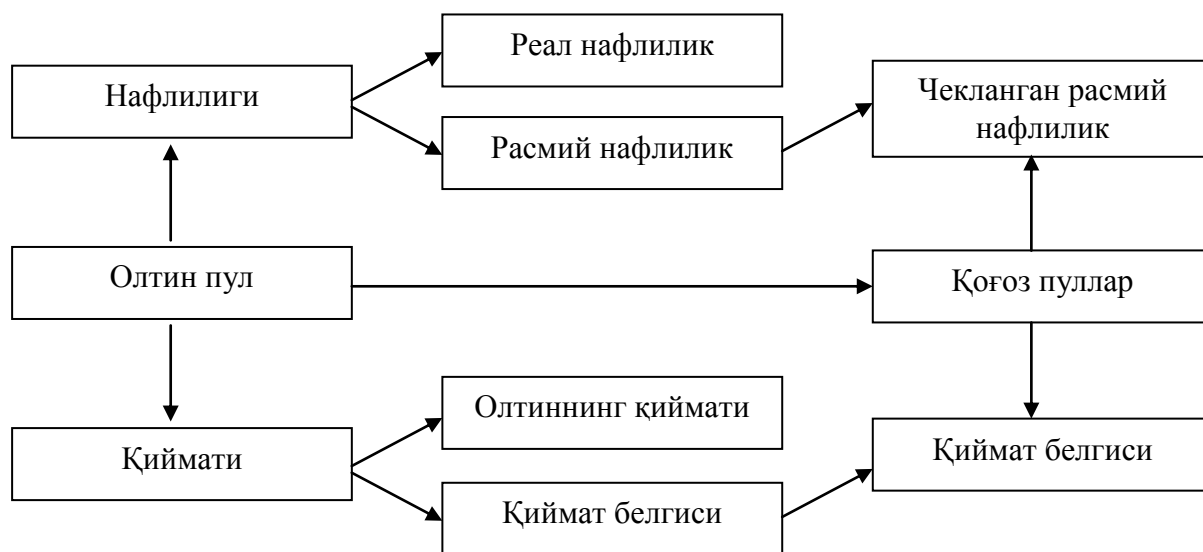
- Пул муомаласи қонуниятига асосланган ҳолда муомала учун зарур бўлган пул миқдорини аниқланг;
- Пул массасини тартибга солиш максадида Марказий банкнинг асосий вазифалари нималардан иборат;
- Ҳукумат ва Марказий банк томонидан инфляциянинг мақсадли кўрсаткичлар доирасида бўлишини таъминлашга қаратилган чоратadbирлар нималардан иборат.;

Пул муомаласи ўзига хос қонунларга асосланган ҳолда амалга оширилади. Унинг қонунларидан энг муҳими муомала учун зарур бўлган пул миқдорини аниқлаш ва шунга мувофиқ муомалага пул чиқаришдир.

Муомалани таъминлаш учун зарур бўлган пул миқдори қуйидаги формула орқали аниқланади.

$$M = \frac{T_b - X_k + X_T - \check{Y}_{x-k}}{A_T}$$

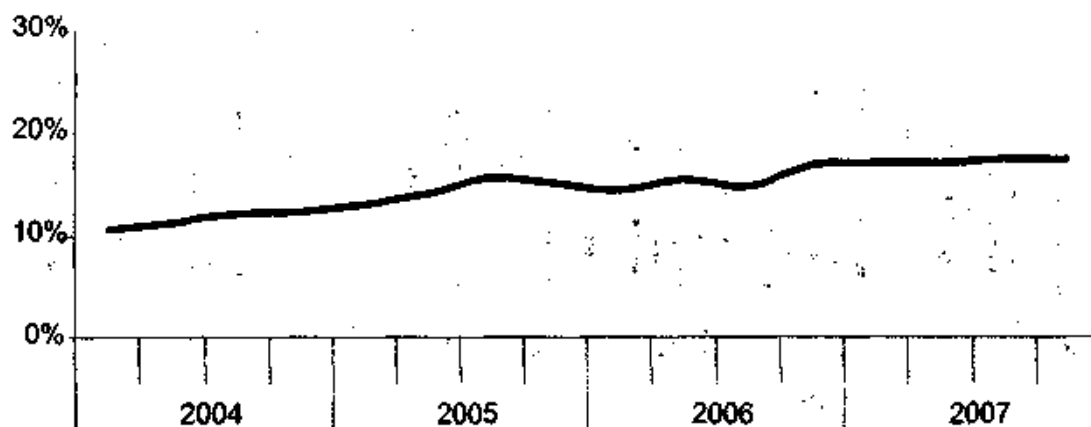
Олтин ва қоғоз пулларнинг ўзаро боғлиқлиги

2008 йилда Марказий банк томонидан иктисодиётнинг пулга бўлган талабини тўлик қондириш билан бир қаторда, инфляциянинг мўлжалланаётган даражада бўлишини таъминлашга йуналтирилган қатъий пул-кредит сиёсатини юритиш давом эттирилади. Ушбу чора-тадбирлар миллий валюта барқарорлигини таъминлаш, тижорат банкларининг молиявий воситачилик ролини ҳамда улар фаолияти самарадорлигини янада оширишга қаратилади.

5- диаграмма

Монетизация даражаси динамикаси

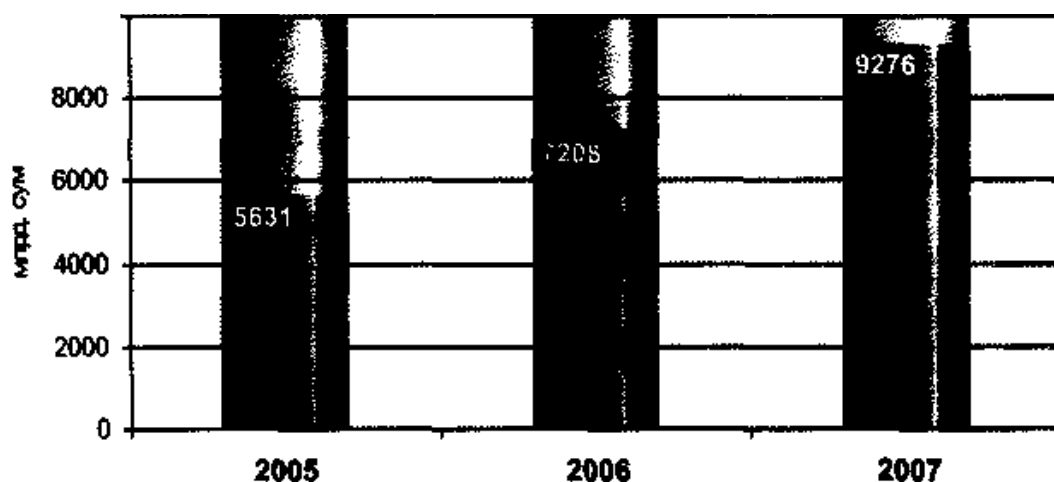

Жорий йил учун инфляциянинг мақсадли курсаткичи Х,укумат томонидан тартибга солинадиган товар ва хизматлар (уй-жой коммунал хизматлари тарифлари, нефт маҳсулотлари, электроэнергия, газдан фойдаланиш) нархларининг ўртача нархлар даражаси 8 фоиздан ошмаган миқдорда ва жаҳ.он бозоридаги истеъмол мах.сулотлари ўртача нархларининг ўсиши 4 фоиз доирасида бўлишидан келиб чик.к.ан ҳолда ишлаб чик.илди.

Шу билан бирга, Марказий банк томонидан истеъмол мах.сулотлари нархларига монетар омиллар таъсирининг олдини олиш ва инфляциянинг белгиланган даражадан ошмаслигини таъминлаш мақсадида тегишли чоратадбирлар амалга ошириб борилади. Жорий йилда иқтисодиётнинг пулга бўлган реал талабидан келиб чиққан ҳолда пул таклифини бошқариб бориш мақсадида пул массаси ўсиши-нинг энг к.уйи ва юқори чегаралари белгилаб олинди.

6- диаграмма

Тижорат банкларининг умумий активлари суммаси

Ўтган йиллардаги каби жорий йилда ҳам пул массасининг ўсиши, асосан, ташқи савдо айланмаси қолдиғининг ижобий бўлиши ва иқтисодиётга ажратилаётган кредитларнинг юқори суръатларда ортиши ҳисобига рўй бериши башорат қилинмоқда.

2008 йилда Марказий банкнинг пул-кредит сиёсати к.уйидаги чоратадбирларни амалга оширишга йуналтирилади:

- инфляциянинг 6-8 фоизда бўлишини таъминлаш мақсадида к.атъий пул-кредит сиёсатини амалга ошириш давом эттирилади ва ҳукумат билан биргаликда номонетар омилларнинг нархлар даражасига таъсирини пасайтириш юзасидан чоралар куриб борилади;

- Марказий банкнинг кайта молиялаш ставкаси ик, тисодиётга пул таклифини бошқариш ва инфляциян кутилмалардан келиб чиққан ҳолда узгартирилиб борилади;

- тижорат банклари ликвидлигини қўллаб қувватлаш мақсадида уларнинг вакиллик ҳисоб рақами ва мажбурий захирадаги маблағларини бирлаштириш чора-тадбирлари кўрилади;

- пул бозорини янада ривожлантириш ҳамда РЕПО, СВОП ва бошқа операциялари қўлами янада кенгайтириб бориш;

- валюта алмашув курси инфляцияни жоловловчи механизм сифатида қўлланилади ва сўмнинг реал эффектив алмашув курси тўлов балансининг мувозанатда бўлишига каатилади;

- жаҳон бозорида АҚШ доллари ва ЕВРО курси кескин тебранишларининг миллий валюта алмашув курсига салбий таъсирининг олдини олиш мақсадида валюта биржасида АҚШ доллари билан бирга ЕВРОда ҳам сотиш ва сотиб олишни жорий этиш орқали сўмнинг хорижий валюталарга нисбатан алмашув курсини белгилашнинг «икки хорижий валютали сават»ини жорий этиш чораларини куриш кўзда тутилмоқда.

2008 йилда Марказий банк муомаладаги пул массасини тартибга солишда кайта молиялаш ставкасини ўрнатиш, мажбурий захиралар меъерини белгилаб бориш, валюта интервенцияси ҳамда очик бозордаги операциялардан кенг фойдаланиб боради.

Шунингдек, жорий йилда Марказий банк тижорат банкларининг ликвидлик даражаси етарли мивдорда булишини таъминлаш мақсадида вакиллик ҳисоб варагидаги маблағларни мунтазам равишда мониторинг килиб боради ва уларнинг оптимал даражада булиши учун барча зарурий чораларни амалга оширади.

Бундан ташқари, Давлат бюджети ижросининг ғазначилик тизими га тулик. утилишининг тижорат банклари ликвидлик даражасига таъсирини камайтириш ҳамда ҳисоб-китоблар тизими узлуксиз ишлашини таъминлаш мақсадида 2008 йилда тижорат банкларининг мажбурий захира жамғармасида депонентланган маблағларни вакиллик ҳисоб рақами билан бирлаштириш ва ушбу маблағлардан иш кунида фойдаланиш имконини берувчи механизмни жорий этиш кўзда тутилмоқда.

Пул массасини тартибга солиш мақсадида Марказий банк кимматли к.огозлар бозорида олиб бориладиган операциялар куламини кенгайтириб боради. Жумладан, тижорат банкларининг бўш пул маблағларини махсус депозитларга жалб килиш, Марказий банк облигациялари ва депозит сертификатлари билан ўтказиладиган операцияларнинг ўртача ойлик миқдори хажмини 1 трлн. сўмдан ошириш режалаштирилмоқда.

Шунингдек, Марказий банк пул бозорида кайта молиялаш (овернайт) операцияларини амалга ошириш орқали банкларнинг молиявий маблағларга бўлган эҳтиёжини к.ондириб боради. Банк тизимининг ликвидлиги

билан боғлиқ, муаммолар кузатиладиган бўлса, Молия вазирлигининг к.иск.а ва ўрта муддатли давлат облигациялари билан РЕПО операцияларини амалга ошириш, қимматли к.огозлар ва хорижий валюта гарови остида ломбард ва бошқа кредитлар бериш механизмларидан кенг фойдаланилади.

V.1. Амалий машғулотларда муаммоли ҳолатларни ечиш бўйича (кейс ўқитиш технологияси)

Вақти: 2 соат.	Талабалар сони: 25 тагача.
Ўқув машғулотининг шакли	Ўқув малакаларини қайта ишлаш ва чуқурлаштириш бўйича семинар
Семинар режаси	<p>1. Саволларнинг муҳокамаси:</p> <p>1. Кейс – стадига кириш ва назарий жиҳатдан ёритиб бериш.</p> <p>2. Билимларни чуқурлаштиришнинг ва муаммонинг долзарблиги.</p> <p>3. Пул ҳақидаги турли хил назарияларни ўрганиб, уларни таҳлил қилиш.</p> <p>4. Муаммонинг шаклланиши ва унинг ечиш йўллари аниқлаш.</p> <p>5. Кичик гуруҳларда кейсни ечиш ва уларнинг тақдими.</p> <p>6. Натижаларни муҳокама этиш ва уларнинг ичидан энг маъқулини танлаш.</p> <p>7. Гуруҳларнинг ишлаш фаолияти ва мақсадга эришилганлик натижаларини баҳолаш ва хулоса чиқариш.</p>
Ўқув машғулотининг мақсади:	Талабаларнинг пул ҳақидаги назарий билимларини янада чуқурлаштириш.
<p>Педагогик вазифалари:</p> <ul style="list-style-type: none"> - муаммоли вазиятнинг хусусиятларини тавсифлаб ва таснифлаб беради. - кейсдаги пул-кредит соҳасидаги мавжуд вазият билан таништиради ва таҳлил қилади. - муаммони ажратиш ва уни аниқлаб, ечиш кетма-кетлигини ишлаб чиқишни ўргатади. 	<p>Ўқув фаолиятининг натижалари:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ... Пулнинг вужудга келиши ва моҳияти ҳақидаги турли хил назарияларни ўрганган ҳолда муаммони аниқлайди ва ушбу ҳолатга таалукли муаммоларни тавсифлаб берадилар. - муаммоли ҳолатнинг кўникмаларини ва унинг шаклидаги кичик муаммоларнинг иқтисодий асосланган ечимларини аниқлайдилар. - иқтисодий кўрсаткичлар билан ишлаш йўллари, пул-кредит соҳасидаги

<p>- кейсда муаммога тегишли маълумотларни тўплаш бўйича кўрсатмалар беради.</p> <p>- пул массаси ҳажмини бошқариш ва катъий пул-кредит сиёсатини амалга ошириш чора-тадбирларини тушунтириб беради.</p> <p>- миллий валютанинг қадрини мустаҳкамлаш учун уни ишлаб чиқарилаётган товар ва хизматлар билан таъминлашнинг иқтисодий аҳамиятини тушунтириб беради.</p>	<p>мавжуд вазиятларни ҳисобга олган ҳолда муаммонинг ечилиш кетма-кетлигини аниқлайди.</p> <p>- иқтисодий кўрсаткичлар билан ишлаш йўллари ва статистик маълумотларни таҳлил қилиш, миллий валюта баркарорлигини янада мустаҳкамлаш вазифаларини аниқлайдилар.</p> <p>- Ўзбекистоннинг пул-кредит соҳасида монетар сиёсатнинг 2008 йилга мўлжалланган асосий йўналишларини аниқлаб берадилар.</p> <p>- Пулнинг вазифаларини ва пулнинг кадр-қиммати (қиймати) нима билан аниқланишини асослаб берадилар.</p> <p>- Ўзбекистонда 2007 йилда пул массаси ҳажмини бошқариш ва катъий пул-кредит сиёсатини амалга ошириш чора-тадбирларини аниқлаб берадилар.</p>
Ўқитиш усуллари	Кейс-стади усули, амалий усул
Ўқитиш воситалари	ЎУМ, доска, слайдлар, кодаскоп/компьютер технологиялари, кейс, ўқув материаллари.
Ўқитиш шакллари	Гуруҳларда ишлаш.
Ўқитиш шароитлари	Кичик гуруҳларда ташкилий ишларга мўлжалланган ўқув-техник воситалар билан таъминланган
Мониторинг ва баҳолаш	Оғзаки назорат: мустақил таҳлил ва вазиятнинг ечими, такдимот.

V.2. Ўқув машғулотининг технологик картаси

Иш босқичлари	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Талаба
1 босқич. Ўқув машғулотига кириш (15 мин)	<p>1.6. Ўқув фаолиятдан режалаштирила-ётган натижаларни, мавзуни, унинг мақсади, масалаларини ва кутилаётган натижани эълон қилади.</p> <p>1.7. Мавзу бўйича ўрганилаётган билимларни фаоллаштириш мақсадида блиц-сўров ўтказилади. (Саволлар ва топшириқлардаги)</p>	<p>Тинглайдилар</p> <p>Саволларга жавоб берадилар</p> <p>Танишадилар</p>

	<p>1.8. Кейснинг мақсадли мўлжалланган-лигини ва таянч касбий билимларни ривожлантиришга таъсирини аниқлайди.</p> <p>1.9. Мазкур семинарда ишлаш тартиби ва натижаларни баҳолаш мезонлари билан таништиради ва гуруҳларда вақтни белгилайди.</p> <p>1.10. Индивидуал танишиб чиқишлари учун талабаларга кейснинг материаллари тарқатилади. (Укув услубий материаллардаги чизма ва жадваллар)</p>	
<p>2 босқич. Асосий (50 мин)</p>	<p>2.1. Масала ечимининг алгоритмига ва муаммога диққатни қаратади. Кейс бўйича мустақил қарор чиқаришни, вазиятнинг қарорини ва таҳлил варағини тўлдиришни таклиф этади.</p> <p>2.2. 5-6 та талабадан гуруҳларга бўлади ва спикерни белгилайди. Кичик гуруҳларда кейс билан индивидуал ишларнинг натижалари бўйича муҳокамани ташкил қилади ва керакли маслаҳатлар беради. Вазиятнинг қарори ва таҳлили бўйича гуруҳ варағини тайёрлашни таклиф этади.</p> <p>2.3. Қарорлар натижаларининг ўзаро маъқул вариантини расмийлаштиришни ва тақдимотга тайёрланишларини таклиф қилади.</p> <p>2.4. Тақдимот бошланишини маълум қилади.</p> <p>Спикерларнинг чиқишларида аниқлаштирувчи саволлар беради.</p> <p>2.4. Таклиф этилган қарорлар бўйича ўзаро баҳолашни ташкиллаштиради.</p>	<p>Саволлар беради, аниқлайдилар.</p> <p>Вазиятни таҳлил қилишади ва қарор қабул қилишади.</p> <p>Гуруҳларда ишлайдилар</p> <p>Гуруҳдаги ишларнинг натижаларини расмийлаштирадilar</p> <p>Гуруҳ сипикерлари вазият қарори вариантларини намойиш этишади, саволларга жавоб беришади ва ўзларининг таклифларига аниқлик киритадилар.</p> <p>Бошқа гуруҳлардан таклиф этилган қарорлар вариантларига муносабат билдиришади.</p> <p>Баҳо беришади.</p>

3 босқич. Таҳлил ва баҳолаш яқунларини ўтказиш (15 мин)	3.1. Натижаларни умумлаштиради. 3.2. Таклиф этилган қарорларни изоҳлайди. 3.3. Талабалар ва гуруҳлар ишларини баҳолайди 3.3. Кейснинг аҳамиятини ва унинг касбий маҳоратга таъсирини яна бир бор таъкидлайди. 3.4. Уйга вазифаларни беради.	Тинглашади. Ўзларининг фикрларини билдиришади Вазифалар олишади.
--	---	---

Гуруҳларнинг ишлашини баҳолаш жадвали

гуруҳ	Баҳолаш мезонлари	
	Презентация (мазмун, маъноси ва хулосаларнинг исботи учун) Аъло – 2 балл Яхши – 1,5 балл Қониқарли – 1 балл Қониқарсиз – 0,5	Муаммоли масаланинг ечими учун (тўғрилиги ва ечимнинг кетма-кетлиги учун) Аъло – 2 балл Яхши – 1,5 балл Қониқарли – 1 балл Қониқарсиз – 0,5 балл
1		
2		

ДАДАБОЕВ К.А

КЕЙС – ТЕХНОЛОГИЯ

**по учебной теме «Использование логистических методов
в сфере коммерческой логистики»
предмета «Коммерческая логистика»**

*Кейс «Эффективно ли использование информационных
технологий для расширения, модернизации и развития
складской логистики в России»*

I. КЕЙС

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АННОТАЦИЯ

Учебный предмет: «Коммерческая логистика» для студентов 2- курса магистратуры
Тема: «Использование логистических методов в сфере коммерческой логистики»

Образовательная цель: Углубить и расширить знания у студентов о коммерческой логистике как об эффективной форме ведения бизнеса в индустрии предоставления услуг хранения, о видах новых информационных технологий в складской логистике, а также о выгодах от их внедрения в практическую сферу, отточить навыки прогнозирования и анализа рыночной ситуации, научить анализировать практическую проблемную ситуацию и принимать обоснованные управленческие решения.

Планируемые учебные результаты:

- характеризуют специфику и особенности коммерческой логистики.
- выявляют факторы, влияющие на развитие компаний, предоставляющих услуги складской логистики;
- перечисляют преимущества и выгоды, которые дает внедрение новых инновационных технологий на рынке складской логистики в России.
- анализируют и выделяют основные проблемы, связанные с предоставлением логистических услуг;
- анализируют эффективность от внедрения инновационных подходов к решению проблем, связанных с развитием компаний, предоставляющих услуги складской логистики.
- Обладают аналитическими навыками решать конкретную ситуации и учатся принимать управленческие решения.

Перечень предзнаний и навыков, которыми должны обладать студенты для успешного решения кейса:

- владеть теоретическими основами логистики;
- знать специфику предоставления логистических услуг;
- владеть аналитическими навыками и экономическим мышлением.

Кейс отражает реальное состояние развития рынка логистических услуг в России.- КИА-Центр, Москва, 2008.

Характеристика кейса согласно типологическим признакам:
Данный кейс относится к категории кабинетных, бессюжетных. Это организационно-институциональный кейс, построенный на совокупности фактов, анализа развития. Это -вопросный кейс. По дидактическим целям кейс–предназначен для углубления и расширения знаний, отработки аналитических умений и навыков принятия управленческих решений.

Данный кейс может быть использован при изучении курсов «Логистика», «Транспортные перевозки», «Организация транспортных перевозок», «Экономика посреднических организаций», «Маркетинг товаров и услуг».

ВЕДЕНИЕ

Актуальность кейса. Россия еще испытывает дефицит качественных складских площадей, который составляет около 14 млн. кв. м. По различным прогнозам к 2012 г. объемы складских площадей класса А и В составит от 10 до 20 млн кв.м. Таким образом, в случае, если сбудется пессимистичный прогноз, рынок еще будет не насыщен.

Российский рынок складской логистики переживает сейчас эпоху инвестиционно-строительного бума: только в 2007 году было введено в эксплуатацию более 1,5 млн. м. кв. складских помещений, в 2008 г. ожидается 2 млн. м кв. Объем качественных складских помещений классов А и В на конец 2007 г. составил 5,2 млн. м. кв. Рост обусловлен, прежде всего, бурным развитием дистрибуции, сетевого ритейла, промышленности, внутренней и внешней торговли, а также приходом в Россию крупных мировых игроков (как ритейлеров и производителей, так и девелоперов). По данным экспертов, инвестиционные фонды планируют вложить порядка \$2,5 млрд. в строительство складов на территории РФ.

Цель данного кейса – Углубить и расширить знания у студентов о коммерческой логистике как об эффективной форме ведения бизнеса в индустрии предоставления услуг хранения, о видах новых информационных технологий в складской логистике, а также о выгодах от их внедрения в практическую сферу, отточить навыки прогнозирования и анализа рыночной ситуации, научить анализировать практическую проблемную ситуацию и принимать обоснованные управленческие решения.

Решение предлагаемого кейса позволит достичь следующих учебных результатов:

- характеризуют специфику и особенности коммерческой логистики.
- выявляют факторы, влияющие на развитие компаний, предоставляющих услуги складской логистики;
- перечисляют преимущества и выгоды, которые дает внедрение новых инновационных технологий на рынке складской логистики в России.
- анализируют и выделяют основные проблемы, связанные с предоставлением логистических услуг;
- анализируют эффективность от внедрения инновационных подходов к решению проблем, связанных с развитием компаний, предоставляющих услуги складской логистики.

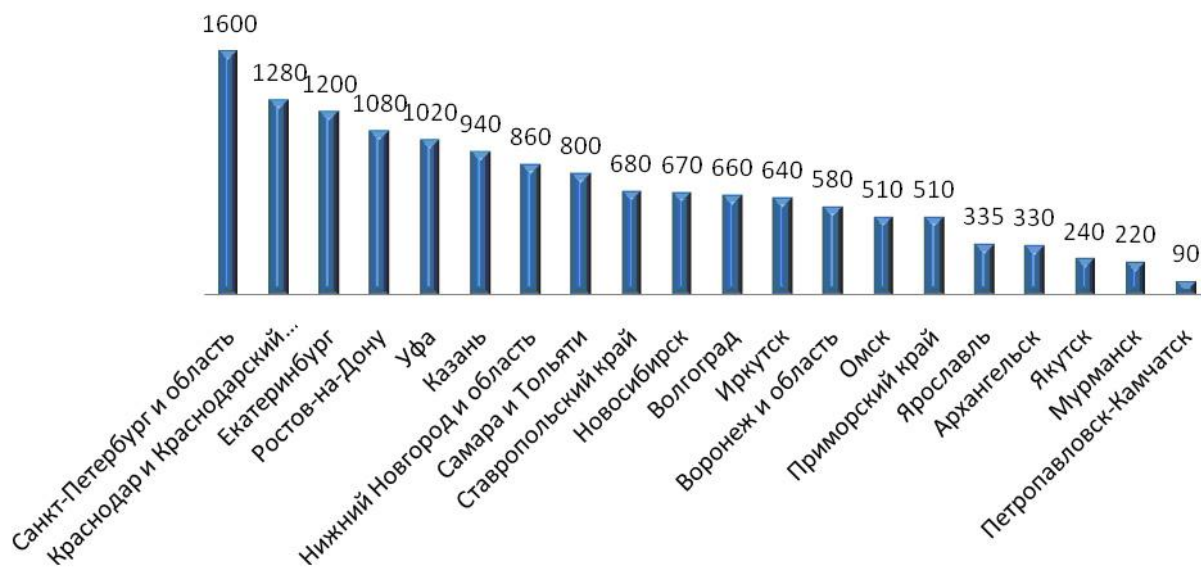
- Обладают аналитическими навыками решать конкретную ситуацию и учатся принимать управленческие решения.

КЕЙС: «Эффективно ли использование информационных технологий для расширения, модернизации и развития складской логистики в России»

Россия еще испытывает дефицит качественных складских площадей, который составляет около 14 млн. м. кв. По различным прогнозам, к 2012 году объем складских площадей класса А и В составит от 10 до 20 млн. м. кв. Т.о. в случае, если сбудется пессимистичный прогноз, рынок все еще будет не насыщен.

Рис.1

Потенциальный (необходимый) объем складских помещений для нормального функционирования логистических систем

У России много складов класса С и D, но, как ни странно, это тормозит развитие российских компаний. Причин две. Прежде всего, это слабое развитие контрактной логистики: по данным исследований, на этот сегмент приходится только 22,23% логистического рынка, а оставшиеся 72,77% составляет внутренняя логистика.

Т.е. компании, имеющие склады класса С и D и нежелающие отдавать функции логистики на аутсорсинг, вынуждены перестраивать свои складские площади, а это огромные и медленно окупаемые инвестиции, чаще всего непосильные для российских компаний. Во-вторых в России существует ограниченное количество пятен под

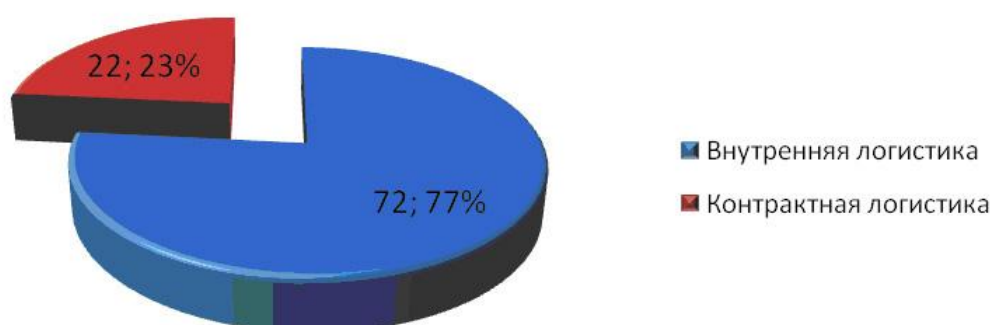
застройку, и зачастую эти пятна уже заняты устаревшими складами. Так что затраты связаны не только с удорожанием земли, но и с необходимостью оплатить снос устаревших зданий. Такие вложения могут позволить себе лишь крупные компании с большим инвестиционным капиталом.

Одной из основных тенденций российского складского рынка является разрыв между центральными городами и регионами. Так, качественные складские площади сосредоточены в основном в Москве и Подмосковье (67%), СЗФО (11%). На долю всех остальных регионов приходится лишь 22%. Однако дефицит спроса наблюдается на территории всей России, поэтому в ближайшие годы ожидается бурный рост строительства в регионах (прежде всего, в УФО). Другая региональная специфика России - наличие региональных логистических цепей, которое объясняется прежде все экономией затрат на логистику.

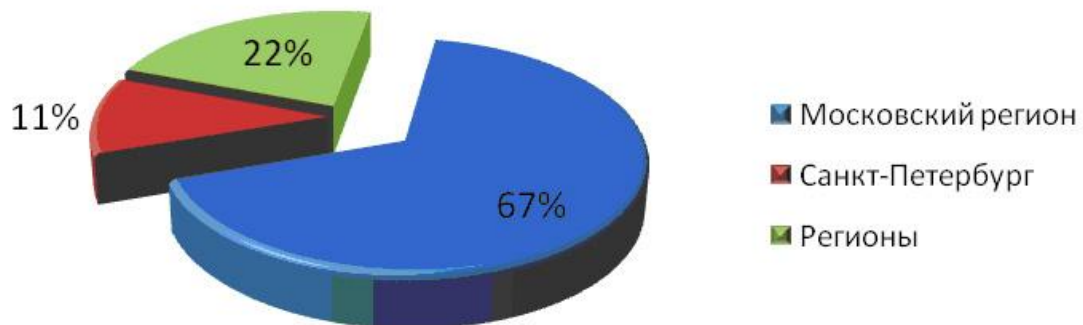
В связи с глобализацией, приходом мировых гигантов и ужесточением конкуренции производственные и торговые компании все больше стараются сосредоточиться на своих основных компетенциях, а непрофильные составляющие бизнеса, в т.ч. логистику, отдают на аутсорсинг. На российском рынке логистики появились 3PL-операторы, причем многие дистрибьюторские компании начали развивать в этом направлении отдельные ветви бизнеса или полностью мигрировать в 3PL.

Диаграмма 1

Доля контрактной логистики в общем объеме логистического рынка России, \$ млрд.

Сосредоточение "качественных" складских площадей, 2006 год

Информационные технологии: кому и зачем? Обострение конкуренции и приход мировых игроков подвел российские компании к осознанию необходимости автоматизировать свои склады. Успешность работы склада определяется несколькими факторами. Это уровень предоставляемого сервиса (точность, скорость, своевременность) и низкие издержки (эффективная загрузка площадей и персонала, низкий уровень брака). Отвечать этим требованиям на уровне мировых стандартов практически невозможно без комплексных ИТ-решений. Поэтому все большее число российских компаний обращается к современным ИТ-технологиям – таким, как WMS-системы, системы планирования и прогнозирования спроса, технологии pick-to-light и pick-by-voice, RFID.

3PL и дистрибуция. Самую острую необходимость в автоматизации испытывают провайдеры логистических услуг (3PL-операторы), число которых в России растет. Отличие дистрибьютора от 3PL-оператора, прежде всего, в максимальной гибкости последнего. Логистический провайдер оказывает услуги сразу нескольким компаниям и работает с разными группами товаров, имеющими различные сроки годности, условия хранения и оборачиваемость. При этом спектр услуг должен включать в себя не только хранение и доставку, но и упаковку, переупаковку, штучный подбор, формирование наборов. Помимо оказания услуг, 3PL-оператор должен еще эффективно взаимодействовать со своими клиентами - быстро и максимально прозрачно для них и для себя выставлять стоимость услуг. Чтобы отвечать всем этим требованиям, 3PL-оператору недостаточно обзавестись только мощной WMS-системой,

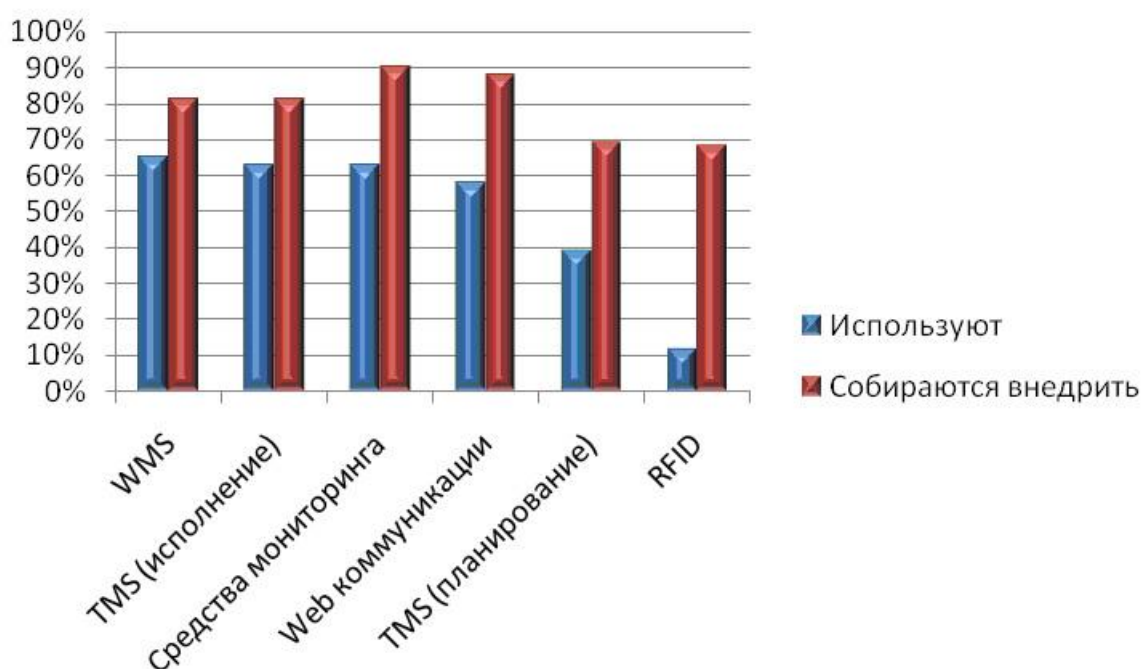
позволяющей осуществлять функции приемки, отгрузки, кросс-докинга, штучного подбора и позволяющая учитывать различные требования к хранению товаров, сроки годности и оборачиваемость товаров от разных поставщиков. Необходима система биллинга, которая позволит иметь точную и достоверную информацию о стоимости каждой складской операции. Специфика работы с

несколькими клиентами состоит в том, что их информационные системы могут предоставлять информацию в различных форматах и для ее переформатирования нужно время. Однако одной из ключевых потребностей логистического провайдера является точность и скорость предоставления информации. Информация о заказе и отгрузке, полученная не вовремя, неизбежно ведет к несвоевременному получению товара клиентом, независимо от того, как эффективно настроена работа склада. Все это приводит 3PL-оператора к необходимости создавать дополнительную интеграционную платформу для обмена информацией со своими клиентами, что влечет за собой дополнительные инвестиции. Другая, менее затратная альтернатива решения этой проблемы - подключение всех компаний, участвующих в цепочке поставок, к единой системе обмена информацией (EDI).

Вышеперечисленные факторы обуславливают высокие инвестиции в создание ИТ-инфраструктуры – от 2% при самостоятельном строительстве склада до 7% при его аренде. При этом период от старта проекта до получения первой прибыли составляет 1-1,5 года, а в отдельных случаях и больше. Все это является еще одним сдерживающим фактором для российских компаний и вынуждает их экономить на различных статьях, в т.ч. и на информационных технологиях. Это приводит к тому, что компании используют заведомо непродуктивные технологии, которые снижают общую эффективность операций, и в конечном итоге снижают прибыль, которую компания могла бы получить, или внедряют системы, не имеющие возможности масштабироваться, и соответственно, поддерживать рост компании.

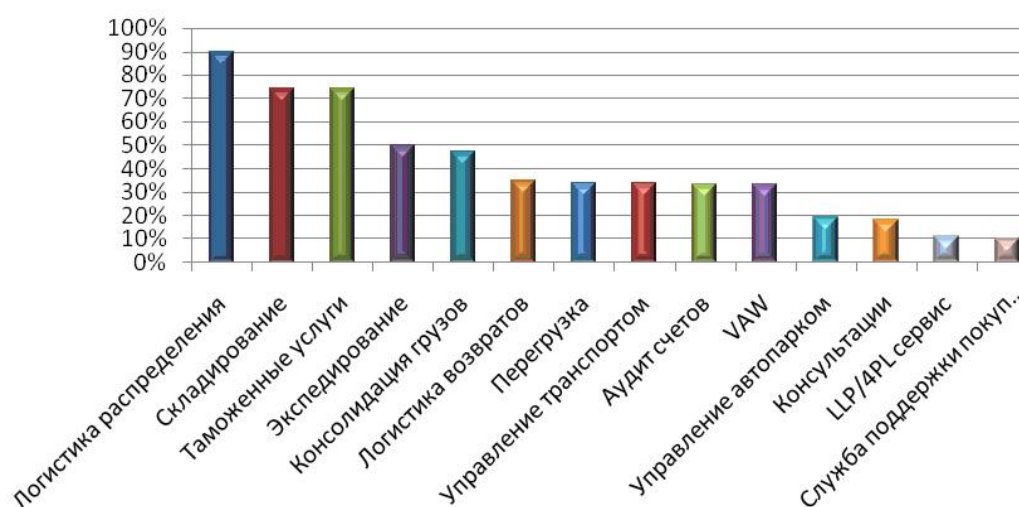
Обеспеченность компаний ИТ-решениями, 2007 год

Ритейл. В то время как 3PL бизнес в России совсем молод, ритейл активно развивается уже несколько лет. Основные тенденции ритейла – это укрупнение и глобализация игроков. В секторе розничной торговли преобладают в основном национальные сетевые игроки, охватившие уже более 40 городов России. Экспансия крупных сетей в регионы активно продолжается. Этот процесс сопровождается поглощением локальных сетей и слияниями.

Для логистики это сказывается, прежде всего, на усложнении логистических цепочек, появлении многоканальной логистики, строительстве собственных распределительных центров. Часть игроков при этом сосредотачивается на своих ключевых компетенциях и передает функции логистики 3PL-операторам. Однако эксперты все еще отмечают сохранение низкого спроса на логистические услуги. Потребитель пока не понимает выгод от такого сотрудничества. Есть и другие причины – нежелание нарушать созданную технологичную цепочку (некоторые ритейлеры уже в настоящий момент имеют собственные развитые логистические сети), отсутствие в России логистических провайдеров с полным географическим охватом, нежелание допускать сторонние компании к коммерческой информации. Такие ритейлеры продолжают развивать собственную внутреннюю логистику, строят или арендуют собственные распределительные центры, и, зачастую, впоследствии сами начинают оказывать логистические услуги.

Логистические услуги, передаваемые на аутсорсинг, %

С укрупнением бизнеса и усложнением логистических цепочек усугубляются и ведущие проблемы ритейла – огромный ассортимент, большое количество брака, снижение уровня сервиса, связанное с отсутствием ходового товара на складе, и, самое главное – увеличение денежных средств, замороженных в товарном запасе. Для управления распределительными центрами и цепочками поставок ритейлеру необходимо иметь систему управления складом, позволяющую учитывать большое количество единиц номенклатуры, поддерживать взаимодействие с поставщиками, отслеживать дисциплину перевозчиков (если такие используются) и обеспечивать высокую точность отгрузок и уровень сервиса. Помимо этого в компании должна быть внедрена система или блок системы, отвечающий за планирование поставок. Такие модули решают не только задачу улучшения сервиса и управления спросом, но и значительно высвобождают товарные запасы (в отдельных случаях до 75%).

Перспективы развития ИТ в отрасли складской логистики
Информационные технологии развиваются в соответствии с тенденциями рыночного сегмента. Количество внедрений WMS-систем из года в год растет.

Нехватка денежных средств на инвестиции в развитие ИТ-инфраструктуры у компаний заставила российских интеграторов обратиться к мировому опыту и предложить на рынок принципиально иную модель интеграции SaaS (Software as a Service). Суть этой модели в том, что компания не приобретает программное обеспечение, сервера, лицензии, а берет их в аренду. При этом она получает полный доступ к обслуживанию системы и может гибко управлять и изменять настройки и

количество лицензий. Данная модель является хорошей альтернативой при старте бизнеса, когда первоначальные инвестиции слишком велики и долго окупаемы, а WMS-система необходима для эффективного ведения бизнеса.

Помимо внедрений информационных систем российские компании обратились к мировым инновациям в области автоматизированных устройств для складов. Изначально Россия пошла по пути Восточной Европы и ближнего Востока, где склады создавались с низкой степенью механизации. Подавляющее большинство складов, существующих сейчас в России управляются людьми. При этом компании испытывают огромную нехватку человеческих ресурсов. Поэтому сейчас наблюдается постепенный переход на различные устройства, позволяющие частично либо полностью автоматизировать складские операции, а также значительно снизить человеческий фактор. Это МНЕ оборудование, технологии pick-to-light, pick-by-voice, RFID. Соответственно, компании, внедряющие информационные системы выводят продукты, имеющие подтвержденные интеграции с высокотехнологичным оборудованием.

Самая главная тенденция складского рынка – укрупнение и глобализация – находит отражение в появлении глобальных логистических цепочек. Один логистический провайдер в скором будущем будет иметь не один, а несколько складских комплексов в одном географическом центре. При этом клиентами эти несколько складов должны будут восприниматься как единое целое, т.е. решение о распределении товаров, о том куда и когда сделать отгрузку и где выбрать точку консолидации, будет лежать полностью на логистическом операторе. А для этого необходимы информационные системы, способные управлять глобальными цепями поставок.

Вопросы и задания для обсуждения.

1. Выделите и определите проблему, заданную в кейсе.
2. Анализ и прогноз рынка складских помещений на современном этапе в России
3. Выявите и определите причины, тормозящие развитие российских компаний.
4. Проанализируйте специфику рынка складской логистики.
5. Выявите и определите меры ослабления конкурентной борьбы российских компаний, связанных с приходом на российский рынок мировых игроков складской логистики
6. Выявите отличительные особенности дистрибьютора от 3PL-оператора.
7. Выявите факторы, сдерживают внедрение информационных технологий в российских компаниях.(ЕТОМ-анализ)

8. Анализ степени риска по индексу БЕРИ внедрения новых ИТ на рынке логистических услуг
9. Разработка мер по эффективному использованию и внедрению ИТ российскими компаниями.

2. Учебно-методические указания для студента

1. Инструкция

к самостоятельной работе по анализу и решению практической ситуации

Этапы работы	Рекомендации и советы
1. Ознакомление с кейсом	Сначала ознакомьтесь с кейсом <ul style="list-style-type: none"> • <i>Читая, не пытайтесь сразу анализировать ситуацию.</i>
2. Ознакомление с заданной ситуацией	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Пытаясь разобраться в обилии предложенной информации, «не утоните» в ней, постарайтесь выделить главное.</i>
3. формулирование и обоснование проблемы, заданной в кейсе.	<p>Сформулируйте и обоснуйте основную проблему кейса</p> <p style="text-align: center;">Подпроблемы</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Анализ и прогноз рынка складских помещений на современном этапе 2. Выявить и определить причины, тормозящие развитие российских компаний. 3. Анализ специфики рынка складской логистики. 4. Выявить и определить меры ослабления конкурентной борьбы российских компаний, связанных с приходом на российский рынок мировых игроков складкой логистики 5. Выявить отличительные особенности дистрибьютора от 3PL-оператора. 6. Выявить факторы, сдерживают внедрение информационных технологий в российских компаниях. 7. Анализ спроса на логистические

	услуги и степени риска от внедрения ИТ на рынке коммерческой логистики.
4. Диагностика и анализ ситуации	<p>1. Анализ статистических данных развития рынка складской логистики.</p> <p>2. Анализ факторов, сдерживающих развитие рынка складской логистики на основе ЕТОМ-анализа</p> <p>4..Анализ степени риска от внедрения ИТ на рынке складской логистики по индексу БЕРИ.</p>
5. Разработка мероприятий по решению проблемы, заданной в кейсе.	1 Разработка мер по эффективному использованию и внедрению ИТ российскими компаниями.

2. Инструкция к групповой работе по анализу и решению практической ситуации

Этапы работы	Рекомендации и советы
Согласование представления о ситуации и проблеме	<p>Обсудите и согласуйте различные представления членов группы о ситуации, проблеме и подпроблемах.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Во время обсуждения не забывайте о Памятке участника дискуссии!</i>
Анализ и оценка предложенных альтернатив, выбор приоритетной идеи	<p>Обсудите и оцените предложенные варианты решения проблемы. Выберите приоритетную, на ваш взгляд, идею</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Используйте техники оценки и выбора приоритетной идеи решения проблемы.</i>
Разработка взаимоприемлемого варианта решения и программы его реализации	<p>Разработайте взаимоприемлемый вариант решения проблемы и программу его реализации:</p> <p>1) ясно и точно опишите и обоснуйте выбранные способы и средства решения проблемы;</p> <p>2) опишите первые шаги по реализации проблемы.</p>
Подготовка презентации	Оформите результаты работы в форме устной презентации от лица группы.

	<p>Обсудите и решите вопрос, кто будет представлять результаты групповой работы: лидер или вся группа с разделением функций между участниками (содоклады) в зависимости от задач, решаемых ими в ходе анализа и решения проблемы.</p> <p>Подготовьте иллюстрационные материалы в виде плакатов, слайдов или мультимедиа.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>При подготовке сообщения прежде всего наметьте примерную схему того, что вы будете говорить. Не углубляйтесь в детали!</i>
--	--

3. Показатели и критерии оценки деятельности студентов на практическом занятии

1. Каждый участник получает 2 оценочных балла.
2. Все полученные баллы по каждому варианту решения складываются. Побеждает предложение мер, набравшее наибольшее количество баллов. В спорных случаях можно провести голосование.

Таблица оценки вариантов решения кейса в группах

(в баллах)

Участники	Альтернативные варианты решения проблемы				
	1	2	3	4	N
А					
Б					
В					
N					
Сумма					

Критерии и показатели оценки индивидуальной работы (письменная работа)

(в баллах)

критерии	Показатели оценки		
	Полной мере (2 балла)	Частично (1балл)	Нет ответа (0)
<p>1. Анализ основной проблемы, заданной в кейсе.</p> <p>2. .Анализ и прогноз развития рынка складских помещений на современном этапе</p> <p>3. Выявить и определить причины, тормозящие развитие российских компаний.</p> <p>4. Анализ специфики рынка складской логистики.</p> <p>5.Выявить и определить меры ослабления конкурентной борьбы российских компаний, связанных с приходом на российский рынок мировых игроков складкой логистики</p> <p>6.Выявить отличительные особенности дистрибьютора от 3PL-оператора.</p> <p>7.Выявить факторы, сдерживают внедрение технологий в российских компаниях. (ЕТОМ-анализ)</p> <p>8. .Анализ степени риска по индексу БЕРИ внедрения новых ИТ на рынке логистических услуг.(индекс БЕРИ)</p>			

Разработка мер по эффективному использованию и внедрению ИТ российскими компаниями.			
Всего баллов			

Вариант решения кейса кейсологом.

1. Выделите и определите проблему, заданную в кейсе.

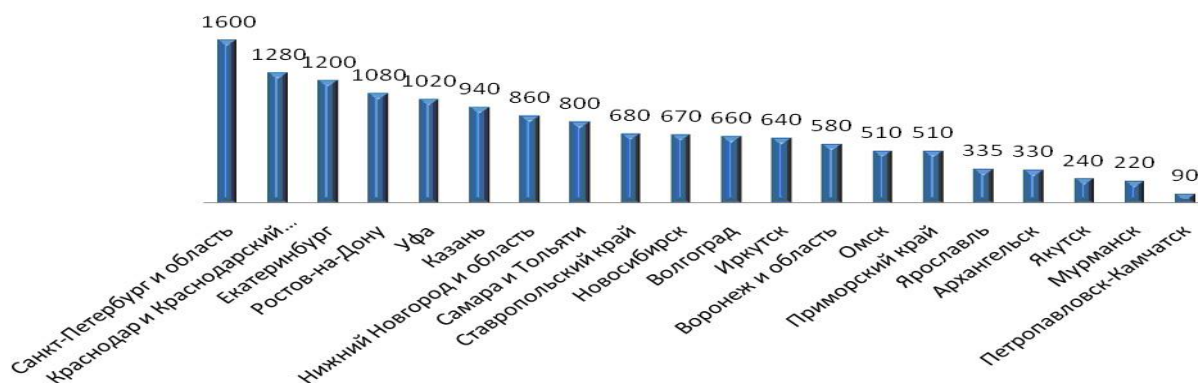
Основная проблема кейса состоит в разработке мер по использованию и внедрению ИТ в российских компаниях, предоставляющих услуги складской логистики, тем самым ослабляя конкурентную борьбу в связи с приходом на рынок логистики мировых игроков коммерческой логистики.

2. Анализ и прогноз рынка складских помещений на современном этапе

Анализ и прогноз рынка складских помещений показывает, что Россия еще испытывает дефицит качественных складских площадей, который составляет около 14 млн. кв. м. По различным прогнозам к 2012 г. объемы складских площадей класса А и В составит от 10 до 20 млн кв.м. Таким образом, в случае, если сбудется пессимистичный прогноз, рынок еще будет не насыщен.

Российский рынок складской логистики переживает сейчас эпоху инвестиционно-строительного бума: только в 2007 году было введено в эксплуатацию более 1,5 млн. м. кв. складских помещений, в 2008 г. ожидается 2 млн. м кв. Объем качественных складских помещений классов А и В на конец 2007 г. составил 5,2 млн. м. кв. Рост обусловлен, прежде всего, бурным развитием дистрибуции, сетевого ритейла, промышленности, внутренней и внешней торговли, а также приходом в Россию крупных мировых игроков (как ритейлеров и производителей, так и девелоперов). По данным экспертов, инвестиционные фонды планируют вложить порядка \$2,5 млрд. в строительство складов на территории РФ.

Потенциальный (необходимый) объем складских помещений для нормального функционирования логистических систем

3. Выявите и определите причины, тормозящие развитие российских компаний.

1. Слабое развитие контрактной логистики: на этот сегмент приходится только 22,23% логистического рынка, а оставшиеся 72,77% составляет внутренняя логистика. Т.е. компании, имеющие склады класса С и D и нежелающие отдавать функции логистики на аутсорсинг, вынуждены перестраивать свои складские площади, а это огромные и медленно окупаемые инвестиции, чаще всего непосильные для российских компаний.

2. Ограниченное количество пятен под застройку, и зачастую эти пятна уже заняты устаревшими складами. Так что затраты связаны не только с удорожанием земли, но и с необходимостью оплатить снос устаревших зданий. Такие вложения могут позволить себе лишь крупные компании с большим инвестиционным капиталом.

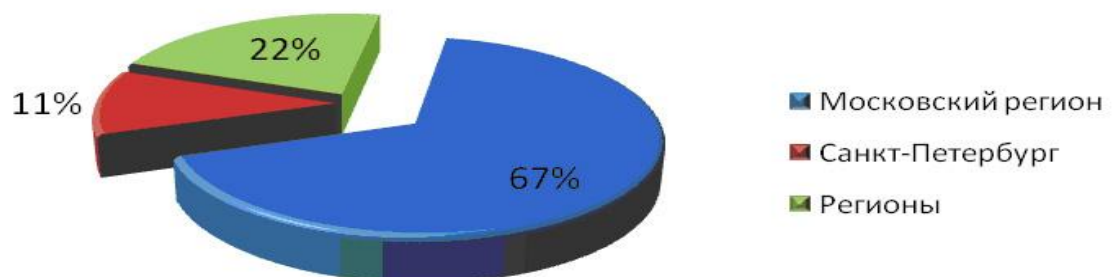
4. Проанализируйте специфику рынка складской логистики.

Одной из основных специфик российского складского рынка является разрыв между центральными городами и регионами. Так, качественные складские площади сосредоточены в основном в Москве и Подмосковье (67%), СЗФО (11%). На долю всех остальных регионов приходится лишь 22%. Однако дефицит спроса наблюдается на территории всей России, поэтому в ближайшие годы ожидается бурный рост строительства в регионах (прежде всего, в УФО). (диаграмма 2)

Другая региональная специфика России - наличие региональных логистических цепей, которое объясняется прежде все экономией затрат на логистику.

В связи с глобализацией, приходом мировых гигантов и ужесточением конкуренции производственные и торговые компании все больше стараются сосредоточиться на своих основных компетенциях, а непрофильные составляющие бизнеса, в т.ч. логистику, отдают на аутсорсинг.

Сосредоточение "качественных" складских площадей, 2007 год

5. Выявите и определите меры ослабления конкурентной борьбы российских компаний, связанных с приходом на российский рынок мировых игроков складкой логистики

Обострение конкуренции и приход мировых игроков подвел российские компании к осознанию необходимости автоматизировать свои склады. Успешность работы склада определяется несколькими факторами.

1. Повысить уровень предоставляемого сервиса (точность, скорость, своевременность) за счет внедрения ИТ-технологий

2. Снижение издержек (эффективная загрузка площадей и персонала, низкий уровень брака). за счет внедрения ИТ-технологий

3. Внедрение в российских компаниях современных ИТ-технологий – таким, как WMS-системы, системы планирования и прогнозирования спроса, технологии pick-to-light и pick-by-voice, RFID.

6. Выявите отличие дистрибьютора от 3PL-оператора.

1. В максимальной гибкости последнего. Логистический провайдер оказывает услуги сразу нескольким компаниям и работает с разными группами товаров, имеющими различные сроки годности, условия хранения и оборачиваемость. При этом спектр услуг должен включать в себя не только хранение и доставку, но и упаковку, переупаковку, штучный подбор, формирование наборов.

2. Помимо оказания услуг, 3PL-оператор должен еще эффективно взаимодействовать со своими клиентами - быстро и максимально прозрачно для них и для себя выставлять стоимость услуг. Чтобы отвечать всем этим требованиям, 3PL-оператору недостаточно обзавестись только мощной WMS-системой, позволяющей осуществлять функции приемки, отгрузки, кросс-докинга, штучного подбора и позволяющая учитывать различные требования к хранению товаров, сроки годности и оборачиваемость товаров от разных поставщиков. Необходима система биллинга, которая позволит иметь точную и достоверную информацию о стоимости каждой складской операции

7. Анализ факторов, воздействующих на развитие информационных технологий в российских компаниях. (ЕТОМ -анализ)

Фактор	Событие	Вес фактора	Важность фактора [1-10 баллов]	Влияние на стратегию компании
экономический	экономическая стабильность в стране	3	10	30
	единая валюта оплаты	1	3	3
	деятельность транснациональных компаний и глобализация	2	-4	-8
Итого: 25				
политический	интеграция новых ИТ в российский бизнес	1	5	5
	защитные меры правительства	2	7	14
	сильное государственное влияние на деятельность коммерческих структур на территории Узбекистана	3	10	10
Итого: 29				
технологический	нахождение конкурентных преимуществ на рынке за счет развития ИТ технологий	2	6	12
	Эффективность внедрения ИТ в российский рынок логистики	1	3	3
	Скорость и точность предоставления информации	3	8	24
	Дополнительная интеграционная платформа для обмена информацией со своими клиентами	8	8	8
	Единая система обмена информацией между компаниями	8	8	8
Итого: 39				
конкурентный	укрупнение и модернизация бизнеса	1	5	5

	ожесточение конкуренции на растущем рынке	2	10	20
Итого: -25				
Сумма положительной составляющей оценки:				130
Сумма отрицательной составляющей оценки:				-8

Суммируя данные таблицы можно прийти к выводу, что в анализе факторов развития преобладают позитивные факторы. Это значит, что рынок развивается быстрыми темпами и завоевывает дополнительные ниши на рынке

9. Анализ степени риска по индексу БЕРИ внедрения новых ИТ на рынке логистических услуг.

Система оценки рисков от внедрения ИТ на рынке коммерческой логистике по " INDEX BERI "

критерии	коэффициент
Политическая стабильность в стране	1,5
Отношение к иностранным инвесторам	1,5
Привлечение инвестиций в виде ИТ технологий	1,5
Полный географический охват логистических провайдеров	1,5
Инновационный процесс	2,5
Экономический рост	2,5
Конвертация валюты	1,5
Трансакционные издержки	2,5
Наличие квалифицированных кадров	1,5
Связь и транспортное сообщение	1,5
Вхождение иностранных игроков рынка на российский рынок	1,5
Возможность краткосрочных кредитов	25
Общее количество	

Наши расчеты показали, что у компаний коэффициент оценки рисков равен 25 т.е. это значит, что внедрение ИТ на российский рынок коммерческой логистики преобладает позитивные факторы и развитие рынка ожидается стабильным.

10. Определите и разработайте меры по решению проблемы, заданной в кейсе

Меры по эффективному использованию и внедрению ИТ в российских компаниях, предоставляющих услуги складской логистики.

1. Развитие ИТ в соответствии с тенденциями рыночного сегмента
2. Рост количества внедренных WMS-систем.
3. Внедрение на рынок коммерческой логистики, новой модели интеграции SaaS (Software as a Service)
4. Внедрение на рынок складской логистики, инновационных процессов в виде автоматизированных устройств для складов
5. Укрупнение и глобализация бизнеса складской логистики т.е. появление глобальных логистических цепочек.
6. Внедрение и использование информационных систем, способные управлять глобальными цепями поставок на рынке складской логистики.

4.ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

4.1 МОДЕЛЬ КЕЙС-ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ НА УЧЕБНОМ ЗАНЯТИИ

<i>Тема</i>	Использование логистических методов в сфере коммерческой логистики	
<i>Количество студентов: 25...чел.</i>	<i>Время - ...часа</i>	
<i>Форма учебного занятия</i>	Семинар по расширению и углублению знаний, отработке умений	
<i>План семинара</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Введение в учебное занятие. 2. Актуализация знаний. 3. Работа с кейсом в мини-группах. 4. Презентация результатов. 5. Дискуссия, оценка и выбор приоритетной идеи разрешения проблемной ситуации. 6. Заключение. Оценка деятельности групп и студентов, степени достижения цели учебного занятия. 	
<p><i>Цель учебного занятия:</i> Углубить знания у студентов о коммерческой логистике как об эффективной форме ведения бизнеса в индустрии предоставления услуг, научить анализировать практическую проблемную ситуацию и принимать обоснованные управленческие решения.</p>		
<i>Результаты учебной деятельности:</i>	<p><i>Задачи преподавателя:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. закрепить и углубить знания по теме выработать навыки анализа проблемной ситуации, формулирования проблемы и подпроблем, постановки задач и разработки алгоритма действий по их разрешению, принятия экономически обоснованного решения, 2. развить навыки обосновывать и защищать выработанную точку зрения, культуру дискуссии, коммуникативные навыки. 	
<ul style="list-style-type: none"> • характеризуют специфику коммерческой логистики • анализируют факторы, влияющие на развитие компаний, предоставляющих услуги складской логистики; • перечисляют преимущества и выгоды, которые дает развитие рынка складской логистики • анализируют и выделяют основные проблемы, связанные с предоставлением логистических услуг; <p>Обладают аналитическими навыками решать конкретную ситуации и учатся принимать управленческие решения.</p>		

<i>Методы обучения</i>	Кейс-стади, обсуждение, стат. анализ. ЕТОМ-анализ, индекс БЕРИ
<i>Средства обучения</i>	Доска, компьютерные технологии, кейс, методические рекомендации для индивидуальной работы с кейсом
<i>Формы обучения</i>	Индивидуальная, фронтальная, коллективная, работа в группах
<i>Условия обучения</i>	Кейс, методические рекомендации для групповой работы с кейсом
<i>Мониторинг и оценка</i>	Наблюдение, блиц-опрос, презентация, самооценка, оценка

4.2 Технологическая карта учебного занятия

Этапы, время	Деятельность	
	Преподавателя	студентов
Подготовительный этап	Подготавливает и заблаговременно раздает студентам материалы кейса для ознакомления и решения проблемы. Дает задание самостоятельно провести анализ, заданной ситуации	Самостоятельно знакомятся с содержанием кейса. Индивидуально анализируют ситуацию
1 этап. Введение в учебное занятие (10 мин.)	1.1. Сообщает тему, цель, планируемые результаты учебного занятия. 1.2. Разъясняет назначение данного кейса и его влияние на профессионализацию. 1.3. Знакомит с порядком работы на семинаре, показателями и критериями оценки	Слушают, задают уточняющие вопросы.
2 этап. Основной (50 мин.)	2.1. Проводит блиц-опрос для актуализации знаний студентов по теме:	Отвечают на вопросы. Обсуждают, задают уточняющие вопросы.
	2.2. Делит студентов на группы. Знакомит с правилами работы в группе. Дает задание: обсудить результаты индивидуальной работы с	Выполняют учебное задание.

	<p>кейсом, заполнить лист коллективного анализа ситуации, оценить и выбрать приоритетные идеи индивидуального разрешения проблемной ситуации, подготовиться к презентации.</p> <p>2.3. Координирует, консультирует, направляет учебную деятельность. Проверяет и оценивает результаты индивидуальной работы: дом. задание</p>	
	<p>2.4. Организует презентацию, обсуждение и взаимооценку презентаций. Комментирует, корректирует ответы, особо обращает внимание на выводы, сделанные в процессе анализа и разрешения ситуации.</p> <p>2.5. Сообщает свой вариант решения кейса</p>	<p>Группы проводят презентацию результатов работы. Участвуют в дискуссии, задают вопросы, оценивают.</p>
<p>3 этап. Заключительно-оценочный (20 мин.)</p>	<p>3.1. Подводит итоги занятия, обобщает результаты учебной деятельности, объявляет оценки индивидуальной и совместной работы. Отмечает значимость полученных знаний для будущей профессиональной и учебной деятельности.</p>	<p>Слушают, задают уточняющие вопросы.</p>

ЎРМОНОВ Н.Т., АНВАРОВ Ў.А.

**«Ўрта осие мутафаккирларининг иқтисодий
ғоялари» фанидан «Юсуф Хос Хожибнинг иқтисодий
қарашлари» мавзусида**

КЕЙС-ТЕХНОЛОГИЯ

*Кейс «Юсуф Хос Хожибнинг иқтисодий қарашлари
ҳақида»*

I. КЕЙС

ПЕДАГОГИК АННОТАЦИЯ

Фаннинг номи: “Ўрта осие мутафаккирларининг иқтисодий ғоялари”

Мавзунинг номи: Юсуф Хос Хожибнинг иқтисодий қарашлари.

Кейсинг мақсади: Талаба(Кейсолог)ларда мавзу бўйича маълумотларни ўрганиш, таҳлил қилиш, кўнмкларни ривожлантириш, билимларни чуқурлаштириш ва янги иқтисодий сиёсатни асослаш(ишлаб чиқиш)дан иборат

Ўқув фаолиятдан кутилаётган натижалар:

Илк уйғониш давридаги иқтисодий атамалар ва улардан фойдаланиш усуллари тўғрисидаги тушунча(билим)ларнинг чуқурлашуви, мавжуд муҳитнинг ижтимоий-иқтисодий вазиятни таҳлил қилиш, давлатнинг иқтисодий сиёсатига оид муаммони аниқлаш, муаммо ечими бўйича муқобил(альтернатив) йўналишларни ишлаб чиқиш.

Талаба кейси муваффақиятли бажариш учун ўрганилаётган ижтимоий-иқтисодий вазият тўғрисидаги маълумотларни ўз даври нуқтаи назаридан ўзлаштира олиши, мустақил иқтисодий фикрлаш малакаси ҳамда илмий-тарихий далиллар асосида гуруҳий мунозара қилиш кўнмикмаси ва муқобил қарор қабул қилиш маҳоратига эга бўлиши керак.

Кейс бажариш бўйича талабаларнинг билими, ўқуви ва кўнмикмасига қўйиладиган талаблар.

а) Талаба(Кейсолог)лар аниқ тасаввурга эга бўлиши керак.:

– Ўрта Осиелик мутафаккирларнинг асосий иқтисодий мероси;

– қўлёзма ва чоп этилган асарлардаги асосий иқтисодий категориялар;

– мутафаккирлар баён этган иқтисодий ғояларнинг моҳияти;

– мамлакат ривожига иқтисодий ғояларнинг таъсири тўғрисида.

б) Талаба(Кейсолог)лар яхши тушунишлари ва билишлари керак.:

– Ўрта Осие иқтисодий тараққиётига олиб келган ғоялар ва иқтисодий сиёсатнинг мазмунини;

– иқтисодий ривожланиш сабабларини;

– ўтмишдаги ижобий ғояларнинг иқтисодий таълимот ёки назариялар даражасига эришмаганлигини;

– Шарқ мутафаккирларининг иқтисодий ғоялари ривождаги чекланганликни.

с) Талаба(Кейсолог)лар бажара олиш кўнмикмаларига эга бўлиши лозим.:

– турли даврдаги иқтисодий ғояларни умумлаштириш ва таҳлил этиш;

– улардан илмий-амалий хулосалар чикариш ва таклифлар бера

олиш;

–асосий иқтисодий категорияларга берилган таърифларнинг уша давр ва ҳозирги замон учун ахамиятини очиб бериш;

–ҳозирги замонавий иқтисодий таълимотлар ва назариялари билан солиштира олиш.

Мазкур кейс институционал тизимнинг назарий таҳлил асосида ишлаб чиқилган

Кейсда фойдаланиш учун зарур бўлган асосий манбалар:

➤ Содиқов З., Сиддиқов Қ. «Қутадғу билиг»нинг янги таржимаси.// “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси. 2007 йил 6 апрел, №14.

➤ Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. / **Б.Тўхлиевнинг** ҳозирги ўзбек тилидаги баёни.Тошкент,”Юлдузча”,1989.

➤ Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. / Қ.Каримовнинг ўзбекча илмий тавсифи . Тошкент, 1971.

Юқоридаги адабиётлар билан бир қаторда мавзуни муҳокама қилишни кенгайтирувчи тарихий манбалар рўйхати иловада келтирилган.

Кейснинг типологик белгиларига кўра таснифи

Типологик белгилар	Кейс тури
1.Асосий манба	Илмий тадқиқот(тарихий иқтисодий)
2.Сюжет мавжудлиги	Сюжетли
3.Вазиятнинг замоний кетма-кетликда изоҳланиши	Вақтни орқа(IX-XIIасрлар)га қайтариш орқали хотиралаш кейси
4.Кейс объекти	Ташкилий –институционал муҳит(Ўрта Осиёдаги ижтимоий иқтисодий вазият)
5.Материалларни тақдим этиш усули	Тарихий фактлар ва илмий мерос
6.Ҳажми	Ўртадан каттароқ
7.Тузилмавий хусусиятлари	Тартиблашмаган
8.Ўқув топшириғини тақдим этиш усули	Кейс-топшириқ
9.Жамлов усули	Қўлёзма(компьютер)да

Дидактик мақсадларга кўра, кейс - тренинг характериға эға. У энг муҳим иқтисодий ғояни танлаш бўйича талабаларда малака ва

кўникмани шакллантиришга қаратилган. Талабаларда таҳлил этиш ва мустақил фикрлаш қобилиятини ривожлантириш мақсадида зарур ахборот, кейс муаммоси, вазифалар ва уларни ечиш алгоритми изчиллик билан баён этилган.

Кейснинг афзалликларига қуйидагилар киради:

Ўқув жараёнини кейс – технология бўйича ўқитишда талаба(Кейсолог)ларда ўз иш фаолиятини ташкил этишни таъминловчи ва унинг натижавий баҳосини белгиловчи «Вазиятни таҳлил қилиш ва қарорлар қабул қилиш варақа»си мавжуд.

Ушбу кейсдан – «Ўрта Осиё мутафаккирларининг иқтисодий ғоялари», «Иқтисодий таълимотлар тарихи» фанларининг машғулотида фойдаланиш мумкин.

КИРИШ

«Ўрта Осиё мутафаккирларининг иқтисодий ғоялари» фани бўйича тайёрланган **КЕЙС ТЕХНОЛОГИЯ** магистратура талабаларининг билим малака ва кўникмаларига қўйилган талабларга мувофиқ ишлаб чиқилган.

Миллий маънавий меросимизда жамият тараққиётига ижобий хизмат қилган ижтимоий-иқтисодий ғоялар бўлганлиги тарихдан маълум.

Шу боис, мамлакатимизда шаклланаётган миллий иқтисодий тафаккурнинг инсонпарвар ва умумбашарий булишлиги учун миллий кадриятларни ҳам синчиклаб ўрганиш беқиёс аҳамият касб этади. Бинобарин, жамият тараққиётига фаол таъсир этадиган омиллардан бири пухта ишлаб чиқилган ғоялар, иқтисодий ғояларлар ва таълимотлар ҳисобланади

Бўлажак мутахассислар бу **КЕЙС ТЕХНОЛОГИЯ** ёрдамида авлод-аждодларимизнинг бой меросини ўрганиш ва уни амалиётда куллаш йўлларини ишлаб чиқиш имконига эга буладилар. Чунки талабаларнинг ўтмишдаги иқтисодий қарашлар ва ғоялар, ҳамда олиб борилган иқтисодий сиёсат юзасидан ҳолис хулоса чиқаришлари ҳам назарий, ҳам амалий аҳамият касб этади.

Ушбу **КЕЙС ТЕХНОЛОГИЯДА IX-XII асрларда** яшаб ўтган мутафаккирларнинг ғоялари ўрганилади..

КЕЙС ТЕХНОЛОГИЯда ўқитишнинг асосий мақсади – жаҳон цивилизацияси ривожига муҳим ҳисса қўшган Ўрта Осиёлик донишмандларнинг иқтисодий ғояларини ҳар томонлама чуқур ўрганиш, умумлаштириш, илмий таҳлил этиш асосида, бу ғояларнинг аҳамияти ва ҳозирги даврида талқинини беришдан иборат.

КЕЙС ТЕХНОЛОГИЯда ўқитишнинг асосий вазифалари:

⇒ Ўрта Осиёда яшаб ижод этган мутафаккирларнинг асосий иқтисодий меросини ўрганиш, умумлаштириш, таҳлил этиш, улардан ҳам илмий ҳам амалий хулосалар чиқариш, таклифлар бера олиш;

⇒ қўлёзма, чоп этилган асарларни қунт билан таҳлил этиш асосида, асосий иқтисодий категорияларга берилган таъриф, уларнинг ўша давр ва ҳозирги замон учун аҳамиятини очиб бериш;

⇒ таниқли мутафаккирлар баён этган иқтисодий ғояларнинг моҳиятини, ва уларнинг мамлакат ривожига қўшган ҳиссасини яхши англаш;

⇒ Ўрта Осиё иқтисодий тараққиётига олиб келган ғоялар ва иқтисодий сиёсатнинг мазмунини яхши билиш;

⇒ Шарқ мутафаккирларининг иқтисодий ғоялари ривождаги чекланганликни, ҳозирги ғояларлар ҳолати билан солиштира олишни билиш талаб этилади.

КЕЙС ТЕХНОЛОГИЯДА ЎҚИТИШНИНГ МОҲИЯТИ

Талабаларнинг интеллектуал ривожланиш даражаси, руҳий-касбий ва шахсий хусусиятлари бўйича куйидагиларни ҳисобга олиш талаб этилади:

- **тизимли ёндошув:** жараённинг мантиқийлиги, унинг бўлақларининг ўзаро алоқадорлиги, яхлитлиги;
- **амалий ёндошув:** шахсда иш юритиш хусусиятларини шакллантиришга таълим жараёнини йўналтириш;
- талаба фаолиятини фаоллаштириш ва интенсивлаштириш, ўқув жараёнида унинг барча лаёқати ва имкониятларини, синчковлиги ва ташаббускорлигини ишга солиш;
- **диалогик ёндошув:** таълим жараёнидаги иштирокчи субъектларнинг психологик бирлиги ва ўзаро ҳамкорлигини яратиш, шахснинг ижодий фаоллиги ва тақдиротини кучайтириш;
- **ҳамкорликдаги таълим:** ўқитувчи ва талабанинг муносабатида фаолият мақсади ва мазмунини биргаликда аниқлаш;
- **муаммоли ёндошув:** таълим жараёнини муаммони намойиш қилиш асосида талаба билан биргаликдаги ҳамкорликни фаоллаштириш, илмий билишнинг объектив зиддиятларини аниқлаш, уларни ҳал қилишдаги диалектик тафаккурни ривожлантириш.

Кейс технологияда ўқитишнинг босқичлилиги

I босқич-якка тартибда аудиториядан ташқари ишлаш босқичи:

- Кейс материаллари билан танишиш
- Баён этилган вазият билан танишиш
- Муаммони шакллантириш
- Муаммони ечиш йўллари лойихалаш

II босқич-жамоавий ишлаш босқичи:

- Вазиятни гуруҳда муҳокама қилиш
- Шахсий тасаввурларни таққослаш
- Муаммони жамоавий шакллантириш
- Муаммога жамоавий ечим топиш

1. XI асрдаги Ўрта Осиё (Мовароуннахр)даги ижтимоий-иқтисодий вазиятнинг умумий тавсифи.

Ўрта Осиё худуди IX асрнинг сўнги чорагидан бошлаб, Араб халифалигига тобеликдан чиқди. Ўрта Осиё худудини яхлит равишда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг янги йўналишларини ишлаб чиқиш учун янги имкониятлар пайдо бўлди. Бирок, бу худудни маҳаллий ҳукмдорлар – Сомонийлар (892-1005), сўнгра Қорахонийлар(840-1212/1213) ундан сал кейинроқ эса Ғазнавийлар(962-1183), Салжуқийлар(1040-1157) ва Хоразмшоҳ (Ануштегин)лар(1077-1231) томонидан идора этиш бошланди.

Айни чоғда Мовароуннахр 999 йилдан Қорахонийларнинг шунингдек Хоразм эса, дастлаб Ғазнавийлар, кейинчалик Салжуқийлар қўл остига ўтди. XI асрнинг сўнги чораги(1077)га келиб, хоразмлик Ануштегин салжуқий ҳукмдор Султон Маликшоҳнинг яқин аёнларидан бири сифатида Хоразм шихналиги(комендант)га тайинланди. Бундай шароитда маҳаллий ҳукмдорларнинг сепаратистик(айирмачилик) карашлари яккахукмдорликка интилишлари асосида кучайиб борди.

Қорахонийлар давлатининг кенгайиши 1041 йилга келиб, уни икки қисмга: Шарқий қисм (Болосоғун) ва Ғарбий қисмга бўлинишига сабаб бўлган. Буюк Ипак Йўлидаги карвон йўлларини мустақкамлашда Қорахонийларнинг хизмати катта бўлган. Масалан, Самарқанд – Бухоро йўлидаги йирик чегара ва савдо бекати Чўли Маликда Работи-Малик(Шох Работи)нинг барпо этилиши бунга мисол ҳисобланади. 1089 йилга келиб Термиз, Бухоро, Самарқанд, Хўжанд, Ўзган оралиғидаги худуд Қорахонийлар ва Салжуқийларнинг биргаликда эътиборида бўлган худудга айланди. Бу худуд иккала ҳукмдорлар учун ҳам ўта манфаатли ҳисобланарди. Чунки, Шарқ ва Ғарб, Шимол ва Жанубнинг карвон йўналишлари бу шаҳарлардан ўтиши йўлга қўйилган.

Бу пайтда деҳқончилик ва ҳунармандчиликнинг равнақи юз берди. Жумладан, темирчилик, кулолчилик, шишасозлик, заргарлик, тўқимачилик, тикувчилик каби ўттиздан ортиқ соҳалар ривож топди. Ҳатто, хорижий савдогарлар учун савдо кўرғазмалари уюштирилган.

XI асрнинг иккинчи ярмига келиб, мавжуд имкониятлардан фойдаланишга қаратилган ва мамлакатни ислоҳ этишни ифодаловчи турлича ёндашувдаги асарлар яратилди.

- 1. Юсуф хос Ҳожиб (1020-1090) - Қутадғу билиг(1069-1070-йиллар, 72 боб 13 минг мисра).**
- 2. Кайковус(1022-1089) - Қобуснома(1082-1083йил, 44 боб).**
- 3. Низомулмулк(1017-1092) - Сиёсатнома(1091йил, 39фасл).**
- 4. Махмуд Қошғарий(XI аср) – Девони луғотит турк(1071-1072).**

Ушбу асарларда иқтисодий муносабатларни такомиллаштиришда ноиқтисодий омиллардан фойдаланишга жиддий эътибор қаратилган. Айниқса, “Қутадғу билиг” асари тўғрисида алоҳида тўхталиш талаб этилади.

2. Юсуф хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асари тўғрисида маълумот.

Қорахоний ҳукмдор Тамғоч Қора Бўғрохон(1074-1102/1103)нинг эътиборини қозонгани учун ушбу асар муаллифига Хос Ҳожиб(Эшик оғаси) унвони берилган. Бу унвон ҳукмдорнинг маҳаллий ҳудудлар ҳокимлари ҳамда хорижий мамлакат элчилари билан муносабатларни мустаҳкамлашда қўшган хиссалари учун инъом этилади. Асарда жамиятнинг ривожланишидаги тўрт устун: Адолат, Давлат, Ақлу-Заковат ва Қаноат зарурлиги мажозий тушунчалар – образлар орқали баён этилган. Булар “Кунтуғди”, “Ойтўлди”, “Ўғдулмиш”, “Ўзғурмиш” асарда марказлашган давлат тузиш, низо ва адоватга барҳам бериш асосида давлатни мустаҳкамлаш ҳамда маърифатпарварлик, ободончилик, моддий ва маънавий тадбирлар билан давлатни адолатли бошқариш ишини ўрганиш, касб-ҳунар эгаллаш, халқ ғамини ейиш ҳақидаги фикрлар илгари сурилган. Шунингдек, Ўрта Осиё ҳудудида сулолавий қарама-қаршилиқларга барҳам бериш асосида ўлканинг парчаланишига йўл қўймаслик ғояси илгари сурилган.

Ушбу асар илк марта туркий тилдаги йирик маънавий мерослиги билан ҳам қадрлидир. Хозиргача турли мамлакатларда асарнинг қайта-қайта нашр этилаётганлиги барча замонлар учун бебаҳо эканлигидир. Масалан, АҚШнинг Чикаго Университети Профессори Роберт Денкофф томонидан 1983-йилдаги инглиз тилидаги таржимаси(281 саҳифа 6646 байт)нинг мавжудлиги ҳамда бу асардан бакалаврият таълимида фойдаланилаётганлиги диққатга сазовор хисобланади. Айни чоғда ушбу китоб 1998-йилда Калифорния Академиясининг Қирғизистондаги филиали таъсисчилигида инглиз шоири ва таржимони Уолтер Мей томонидан бадиий таржима(Yusuf Balasaguni “Beneficent knowladge”) қилинган. Таржима 212 саҳифадан иборат бўлиб, 6646 байтни ўз ичига олади.

Асар қахрамонлари тўғрисида қуйидаги парчага эътибор қаратайлик:

“... Бу китоб асосида тўрт нарса ётади.

Бири тўғрилиқка таянч – АДОЛАТ,

Бири -ДАВЛАТ эрур, у қутли ғоят.

Учинчи – улуғлик АҚЛ ҳам ЗАКО,

Тўртинчи – ҚАНОАТ эрур бебаҳо.

Буларнинг ҳар бири яна алоҳида-алоҳида номларга эга.

Адолатнинг номи –КУНТУҒДИ. У асарда *Элиг* вазифасида келади. Элиг подшо демакдир.

Давлатнинг исми – ОЙТЎЛДИ. У *вазир* мансабида.

Заковат ақл эса – ЎҒДУЛМИШ дейилган. Ўғдулмиш Ойтўлдининг ўғли сифатида намоён бўлади.

Қаноат – ЎЗҒУРМИШ номини олади. У асарда вазирнинг қариндоши сифатида кўринади.”

Асар мазмунига чуқур эътибор билан қаралса ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг ривожланиши ноиқтисодий омиллар орқали тушунтирилганлигини пайқаш мумкин.

Асарда бойлик(давлат) тушунчасининг шарҳи Ойтўлдининг тилидан қуйидагиларда ифодаланади:

1. ... Тўп давлатга жуда ўхшайди. Уларнинг иккаласи ҳам бир жойда тўхтаб турмайди, юмалаб кетаверади.

2. Менга кулиб боққанигда кўзларимни юмиб олишимга сабаб, давлатнинг кўзи кўр эканлигини уқтириш эди. Бойлик билан давлат кўзи кўр одамларга ўхшайди. Ким бойлик ва давлатнинг кўлидан тутса ўшанга эргашиб кетаверади: Бу яхши мана буниси эса ёмон, деб ажратиб ўтирмайди. Оқар сув, йўриқ тил ва қут бир жойда тўхтаб турмайди. ... Бахт – давлат ҳам бир жойда қўним билмайди.

3. ... Кишиларга нафи тегадиган бўлса албатта мен туфайли бўлади. ... Ҳар қандай истак мен туфайли қўл беради.

4. Мен (яъни Ой) ўзгариб янгиланиб тураман. Менинг ягона нуқсоним ўзгарувчанлигим.

5. Мен кийикка ўхшайман... мени қўлга киритган одам қаттиқ ушласагина ундан қочолмаслигим мумкин.

Ойтўлдининг фикрича:

А) Бойликни қўлга киритиш учун: қилиғи раво, кўнгли юмшоқ, тил ва сўзи ширин бўлиши лозим. Ўзини эҳтиёт қилса, ғурурланмаса, ёвуз ва ярамас ишларга яқин турмаса кифоя. У катталарга хизматни, кичикларга ширин сўзни раво билсин. Гердаиб одамларни оёқ ости қилмаса, ўзидан кичикларга менсимай қарамаса, феъл-атворини тўғрилиқда тутса яхши.

Б) давлатли ва бахтиёр бўлиш йўли: зарифлик, дили равшанлик, камтарлик, ёзув – ярамаслардан узоқ туриш, ўзидан улуғларни хурмат қилиш, кичикларни эъзозлаш, хасаддан йироқлик, исрофгарчиликдан асраниш, ҳийла алдовлардан йироқ туриш.

В) Ўз исмининг маъноси: Ой туғса энг аввал у кичик бўлар кунига улуғлаб юқори оғар... Менинг ўзлигим ҳам шу янглиғ эрур. Гоҳо бор бўлурман, гоҳо йўқ бўлур.

Кунтуғди тўғрисида қуйидагилар эътиборга лойиқ:

А) Элиг уч оёқли курсида ўтирар, унинг кўлида ўткир пичоқ, ўнг томонида шакар, сўл томони захар.

Б) ... Менинг захаримни ул одам ичар – ўзи золим бўлса, ростликдан қочар.

В) ... Меннинг қилиғим ҳам қуёшга қиёс, адолатим ортар у бўлмагай оз.

Г) Суқ эса қилиғи, кўп хасис ўзи жохил бўлса, ёки уятсиз кўзи.

Ғазаб қилса элга, қаҳр эса йўли, нафи йўқ, май қули, ё эгри қўли.

Ўғдулмишнинг фикрларига кўра:

А) Инсоннинг бахтиёрлиги фойдали фазилатлар(эзгулик, ростлик, ҳаё) билан бадбахтлиги эса ярамас одатлар(ўжарлик ва феъли ёмонлик, ёлғончилик, бахил ва пасткашлик) билан юзага чиқади.

Б) Давлат ўқув идрокли донишманд кишига кўпроқ мос бўлади. Давлат нодон билан фақат ёнма-ён туради, бироқ у доно билан ҳақиқий гўзаллик касб этади.

В) Бу дунёда олтин ва қумуш ниҳоятда қимматли нарса. Аммо ўзини тутган киши улардан ҳам қадрлироқ.

Г) Дунёда одамзод фарзанди турли юмушлар билан банд. Шунча ҳаракатлар боиси томоқ ва кийимдир.

Д) Бошлиқ беш ишдан узоқ турмоғи шарт: бириси шошилмоқ, бири кўзи очлик, бири жаҳолатдир, яқинлашма қоч, тўртинчи – ёвузлик, бузуқ феъллилиқ, охиргиси ёлғон кўпол тиллилиқ.

Е) Эл-юртни бошқариш асосида икки нарса ётади: бири адолат кўрсатиш, иккинчиси улардан марҳаматни аямасликдир.

Ё) Вазир ёмон бўлмагунча бу даргоҳга ёмонлар ёндоша олмайди. ... Вазир юрт бошлиғига кенгашчи бўлади.

Ж) Лашкарбоши тадбиркор бўлиши лозим.

З) Элчи учун хос бўлган хислатлар билимдонлик, босиқлик, хотиржамлик, чечанлик ва тадбиркорликдир. ...Элчи кўзи тўқ кўнгли бой бўлиб феълидаги айбу нуқсонларини аритмоғлиги керак.

К) Котиб сўзни ҳамиша сир сақлаши жоиз, доно, идроклигина эмас, хати ҳуш, сўзи гўзал бўлсин.

Л) Ҳизмат қилувчи ходимларнинг ҳақлари учун энг аввало ош сув, емак-ичмак билан тўла таъминлансин. Ҳизмат аҳли ўз меҳнати натижасидан умидвор туради. Одамзот манфаат топадиган бўлса эзгуликка қул бўлади. Бошқалар меҳнатининг қадрига етиш инсонийликнинг энг йирик аломатидир. Ҳизмат қилувчи ходим билан эл бошлиғи харидор билан сотувчига ўхшайди. Эл бошлиғи учун аскар гўё қушнинг қаноти ва пати мисолидир. Санъат ва ҳунар оқ қушга ўхшайди. Хумо қуш соясига тушган одам давлат ва саодатга эришганидай, ҳунар ва санъат эгалари ҳам бахтиёр бўлади. Бошлиқ бой эмас халқ тўқ бўлсин. Кўпчилиқни бошқаришнинг, идора қилишнинг икки усули бор: бири қилич бошқаси саховат.

М) Адолат сувга, зулм ўтга ўхшайди. Зулмни юзага келтирувчи учта сабаб бор: ғофиллик ва айш- ишратга берилиш, заифлик, суқ ва очкўзлик.

Н) Доно турли хислатлар билан хислатланган тадбиркор оқил ишбилармон аммо дунёдан юз ўтгирган.

Кунтуғдининг Ўзғурмушга хатидаги мулоҳазалар:

А) Тоат қилиш учун энг қулай жой шаҳар ва қишлоқ, яъни одамлар орасидир.

Б) Намоз рўза бари ўз нафинг эрур, ўз нафин талаган бағирсиз бўлур. Киши эзгуси шу ўз нафин кўйиб, бўлаклар нафини деса кўп куйиб.

Ўзғурмишнинг (Кунтуғдига) жавобидаги мулоҳазалар:

А) Киши аввало ортиқча орзу истаклардан ўзини чегаралаб кўйиши керак, хою-хавасларни енгиш воситаси – ўқув, ақлу-идрокдур.

Б) Кишилар орасига кўшилиш ибодатдан қолишдир.

В) Оила қуриш ва фарзанднинг туғилиши бу кемани бошқаришни қийинлаштиради.

Г) Жўра, улфат тутишнинг келтирадиган юки бор. Жўра кўнгли синса бўлар ички ёв, қайда ёв бўларкан кеки беаёв.

Д) Дунёнинг барча нуксонлари севганга фазилат бўлиб туюлади.

Е) Дунё кўланкага ўхшайди.

Ё) Дунё лаззатларининг энг кераклиси – тинч омон хаёт кечириш.

Ж) Бу дунёдаги энг йирик ёв – нафсинг. Унинг тузоғи доимо ёйиқ. Бу туфайли киши гоҳ тўқ, гоҳ оч бўлади. Нафсдан ҳам даҳшатли ёв – бойлик.

З) Кўпроқ наф – билим ва ақл-идрокдандур.

К) Лаззатлар кетидан қувма бунинг охири азоб.

Л) Киши фақирликда яшаса қашшоқ ,эзгу ишни ташлар бойигани чоқ.

М) Кишилар орасида энг яхшиси -вафоли кишидир.

Ўғдулмишнинг Ўзғурмишга айтган мулоҳазалари:

А) Дағалга мулойим, аччиқ сўзга ширин жавоб бера олиш, ҳам мардлик.

Б) Кишилар кўлидан юкини олиб, вафо йўлидан юриш жасурларга хос.

В) Сабру қаноатни парда қилиб олган хар бир нодон зоҳидликка эриша олади.

Г) Бошқаларнинг эмас ,ўз айбингни кўр.

Д) Ҳизмат қилмоқ урф одатларини илк ёшлигидан ўрганиш ва муносиб хатти ҳаракатлар қилиш севинчга сазовор қилади.

Е) Уч нарсага қўшнилик қилмагин: бири тез оқар катта сув, иккинчиси ёниб турган олов, учинчиси беклардир. Яна учта иш борки одамни хароб қилади: бири қаттиқлик ва хасислик, яна бири ёлғон яшиқларга аралашиш, охиргиси суқлик.

Ё) Ёвнинг сони кам бўлса ҳам зарари кўп.

Ж) Керакли кишилар олим, юлдузчилар, дехқон, шоир, савдогар, чорвадор, хунармандлар, камбағаллар, ўғил-қиз.

З) Улуғ бўлсанг камтар тутгин ўзингни.

К) Мехмондорчилик фазилати ва зиёфат одоби.

Л) Бугунги ишингни қўймагин кейин, кейин қолган ишлар бўлади қийин

М) Ёмонга ёндошма юктулар бало, эзгу элга яқин бўлгин доимо.

Н) Шаҳар қишлоғингдан ёмонни арит, мусофир қарвонлар осойишин эт.

О) Эл ичра қолмасин зўравон ёмон, ташингда топмасин қароқчи макон.

П) Яна бу эл ичра тоифаси кўп. ундан ўзинг айириб олсанг нафи тегар хўп. Ундан бири доно олимлар эрур, олимлар оламга саодат берур.

Р) Булардан бўлаги авомдир қора, уларга адолат кўзила қара.

С) Раият хақи бор булар уч бўлак, хақини ўтагин бажо қил тилак, иёр ишини доимо бебок. Яна бир уларга адолат юрит улар ўртасида низони қурит. Учинчи эмин тут бутун йўллари, қароқчи қўлини кессин қўллари.

Т) Сотувчи соз этса омонатларин, хунармандлар этса насихатларин, дехқонлар ишга киритса мадор, кўпайтурса молин бутун чорвадор.

У) Бекликнинг тўрт асос илдизи: 1 – тили тўғри, сўзи чин бутун бўлсин; 2 – эл юрт учун қонун қоидалар мутлақо мувофиқ тузилсин; 3 – муруватли бўлиш; 4 – жасур ва ботир бўлиш.

Ф) Беклар эл ичидаги учта тоифани эса тутиши лозим: 1 – мерган ботирлар; 2– дошмандлар; 3 – қирим-чиқимни билгувчи қотиблар.

Х) Фалокатга сабабчи учта ҳолат: овчи итнинг семириши; қўлга ўргатилган қушнинг тўйиб кетиши; нафсинг қамол топиши. Буларнинг энг ёмони учинчиси.

3.Талабалар учун топшириқлар

3.1. Мазкур муҳитни ўрганиш ва мутафаккирларнинг асарларини таҳлил қилиш асосида муаммони шакллантириш ва ечимини таклиф этиш керак.Бунинг учун қуйидаги саволларга жавоб топиш керак бўлади.

1. Х1 асрда яшаган Ўрта Осиёлик мутафаккирларнинг қандай асарларини биласиз?

2. Х1 асрда яшаган Ўрта Осиёлик мутафаккирлар асарларининг иқтисодий тафаккур ривожланишидаги ўрнини изоҳланг ?

3. Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асари ёзилган даври тўғрисида нималар биласиз?

4. Асарда келтирилган ривоятларнинг ижтимоий-иқтисодий муаммоларга алоқадорлигини таърифлаб беринг.

5. Юсуф Хос Ҳожибнинг қандай иқтисодий қарашларини биласиз ?

6. Асардаги ахлоқий ва иқтисодий муаммолар ўртасидаги нисбатга муносабат қандай ёритилган?

7. Юсуф Хос Ҳожибнинг асосий ижтимоий-иқтисодий ғоялари нималардан иборат?

8. “Қутадғу билиг” асарида ифода этилган бош ғояни айтиб бера оласизми?

9. Олим фикрича мамлакат ривожинималарга боғлиқ ва истиқбол (башорат) қандай бўлиши керак?

10. Асарда иқтисослашув масалаларига қандай баҳо берилади?

11. Бошқарувчиларнинг асосий фазилатлари қандай бўлиши керак?

12. Асарда кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйиш масалаларининг ёритилиш даражаси қандай?

13. “Қутадғу билиг” асарида меҳнат ва ҳалол бойлик муаммоларининг ҳал этилиш йўллари қандай белгиланган?

14. Менежмент борасидаги ва меҳнатнинг рағбатлантирилиши тўғрисида қандай ғояларни биласиз?

15. Раиятнинг ҳукмдордан асосий илтимослари нималарда ифодаланади?

16. Ҳокимларнинг раиятдан талаб қиладиган соҳалари нима?

17. Юсуф Хос Ҳожиб иқтисодий қарашлари ва ҳозирги замон ғоялари ўртасидаги умумийлик нима?

18. Маънавият ва иқтисодиёт уйғунлиги тўғрисида нималарни биласиз?

19. Мазкур асарнинг ҳозирги даврдаги (Давлат бошқаруви, ишлаб чиқаришни ривожлантириш, ижтимоий ҳимоя) аҳамияти?

3.2. Кейс вазияти

1. XI асрда Ўрта Осиёнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволи.

2. Ўрта Осиёнинг XI асрдаги мутафаккирларининг ижтимоий-иқтисодий мавзудаги асарлари.

3. Қорахонийлар давлатининг XI асрдаги ривожланиш хусусиятлари.

4. Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асарининг ёзилиш тарихи.

5. Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асаридаги қахрамонлар образининг ижтимоий-иқтисодий жараёнларга алоқадорлиги.

6. Асардаги ижтимоий-иқтисодий қарашларнинг туркумланиши.

7. Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асарининг Қорахонийлар давлатининг рағбат топишидаги аҳамияти.

8. Мамлакатимиздаги ижтимоий-иқтисодий ислохотларни амалга оширишда Юсуф Хос Ҳожибнинг ижтимоий-иқтисодий қарашларидан фойдаланиш жиҳатлари.

3.3. Кейс муаммоси

Мамлакатни модернизациялаш шароитида жадал ижтимоий – иқтисодий ривожланишга эришиш учун Юсуф Хос Ҳожибнинг иқтисодий қарашларидаги қандай ёндошувдан бош иқтисодий ғоя сифатида фойдаланиш керак.

4. ЕЧИШ АЛГОРИТМИ

МУАММО: Мамлакатни модернизациялаш шароитида жадал ижтимоий-иқтисодий ривожланишга эришиш учун Юсуф Хос Хожибнинг иқтисодий қарашларидаги қандай ёндошувдан бош иқтисодий ғоя сифатида фойдаланиш керак.

1. XI аср (Ўрта Осиё)даги ижтимоий-иқтисодий аҳволни ўрганиш. (Инсерт усулидан фойдаланиш)

2. Қорахонийлар давлатининг XI асрдаги ривожланиш хусусиятларининг таҳлили. (Т-схемадан фойдаланиш)

3. Мутафаккирларнинг ижтимоий-иқтисодий мавзудаги асарлари (Ўрта Осиё XI аср) билан танишиш. (Кластердан фойдаланиш)

4. “Қутадғу билиг” асарининг хусусиятларини ўрганиш.

5. Асардаги қаҳрамонлар образининг ижтимоий-иқтисодий жараёнларга алоқадорлигини таҳлил қилиш. (ИНСЕРТдан фойдаланиш)

6. Асардаги ижтимоий-иқтисодий қарашларни туркумлаш. (Кластердан ва Вен диаграммасидан фойдаланиш)

7. Юсуф Хос Хожиб “Қутадғу билиг” асарининг Қорахонийлар давлати равнақ топишидаги аҳамиятини баҳолаш. (Ақлий хужум)

8. Мамлакатимиздаги ижтимоий-иқтисодий ислохотларни амалга оширишда Юсуф Хос Хожибнинг ижтимоий-иқтисодий қарашларидан фойдаланиш жиҳатларини аниқлаш. (Ақлий хужум ва кластер)

5. Вазият ечимини таҳлил этиш варақаси ва баҳолаш мезонлари.

5.1. Вазият ечимини таҳлил этиш варақаси

1.босқич: Якка тартибда аудиториядан ташқари ишлаш босқичи: Кейс материаллари билан танишиш. Муаммони шакллантириш

Таҳлил босқичлари	Фаолият мазмуни	Баҳо мезони. балл
1.1.Баён этилган вазият билан танишиш	<ul style="list-style-type: none"> ➤ XI асрда Ўрта Осиёнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволини ўрганиш. ➤ Қорахонийлар давлатининг XI асрдаги ривожланиш хусусиятларини ўрганиш. 	Максимал балл-0.2
1.2.Асарни таҳлил қилишдаги усул ва воситаларни танлаш.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Инсерт усули. ➤ Т схема. ➤ Кластер. ➤ Вен диаграммаси. ➤ Ақлий хужум. 	
1.3. Ижтимоий иқтисодий мавзудаги асарлар билан танишиш.	<p>Ўрта Осиёнинг XI асрдаги мутафаккирларининг ижтимоий-иқтисодий мавзудаги асарлари.</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Низомулмулкнинг “Сиёсатнома” асари ➤ Кайковуснинг “Қобуснома” асари ➤ Юсуф Хос Хожибнинг “Қутадғу билиг” асари хусусиятларини ўрганиш. 	Максимал балл-0.3
1.4. Асардаги иқтисодий қарашлар билан танишиш	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Асарда ҳалол бойлик тўплаш йўлларининг белгиланиши. ➤ Меҳнатни рағбатлантиришга эътибор қаратилиши. ➤ Давлат бошқарувига муносабат. 	Максимал балл-0.5
1.5.Иқтисодий ғоялар ташхиси	<ul style="list-style-type: none"> ➤ XI асрда яшаган Ўрта Осиёлик мутафаккирлар асарларининг иқтисодий тафаккур ривожланишидаги ўрнини изоҳлаш ➤ Юсуф Хос Хожибнинг “Қутадғу билиг” асаридаги қахрамонлар: <ul style="list-style-type: none"> ➤ Кунтуғди ➤ Ойтўлди ➤ Ўғдулмиш ➤ Ўзгурмиш қарашларининг ижтимоий- 	Максимал балл-0.5

	иқтисодий жараёнларга алоқадорлигини аниқлаш. Юсуф Хос Ҳожиб иқтисодий қарашлари ва ҳозирги замон ғоялари ўртасидаги умумийликни аниқлаш	
<i>II босқич-жамоавий ишлаш босқичи:</i>		
2.1. Кичик гуруҳларни тузиш	Гуруҳлаш мезони сифатида асар қаҳрамонларининг ёндошувларидан фойдаланиш.	Максимал балл-0.2
2.2. Вазият ва иқтисодий қарашларни таҳлил этиш	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Вазиятни кичик гуруҳда муҳокама қилиш; ➤ шахсий тасаввурларни таққослаш; ➤ муаммони жамоавий шакллантириш; 	Максимал балл-0.6
2.3. Иқтисодий қарашларни баҳолаш.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Асардаги ижтимоий-иқтисодий қарашларнинг туркумланиши . ➤ Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асарининг Қорахонийлар давлатининг раънақ топишидаги аҳамияти. ➤ Маънавият ва иқтисодиёт уйғунлиги тўғрисида нималарни биласиз? 	
2.3. Муаммога жамоавий ечим топиш.	➤ Мамлакатимиздаги ижтимоий- иқтисодий ислохотларни амалга оширишда Юсуф Хос Ҳожибнинг ижтимоий-иқтисодий қарашларидан фойдаланиш жиҳатларини асослаш.	Максимал балл-0.7

5.2. Баҳолаш мезонлари

Баҳо	Балл	Фоиз	Мезон
Аъло	2.56-3	86-100	Муаммога тўлиқ ечим топиш
Яхши	2.2-2.55	71-85	Ечим топилмасида, кетма-кетликни тўғри ташкил этиш
Қониқарли	1.66-2.1	56-70	Кетма-кетликни тўғри ташкил этмасида, тўғри тушунчалар етарли эмас
Қониқарсиз	0-1.65	0-55	Тасаввурлар тушунчалар сифатида шаклланмаган

6. Талабалар учун ўқув - услубий материаллар.

6.1. XI аср (Ўрта Осиё)даги ижтимоий-иқтисодий аҳволни, шунингдек “Қутадғу билиг” асарининг хусусиятларини ўрганишда Инсерт усулидан фойдаланиш тавсия этилади.

 Кейс материаллари олдиндан танишиш талабага вазифа қилиб берилади. **Инсерт усули** материаллар билан танишишнинг самарали усулларида бири бўлиб, фикрлаш кўламини кенгайтиришда муҳим ўрин тутади.

Материаллар билан танишганлик даражаси **Инсерт усулида** қуйидаги белгилар орқали ифодаланади.

V-

+-

-

?-

6.2. Қорахонийлар давлатининг XI асрдаги ривожланиш хусусиятларининг таҳлилида Т схемадан фойдаланиш тавсия этилади.

Устиворликлар	Заифликлар
Давлат бошқарувида	Давлат бошқарувида 1) 2) 3)
Ишлаб чиқаришни ривожлантириш 1) 2) 3)	Ишлаб чиқаришни ривожлантириш 1) 2) 3)
Ижтимоий ҳимоя 1) 2) 3)	Ижтимоий ҳимоя 1) 2) 3)
Меҳнат тақсимоти 1) 2) 3)	Меҳнат тақсимоти 1) 2) 3)

6.3. Мутафаккирларнинг ижтимоий-иқтисодий мавзудаги асарлари (Ўрта Осиё XI аср) билан танишишда, улардаги ижтимоий-иқтисодий қарашларни туркумлашда Кластердан ва Вен диаграммасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Кластер (тутам, боғлаш) – маълумот харитасини тузиш воситаси – барча фикр конституциясини аниқлаш учун танланган ғоя атрофида асосий омилларни йиғишдан иборат.

Мавзу бўйича фикрлаш жараёнида янгича билимларнинг фаоллашишини таъминлайди, эркин ва очиқ кириб боришга ёрдам беради.

Кластерни тузиш қондаси

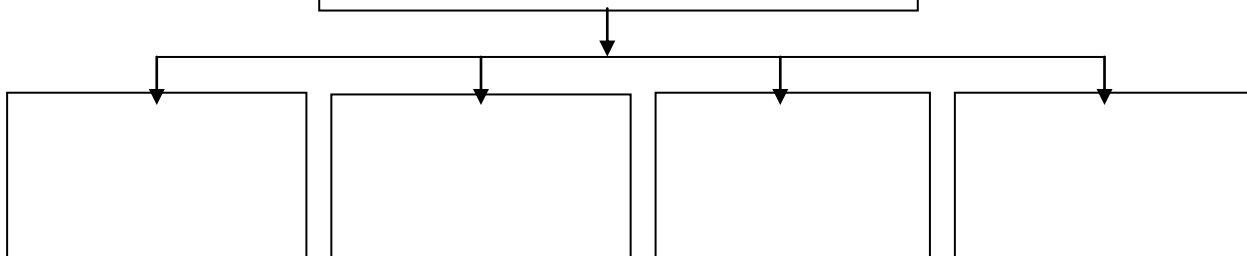
1. Ҳаёлингизга келган барча тушунчаларни ёзинг. Ғоя сифатини муҳокама қилманг: уларни оддий ҳолда ёзинг.

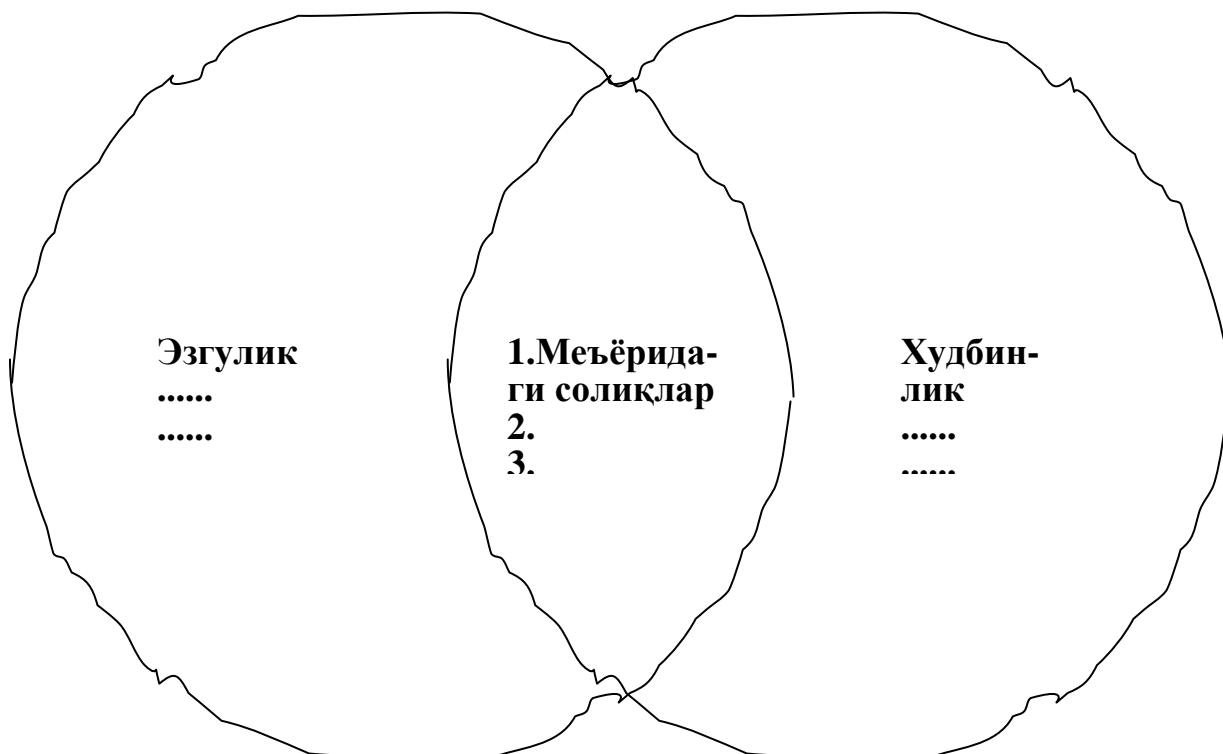
2. Орфография ва бошқа омилларга эътибор берманг.

3. Ажратилган вақт тугагунча ёзувни тўхтатманг. Агарда фикрлар келиши бирдан тўхтаса, у ҳолда қоғозга расм чизинг, қачонки янги фикрлар пайдо бўлмагунча.

4. Кўпроқ алоқа бўлишлигига ҳаракат қилинг. Тушунчалар сони, улар оқими ва улар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик бўйича чегараланманг.

**Мунозарага доир иқтисодий
ғоялар ва назариялар таркиби**

6.4. Юсуф Хос Хожиб “Қутадғу билиг” асарининг Қорахонийлар давлати равнақ топишидаги аҳамиятини баҳолашда ҳамда Мамлакатимиздаги ижтимоий-иқтисодий ислохотларни амалга оширишда Юсуф Хос Хожибнинг ижтимоий-иқтисодий қарашларидан фойдаланиш жиҳатларини аниқлашда Ақлий ҳужум ва кластердан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

Ақлий ҳужум - (брейнсторминг – ақлий ҳужум) фикрлар бўрони - амалий ёки илмий муаммони ҳал қилишда ғояларни коллектив равишда илгари суриш усули.

Ақлий ҳужум вақтида иштирокчилар биргаликда қийин масала ёки муаммони ечдилар. Иложи борича кўпроқ ғоялар таклиф этилиб, улар танқид остига олинмайди. Бу усуlining афзаллиги ҳам шундан иборат бўлиб, ҳар қандай ғоя, ҳатто мантиқсизлари ҳам ҳисобга олинади. Уларнинг ҳаммаси ёзилади, таҳлил қилинади, баҳоланади ва шундан кейингина улар ичидан энг самарали, оптимал рационал ечими танлаб олинади.

“Коллектив ақлий ҳужум” да 15 тагача иштирокчи бўлиб, 1 соатгача давом этади.

“Ялпи ақлий ҳужум” да катта аудитория (60 кишигача), микроғуруҳларда

7. Кейсолог(ўқитувчи)нинг жавоб варианти.

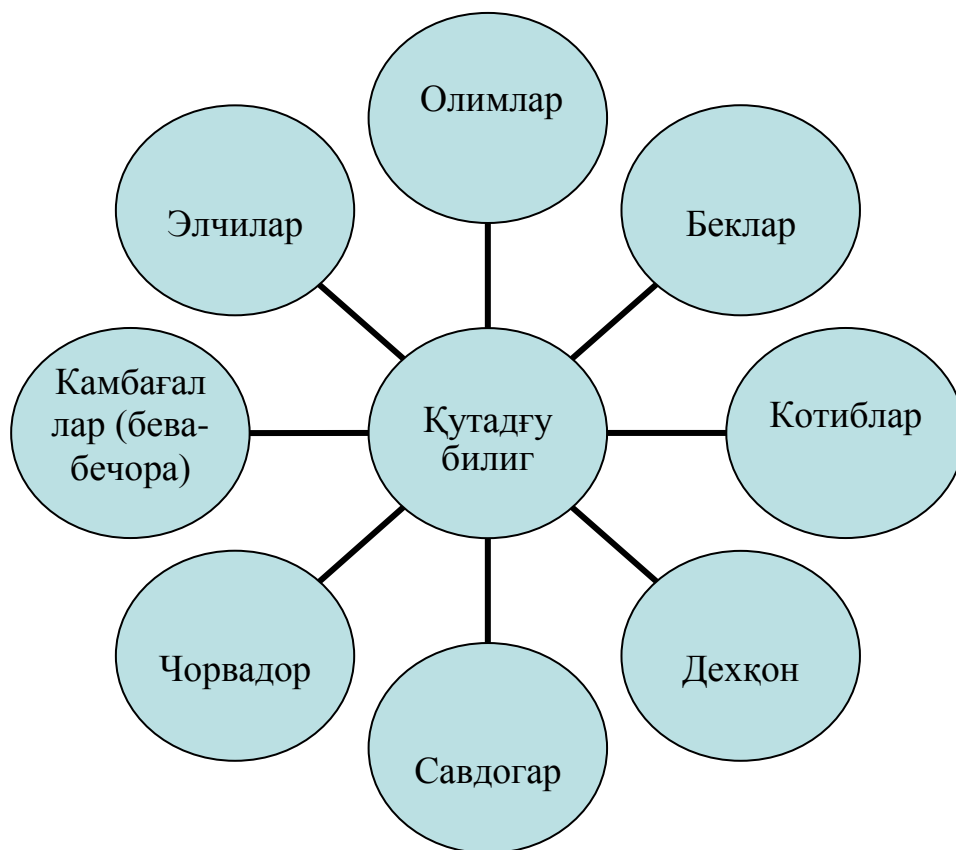
7.1. Кейс материаллари билан танишиш асосида мавзу бўйича инсерт усули ёрдамида аниқланган нотаниш тушунчалар учун изоҳли луғат.

Тушунча номи	Тушунчага изоҳ
1. Сувсар	XI асрда ушбу сув ҳайвони “Тийин” деб номланган. Унинг мўйнаси пул муомаласи вазифасини бажарган.
2. Тарифчи	Дехқон
3. Савдо	Инсон танасидаги тўрт унсур(сафро, балғам, қон ва савдо)нинг бири бўлиб сиёҳ ранглидир. Қадимги тиббий қарашларга кўра у тириклик асосини ташкил этади.
4. Бек	Икки хил маънода: 1. Юқори даражадаги мартаба 2. Хасис, қурумсоқ
5. Боласоғун	Шаҳар номи ҳозирда Қирғизистон-нинг Тўқмоқ шаҳри ғарбида бўлган.
6. Қашқар	Қорахонийлар давлатининг шарқий маркази
7. Сарт	Савдогар – савдо сотиқ билан шуғулланувчи киши
8. Оғи (оғичи)	Қимматбаҳо нарсалар (ҳазинабон)
9. Осиф	Фойда, наф, манфаат.
10. Очиғ	Совға, мукофот, тухфа
11. Иёр иши	Олтин(кумуш)нинг софлиги ва оғирлигини кузатиш

7.2. Иқтисодий ғояларнинг гуруҳланиши.

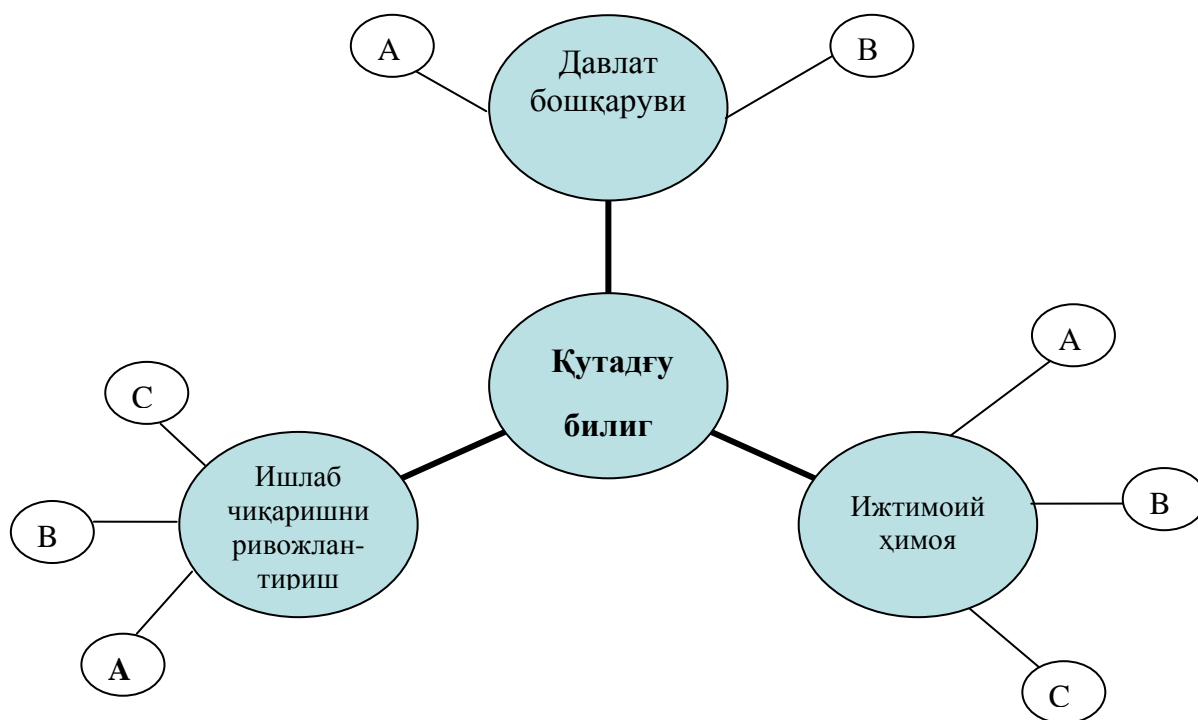
7.2.2. Ижтимоий тоифаларнинг гурухланиши.

7.2.3. “Қутадғу билиг” асаридаги ижтимоий-иқтисодий ғояларни қахрамонлар фаолияти билан боғлиқлигини мослаштириш.

Асар қахрамонлари	Ижтимоий-иқтисодий ғоялар
Кунтуғди	Адолат - эзгулик
Ой тўлди	Давлат -бойлик
Ўғдулмиш	Ақл-заковат -тадбиркорлик
Ўзғурмиш	Қаноат -истеъмолни чеклаш

7.2.4. “Қутадғу билиг” асаридаги ижтимоий-иқтисодий ғояларнинг йўналишлари

ИЗОҲ

Ишлаб чиқаришни ривожлантириш

- А) Хунармандлик
- В) Деҳқончилик
- С) Чорвачилик

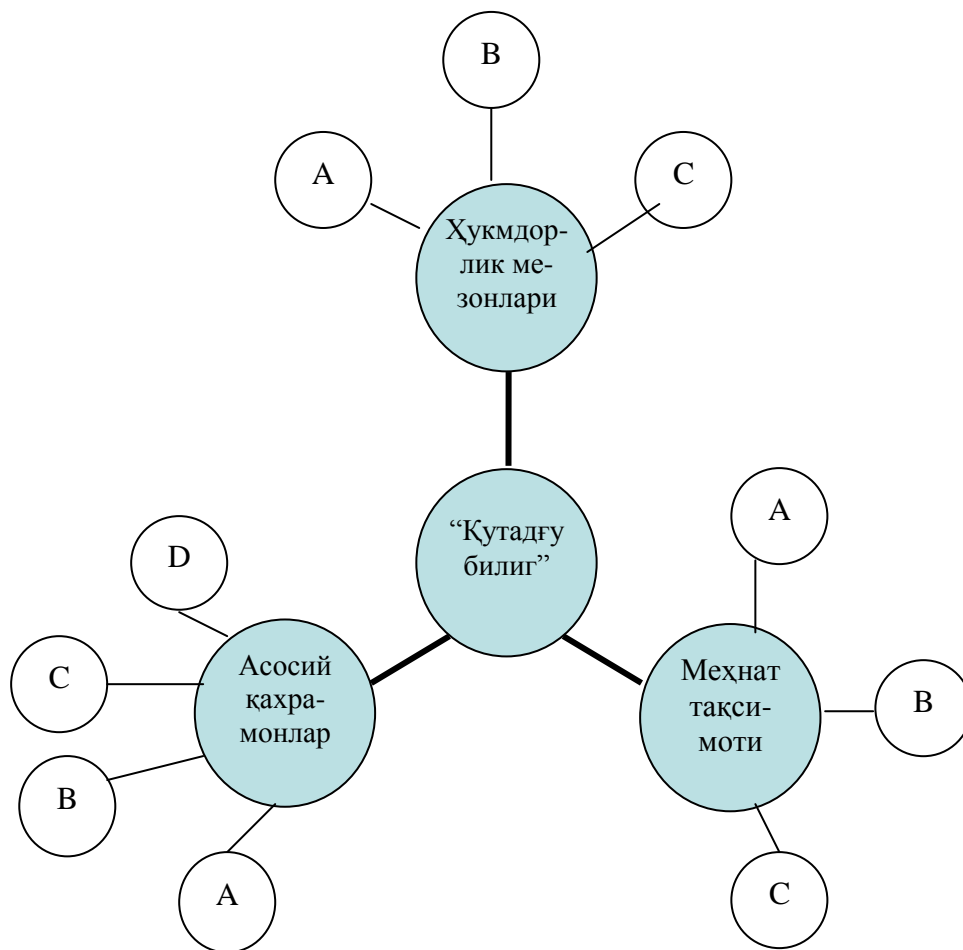
Давлат бошқаруви

- А) Ўқув идрокли донишманд кишига мос
- В) Ҳукмдорлик мезонларига амал қилиш

Ижтимоий ҳимоя

- А) Зулмга йўл қўймаслик
- В) Бошлиқ бой эмас, халқ тўқ бўлсин.
- С) Ҳодимларнинг ҳақларини тўла таъминлаш

7.2.5. Бошқарув тизимининг таҳлили.

ИЗОҲ

Асосий қахрамонлар

- A) Қунтуғди
- B) Ой тўлди
- C) Ўғдулмиш
- D) Ўзғурмиш

Хукмдорлик мезонлари

- A) Пул қадрини кўтариш
- B) Мулкый ҳуқуқни таъминлаш
- C) Солиқлар меъёрида бўлиши

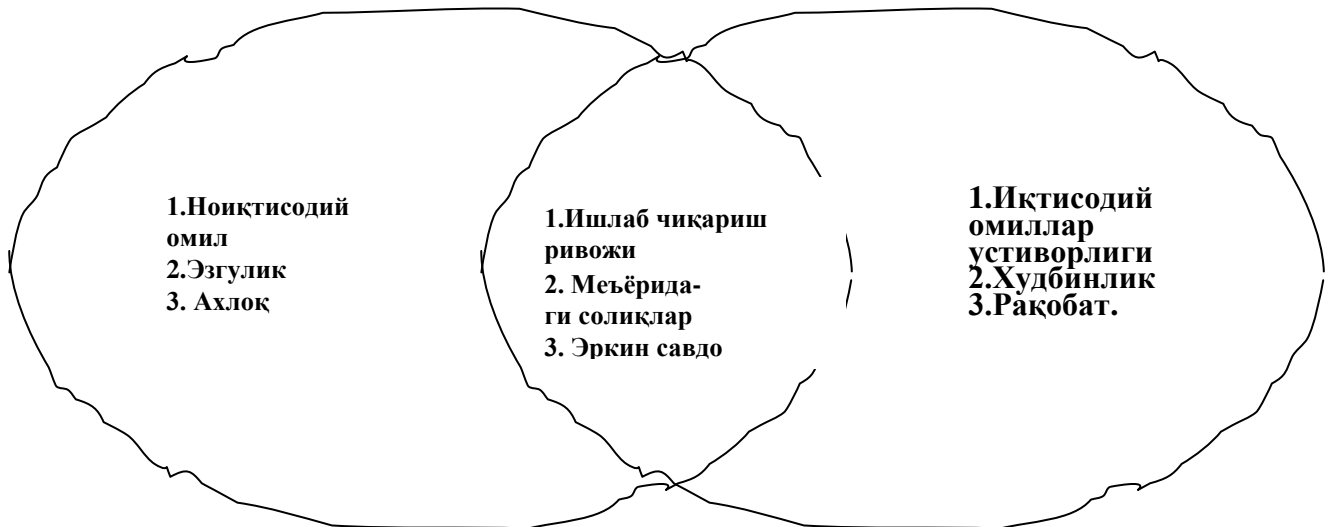
Меҳнат тақсимоти

- A) Ақл-идрок соҳиблари
- B) Дехқон ва чорвадорлар
- C) Савдогарлар

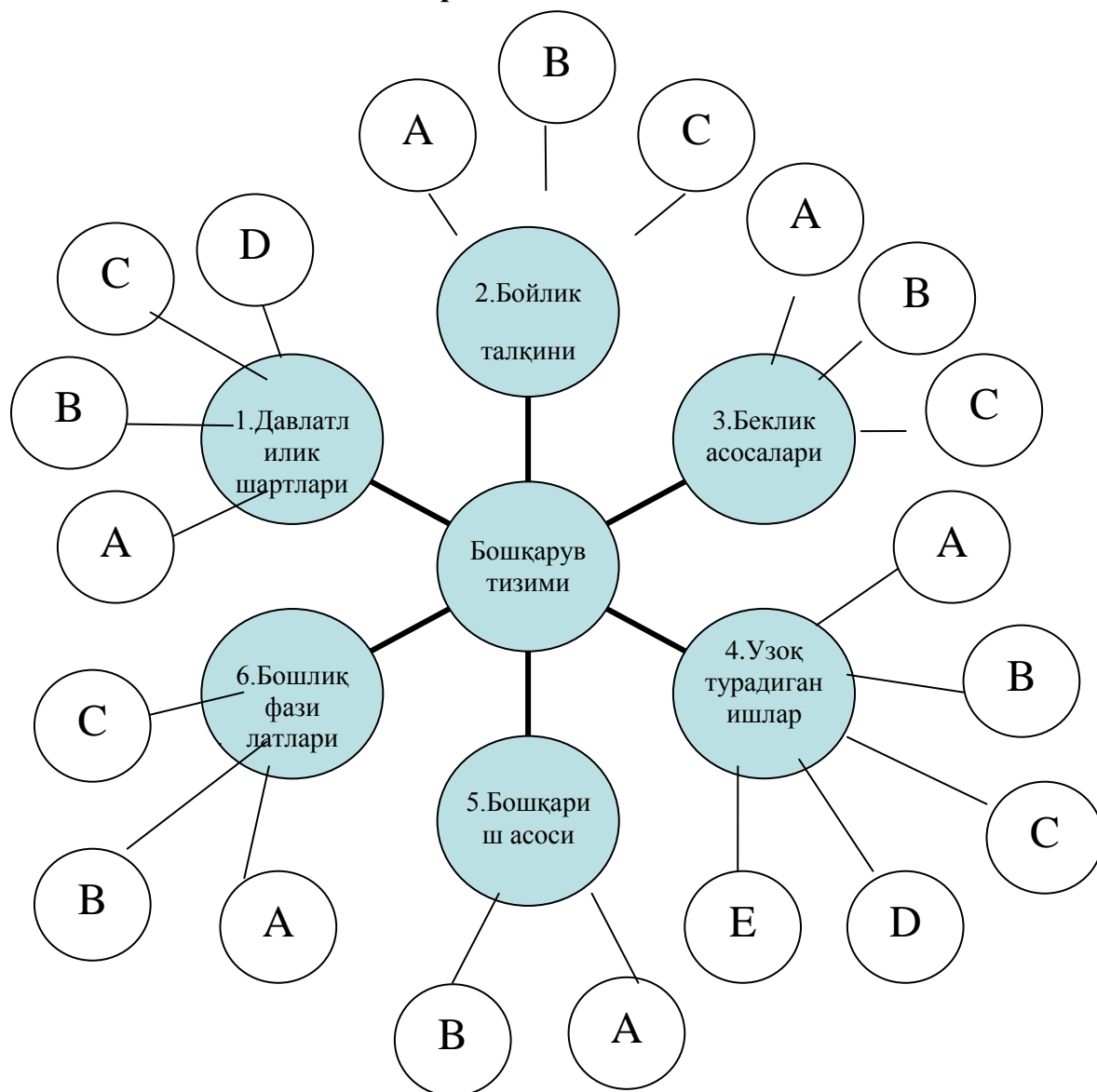
7.2.6. Юсуф Хос Ҳожиб ва Адам Смитнинг ижтимоий-иқтисодий ғояларини ВЕНН диаграммаси асосидаги таҳлили

Юсуф Хос Ҳожиб

Адам Смит

7.2.7. Давлат бошқарувини ислоҳ этиш тизимини Кластер усулида ифодаланиши.

ИЗОХ

1. Давлатлилик шартлари:

- A) Кўнгил юмшоқлиги;
- B) Равон қилиқ,
- C) Ширин сўзлик,
- D) Гердаймаслик.

2. Бойлик талқини:

- A) Ой;
- B) Копток;
- C) Кийик.

3. Беклик асослари:

- A) Чин сўзлик;

- B) Қонунларнинг элга мувофиқлиги

- C) Мурувват,
- D) Жасур бўлиш:

4. Узоқ турадиган ишлар

- A) Шошилиш;
- B) Кўзи очлик;
- C) Жаҳолат;
- D) Ёвузлик;
- E) Ёлфон, қўпол тил

5. Бошқариш асоси

- A) Адолат;

В) Марҳаматни аямаслик.

6. Бошлиқ фазилатлари

А) Уқув идрок;

В) Адолат;

С) Қаҳр ғазаб қилмаслик

7.2.8. Қорахонийлар давридаги ижтимоий-ахлоқий ислохотларни “Т-схема” жадвали асосида тушунтиринг

Фазилатлар:	Иллатлар:
1. Бахтиёрлик-эзгулик, ростлик, ҳаёда.	1. Бадбахтлик – ўжарлик, ёлғончилик, бахил, пасткашлик
2. Бугунги ишингни қўймагин кейин	2. Кейин қолган ишлар бўлади қийин
3. Эзгу элга яқин бўлгин доимо	3. Ёмонга ёндошиш юктурар бало.
4. Мусофир қарвонлар осойишин эт.	4. Шаҳар қишлоғингда -ёмонлик,
5. Улуғ бўлсанг камтар тутгин ўзингни.	5. Эл ичра зўравонга ё, ташингда қароқчига- макон
6. Мардлик- ширин мулойим сўз	6. Дағал аччиқ сўз.
7. Бошқаларнинг эмас ,ўз айбингни кўр.	7. Лаззатлар кетидан қувишнинг охири азоб.
8. Бошқалар меҳнатининг қадрига етиш	8. Бу дунёдаги энг йирик ёв – нафсинг.
9. Бошлиқ бой эмас халқ тўқ бўлсин	9. Нафсдан ҳам даҳшатли ёв – бойлик
10. Кўпроқ наф – билим ва ақл-идрокдандур.	10. Кишилар орасига қўшилиш ибодатдан қолишдир.

7.3. Кейсолог ўқитувчининг хулосаси.

Юсуф Хос Ҳожиб – атокли давлат арбоби, 1020 йили Қорахонийларнинг марказий шаҳарларидан бири Боласоғунда туғилган. Ўз давридаги барча билимларни, араб ва форсий тиллар ҳамда ундаги адабиётларни пухта эгаллаган. 1069-1070 йиллар орасида “Қутадғу билиг” (Қутга, яъни бахт-саодатга эриштирувчи билим) асарини турк тилида ёзиб, Қорахонийлар хукмдори Табғочхон Буғрохонга такдим этган. Асар 13 минг мисра (насрий ва назмий муқаддима ва хотимадан ташқари)-73 бобдан иборат. Унда инсон тафаккурининг барча жабҳалари бўйича сўз юритилган. Хон Юсуфга “Хос Ҳожиб”(эшиқ оғаси) деган мартабани инъом этган(Ҳожиб- арабча хизматкор дегани);

“Қутадғу билиг” асарида марказлашган давлат тузиш, уни мустахкамлаш, низо ва адолатга барҳам бериш каби маъмурий-хўжалик ҳамда маърифат, ободончилик, моддий-маънавий ва бошқа адолатли хукмрон, давлатни тадбир билан бошқариш ишини ўрганиш, касб-хунар эгаллаш, халқ ғамини ейиш ҳақидаги фикрлар илгари сурилган.

Хусусан, қуйидаги йўналишларни таъкидлаш мумкин:

1. Мамлакат ривожининг яхлит концепциясида дунёвий мезон - **Ижтимоий-ахлоқий ёндошув** устиворлиги;
2. Ижтимоий ҳимояни такомиллаштириш;
3. Тақсимотнинг бузилишига йўл қўймаслик;
4. Савдо(ички ва халқаро)ни кенгайтириш;
5. Солиқларни меъёрида таъминлаш;
6. Ходимларнинг ўқув-идроқини ошириш;
7. Даромад учун рақобатлашмаслик;
8. Меҳнат тақсимотини ривожлантириш;
9. Ходимларни рағбатлантириш.

Асардаги иқтисодий қарашлар ҳозирги замон иқтисодий таълимотлари нуқтаи назаридан эса, институционализм йўналиши шаклланиши ва ривожланишидаги даврлар ҳамда оқимларга мос келишини таъкидлаш мумкин. Дарҳақиқат ушбу асарда мамлакат аҳолисининг фаровонлиги ноиқтисодий омилларнинг устуворлиги асосида эришилишига эътибор қаратилган.

Мамлакатимизда олиб борилаётган ижтимоий иқтисодий ислохотлар моҳияти ҳам айнан юқоридаги иқтисодий қарашларга ҳамоҳанг ҳисобланади. Масалан мамлакатимиздаги ислохотлардаги бош мақсад Республикамиз Президенти И. Каримов таъкидлаганидек “Ислохот ислохот учун эмас, ислохот инсон учун” эканлиги асардаги ижтимоий ахлоқий ёндошувлар билан бир йўналишда эканлиги билан муҳимдир. Шунингдек мамлакатни модернизациялашда:

1. Савоб ишни ҳар ким қилиши, ҳар куни қилиши керак.
2. Давлат менга нима берди деб эмас, мен давлатга нима қилдим.
3. Ватан туйғуси ҳамма нарсадан улуғ каби тамойиллар ҳар бир фуқаронинг турмуш тарзига айланиши зарурлиги катта аҳамият касб этади.

Демак, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асаридаги иқтисодий қарашлардан мамлакат иқтисодиётини модернизациялаш шароитида фойдаланиш миллий истиқлол мафқурасининг жамиятимиз аъзоларида пухта шаклланишида муҳим омил вазифасини ўтайди. Бу эса миллий иқтисодий тафаккурнинг миллий иқтисодий маданиятимиз билан уйғунлигига ҳизмат қилади.

Бинобарин, жамият тараққиётига фаол таъсир этадиган омиллардан бири пухта ишлаб чиқилган ғоялар, иқтисодий ғоялар ва таълимотлардир.

Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асаридаги иқтисодий қарашлар Миллий маънавий меросимизда жамият тараққиётига ижобий ҳизмат қилган ижтимоий-иқтисодий ғоялардан ҳисобланади.

Шу боис, мамлакатимизда шаклланаётган миллий иқтисодий тафаккурнинг инсонпарвар ва умумбашарий булишлиги учун миллий кадриятларни ҳам синчиклаб ўрганиш беқиёс аҳамият касб этади.

Талабалар таниқли мутафаккирлар баён этган иқтисодий ғояларнинг моҳиятини англаб етадилар ҳамда мамлакат ривожига иқтисодий ғояларнинг таъсири тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўладилар.

Шунингдек асосий иқтисодий категорияларнинг ўша давр ва ҳозирги замон учун аҳамиятини очиқ берадилар, ҳозирги замонавий иқтисодий таълимотлар ва назариялари билан солиштира олиш кўникмаларига эга бўладилар.

8. “Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асаридаги иқтисодий қарашлари” мавзудаги семинар машғулоти учун Кейс – таълим технологиясининг модели

<i>Вақти: 2 соат</i>	<i>Талабалар сони 20 та</i>
<i>Дарс шакли</i>	Кейс технологияси бўйича малакани шакллантириш-га қаратилган семинар
<i>Семинар режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. XI асрдаги Ўрта Осиё(Моварауннахр)даги ижтимоий – иқтисодий вазиятнинг умумий тавсифи. 2. Юсуф хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асари тўғрисида маълумот. 3. Муаммони ечиш алгоритми тўғрисида тушунча. 4. Вазият ечимини таҳлил этиш варақаси ва баҳолаш мезонлари билан танишиш. <p>Муаммонинг ечимини топиш ва уни асослаш.</p>
<i>Таълимий мақсад:</i> Юсуф Хос Ҳожибнинг иқтисодий қарашлари тўғрисида яхлит тасаввур шакллантириш ҳамда мамлакат иқтисодиётини модернизациялашда татбиқ этиш.	
<p>Педагогик вазифалар:</p> <p>Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» асари ёзилган давр билан таништиради;</p> <p>мазкур асарлардаги иқтисодий тушунча</p>	<p>Ўқув фаолиятининг натижалари:</p> <p>Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» асарининг моҳиятини очиқ берадилар;</p> <p>қуйидаги тушунчаларга таъриф берадилар:</p> <p>“Қунтуғди”, “Ойтўлди”, “Ўғдулмиш”, “Ўзғурмиш”, “адолатли давлат”, “қаноат”, “садоқат”, “эзгулик”, “раият”.</p>

ларни ўрганиш ҳақида гапириб беради; Иқтисодий қарашларни ўрганишда илғор педагогик усуллардан фойдаланади; мазкур асарлардаги иқтисодий қарашларнинг амалий аҳамияти ни тушунтиради;	иқтисодий бўҳрондан сақланиш омилларини санаб берадилар ва тушунтирадилар “ақл-идрок соҳиблари” ва оддий меҳнаткашлар(деҳқон, савдогар, чорвадор) лар ҳақида қисқача характеристика берадилар; мулк тутишнинг сир асрорлари, мамлакатни идора қилиш тартиби, хукмдорларнинг фаолият мезонлари, тинчлик-осойишталик, меёридаги солиқлар, эркин фаолият юритиш имкони кабилар тўғрисида айтилган фикрларни изоҳлайдилар; кластер, вен диаграммаси, Т схема каби усул ва воситалар ёрдамида иқтисодий қарашлар таҳлил этилади; мавзуни ўрганиш орқали кейс технологиясидан фойдаланиш малака ва кўникмаси шаклланади.
<i>Таълим методи</i>	Кейс-стади методи
<i>Таълим воситалари</i>	ЎУМ, доска, кейс, ахборот материаллари
<i>Таълим шакли</i>	Фронтал ва индивидуал
<i>Шарт -шароитлар</i>	Қулай аудитория
<i>Мониторинг</i>	Оғзаки жавоб, мустақил таҳлил ва вазият ечимини топиш

9. Ўқув машғулотининг технологик харитаси

Фаолият босқичлари	Фаолият мазмуни	
	Педагог фаолияти	Талаба фаолияти
1-босқич кириш (10 дақиқа)	1. Семинар мавзусини эълон қилади. Семинарни ташкил этувчи босқичлар кетма-кетлиги билан талабаларни таништиради; 2. Кейс технологиянинг аҳамияти билан таништиради. 3. Талабаларга кейс материални тарқатади.	Эшитадилар ва Кейс материаллари билан танишадилар.
2- босқич Асосий	1. Талабалар диққати муаммога, уни ечиш учун лозим бўлган	Эшитадилар ва тушунмаганларини

<p>қисм (60 дақиқа)</p>	<p>вазифаларга жалб этилади.</p> <p>2. Талабаларни кичик гуруҳларга ажратилади ва ҳар бир гуруҳ учун спикер тайинланади.</p> <p>3. Гуруҳларга иқтисодий қарашларни илғор усул ва воситалар асосида таҳлил қилиш вазифаси юкланади</p> <p>4. Гуруҳ ичида муаммони таҳлил этиш тегишли тартибда ташкил этади.</p> <p>5. Берилган услубий материаллар тўлдирилади ва ҳар бир гуруҳнинг тақдимоти эълон қилинади.</p> <p>6. Тақдимотнинг бошланишини эълон қилади.</p> <p>7. Тақдимотдан сўнг бахс-мунозара ташкил этилади.</p>	<p>аниқлайдилар.</p> <p>кичик гуруҳларда матн билан таниш-гач, ишлайдилар. Муаммо ечимини топадилар ва ечим вариантларини таҳлил қиладилар.</p> <p>Тақдимот қиладилар. Бахс мунозарада иштирок этадилар.</p> <p>муаммонинг ечимини таҳлил қиладилар.</p> <p>Тақдимотга баҳо берадилар.</p>
<p>3-босқич Яқунлаш, таҳлил ва баҳолаш (15 дақиқа)</p>	<p>1. Гуруҳларнинг тақдимоти ҳамда бахс-мунозара таҳлил қилинади ва умумлаштирилади.</p> <p>2. Гуруҳлар ва ҳар бир талабанинг фаолияти алоҳида баҳоланади.</p> <p>Кейс муаммосининг ечимини топишда дуч келинадиган қийинчиликларни хал этиш бўйича услубий маслаҳатлар берилади.</p>	<p>Эшитадилар ва ўз фикр-мулоҳазаларини билдирадилар.</p>

Илова

1. Каримов И.А. Юксак маънавият—енгилмас куч. Т.: Ўзбекистон 2008.
2. Каримов И.А. Илму маърифат зиёси ҳеч қачон сўнмайди. “Халқ сўзи”. 2006 йил 3 ноябрь.
3. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т., Шарқ, 1998.
4. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол// Тузатилган ва қўшимча қилинган иккинчи нашр. Т.: “Шарқ” НМАК бош таҳририяти. 1-6 жуз. 2008.
5. Ҳадис. 1-4-жилдлар. Т., 2000.

6. Раззоқов А. Ўрта Осиё мутафаккирларининг иқтисодий ғоялари. Т., 2007.
7. “Ўрта Осиё мутафаккирларининг иқтисодий ғоялари” фани бўйича ўқув-услубий мажмуа. Тошкент.: ТДИУ, 2007, 149 б.
8. Ўзбекистон тарихининг энг асосий саналари. Тошкент. “Шарқ” НМАК бош таҳририяти. 2006. 20-28-бет.
9. Ўзбекистон халқлари тарихи (I) Тошкент, “Фан”, 1992. 121-125 бет.
10. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Т., “Шарқ”, 2001.-368 б.
11. Жумабоев Й. Ўзбекистонда фалсафа ва ахлоқий фикрлар тараққиёти тарихидан. Т.: “Ўқитувчи”-“Зиё ношир”-1997.
12. Энциклопедия персидско-таджикской прозы: Кабуснаме. Синбанднаме. Сказки. -Душанбе.: Гл. Науч. Ред. Тадж. Сов. Энциклопедии, 1990. -512 с
13. Хидоятлов Г.А. Моя родная история.-Т.: Уқитувчи, 1990.-304 с.
14. Жузжоний Абдулҳаким Шарқий. Ислом ҳуқуқшунослиги ханафий мазхаби ва Ўрта Осиё фақиҳлари. Т., «Ислом университети», 2002.
15. Қурбонов Ш, Саидов Ҳ, Аҳлиддинов Баркамол авлод орзуси. Т.: Шарқ, 1999, 184 б.

ГАФУРОВ У.В.

**«Иқтисодиёт назарияси-2» фанидан
«Монопол ҳукмронлик ва монополияга қарши
сиёсат» мавзусида**

КЕЙС-ТЕХНОЛОГИЯ

*Кейс «Табиий монополия субъектлари фаолиятини
назорат қилиш усуллари»*

I. КЕЙС ПЕДАГОГИК АННОТАЦИЯ

Фаннинг номи: «Иқтисодиёт назарияси-2».

Мавзунинг номи: «Монопол ҳукмронлик ва монополияга қарши сиёсат» мавзусига мосланган кейс.

Кейснинг мақсади: табиий монополияларнинг иқтисодий мазмуни, объектив асослари, амал қилиш хусусиятлари, тартибга солиш усул ва воситалари бўйича билим ва кўникмалар ҳосил қилиш; Ўзбекистонда табиий монополияларни тартибга солиш усулларининг самарадорлигини баҳолаш.

Тақдим этилган кейснинг ечими талабларга қуйидаги **ўқув натижаларини** олиш имконини беради:

- табиий монополияларнинг иқтисодий мазмуни, объектив асослари ва амал қилиш хусусиятлари тўғрисидаги билимларни янада чуқурлаштириш;

- табиий монополияларни тартибга солиш зарурлиги ҳамда усул ва воситалари бўйича билимга эга бўлиш;

- Ўзбекистонда табиий монополияларни тартибга солиш хусусиятлари билан танишиш;

- табиий монополияларни тартибга солиш усулларининг самарадорлигини белгиловчи кўрсаткич ва мезонларни аниқлаш;

- табиий монополияларни тартибга солиш усулларининг самарадорлигини баҳолаш.

Кейснинг муваффақиятли ҳал этилиши учун талаба билиши лозим бўлган **билим ва кўникмалар:**

Талаба билиши лозим:

- монополистик ҳукмронлик, монополияларнинг турлари ва вужудга келиш шарт-шароитлари;

- монополияларнинг иқтисодиётдаги ўрни, ижобий ва салбий жиҳатлари;

- табиий монополияларнинг иқтисодий асослари, амал қилиш хусусиятлари;

- табиий монополияларни тартибга солиш усул ва воситалари.

Талаба бажара олиши лозим:

- табиий монополияларнинг асосий белгиларини ажрата олиш;

- табиий монополияларнинг объектив зарурлигини асослаш;

- ахборотларни танқидий баҳолаш ва қайта ишлаш;

- мавжуд маълумотлар асосида табиий монополияларни тартибга солиш усулларининг самарадорлигини баҳолаш.

Талаба қуйидагиларга эга бўлиши лозим:

- ўзаро фикр алмашув қобилияти;

- мунозараларда иштирок этиш кўникмаси;

- гуруҳ бўлиб ишлаш кўникмаси.

Ахборот олиш манбалари:

10. Shodmonov Sh.Sh., G'afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – Т., «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2005.

11. В поисках новой теории с проблемными ситуациями: Учеб. пособ. / Под ред. Грязновой А.Г. и др. - М.: КНО РУС, 2004.

12. Конкурентная политика в Республике Узбекистан / Доклад о развитии, состоянии, тенденциях и проблемах антимонопольной и конкурентной политики в Узбекистане в 2000-2007 гг. – Центр по совершенствованию антимонопольной политики. – Т., 2007.

13. Основные показатели демографии хозяйствующих субъектов Единого Государственного регистра предприятий и организаций за 2002-2006 гг. Статистический бюллетень. – Т., 2003-2007 гг.

14. Шодмонов Ш.Ш., Баубекова Г.Д., Халикова Г.Т. Инновационные методы обучения в экономическом образовании. – Т.: “Фан”, 2003.

Кейснинг типологик белгиларига кўра тавсифи

Мазкур кейс кабинетда ҳал этиладиган, сюжетсиз кейслар тоифасига киради. Ундаги ҳолат ўтмишдан ҳозирги даврга томон ҳаракатда баён этилган. Бу ташкилий-институционал, тренинг аҳамиятидаги кейс ҳисобланади. У ўртача ҳажмда бўлиб, махсус таркибий тузилмага эга. Ўқув машқлари савол ва топшириқлар кўринишида намоён этилган.

Дидактик мақсадларига кўра кейс муаммо, ечим ёки концепцияни ифодаловчи, таҳлил қилиш ва баҳолашга ўргатувчи кейслар тоифасига киради.

Мазкур кейсдан «Иқтисодиёт назарияси» фанидан махсус семинар машғулотида, шунингдек, «Илмий ижод услубияти», «Ўтиш даври иқтисодиёти назарияси», «Замонавий бозор иқтисодиёти назарияси ва амалиёти» фанларидан кўшимча амалий қўлланма сифатида фойдаланиш мумкин.

КИРИШ

Иқтисодиёт назарияси фанида табиий монополия субъектларига маҳсулот (хизмат)нинг муайян бир турини ягона фирма ёки компания томонидан ишлаб чиқаришни нисбатан паст харажатлар билан амалга оширилиши ҳамда ишлаб чиқарилган маҳсулот (кўрсатилган хизмат) орқали истеъмолчиларнинг катта гуруҳини таъминловчи яхлит тармоқ сифатида қаралади.

Ўзбекистонда бозор ислохотларини чуқурлаштириш шароитида табиий монополия субъектларининг фаолиятини мувофиқлаштириб туриш масаласи тобора муҳим аҳамият касб этиб, Республика Президенти И.Каримовнинг «...халқ хўжалигининг етакчи тармоқлари, аввало, табиий монополиялар деб аталадиган энергетика, темир йўл транспорти, шунингдек, пахта тозалаш ва кимё саноати, коммунал хўжалиги тармоқларида бошқарув тизимини ислоҳ қилиш бўйича бошланган ишларни охирига етказиш долзарб бўлиб қолмоқда»⁹, деб таъкидлаб ўтиши ҳам бунинг яққол далилидир.

Дарҳақиқат, бу борада мамлакатда ўтказилаётган иқтисодий ислохотларнинг муҳим жиҳати ҳам шундаки, улар табиий монополия субъектлари маҳсулотлари ва хизматларидан сифатли ҳамда кафолатли фойдаланиш, маҳсулотлар нархларининг муқобиллигини таъминлаш, истеъмолчилар эҳтиёжларини тўлароқ қондириш орқали пировардида макроиқтисодий кўрсаткичларни ўстиришга қаратилгандир. Бу эса ўз навбатида давлат томонидан йирик табиий монополиялар фаолиятини таркибий ўзгартириш ва соддалаштириш ҳамда рақобатчилик муҳитини яратилишига йўналтирилган комплекс тадбирларнинг амалга оширилишини тақозо қилади.

Шу мақсадлардан келиб чиқиб, иқтисодиётни монополиядан ҳимоя қилишга қаратилган Ўзбекистон Республикасининг «Монополистик фаолиятни чеклаш тўғрисида»ги (1992 йил 2 июль), «Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида»ги (1996 йил 27 декабрь), «Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги (1996 йил 27 апрель), «Табиий монополиялар тўғрисида»ги (1997 йил 24 апрель ва 1999 йил 19 августда янги ўзгаришлари билан) қонунлари қабул қилиниб, улар иқтисодиётда табиий монополиялар фаолиятини тартибга солишнинг меъёрий асосларини белгилаб берди.

Шу ўринда табиий монополияларни тартибга солиш усуллари ва улардан фойдаланиш самарадорлигини ўрганиш муҳим назарий-услубий аҳамият касб этади.

⁹ Каримов И.А. Иқтисодиётни эркинлаштириш, ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш – бош йўлимиз. «Халқ сўзи», 2002 йил 15 февраль, 34-сон, 2-бет.

Мазкур кейснинг асосий мақсади – Ўзбекистонда табиий монополияларни тартибга солишнинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда усулларининг самарадорлигини баҳолашдан иборат.

Ўқув фаолиятидан кутилаётган натижалар: табиий монополияларнинг иқтисодий мазмуни, объектив асослари ва амал қилиш хусусиятлари тўғрисидаги билимларни янада чуқурлаштириш; табиий монополияларни тартибга солиш зарурлиги ҳамда усул ва воситалари бўйича билимга эга бўлиш; Ўзбекистонда табиий монополияларни тартибга солиш хусусиятлари билан танишиш; табиий монополияларни тартибга солиш усулларининг самарадорлигини белгиловчи кўрсаткич ва мезонларни аниқлаш; табиий монополияларни тартибга солиш усулларининг самарадорлигини баҳолаш.

Кейснинг муваффақиятли ҳал этилиши учун монополистик ҳукмронлик, монополияларнинг турлари ва вужудга келиш шарт-шароитлари; монополияларнинг иқтисодиётдаги ўрни, ижобий ва салбий жиҳатлари; табиий монополияларнинг иқтисодий асослари, амал қилиш хусусиятлари; табиий монополияларни тартибга солиш усул ва воситалари тўғрисида билимларга эга бўлиш тақозо этилади.

ВАЗИЯТ

1. МОНОПОЛИЯНИНГ ИҚТИСОДИЙ МАЗМУНИ, ОМИЛЛАРИ ВА ТУРЛАРИ

1.1. Монополия ва унинг вужудга келиш сабаблари

Монополия тушунчасига турли ўқув адабиётларида турлича таъриф берилади. Жумладан, баъзи ўринларда уни «давлат, корхоналар, ташкилотлар, сотувчиларнинг қандайдир хўжалик фаолиятини амалга оширишдаги мутлақ ҳуқуқи»¹⁰ сифатида қаралса, бошқа ҳолатларда «фаолиятнинг у ёки бу соҳасида шахс ёки кишилар гуруҳининг ҳар қандай (баъзи адабиётларда – якка) ҳукмронлик ҳолати»¹¹ деб таърифланади. Бу таърифлардаги монополиянинг «мутлақ ҳуқуқ» ёки «ҳар қандай ёки якка ҳукмронлик ҳолати» каби тавсифлари унинг моҳиятини аниқ ёритиб беролмаслиги сабабли, уни қуйидагича таърифлаш ўринли деб ҳисоблаймиз: монополия – монопол юқори нархларни ўрнатиш ҳамда монопол юқори фойда олиш мақсадида тармоқлар, бозорлар ва яхлит макроиқтисодиёт устидан ҳукмронликни амалга оширувчи йирик корхоналар (фирма, корпорациялар)нинг бирлашмалари.

Монополияларнинг вужудга келишида бир қатор омиллар таъсир кўрсатади:

- 1) ишлаб чиқаришнинг тўпланиши;
- 2) давлатнинг протекционистик божхона сиёсати;
- 3) банкларнинг фаолияти ва молиявий сиёсати.

1.2. Монополияларнинг турлари

Монополияларнинг турларини бир неча мезонларга кўра ажратиш мумкин:

1. Бозорни қамраб олиш даражасига кўра: соф монополия, олигополия ва монополисония.

Соф монополия – тармоқдаги ягона ишлаб чиқарувчи ёки сотувчининг нарх ва ишлаб чиқариш ҳажмини белгилашдаги яккаҳукмронлик ҳолати ҳисобланади.

Монополистик рақобат – тармоқдаги ишлаб чиқарувчи ёки сотувчилар сони кўп ҳамда улар ўртасида маълум даражада рақобат мавжуд бўлган, бироқ ҳар бир ишлаб чиқарувчи ёки сотувчи ўз товар ёки хизматининг алоҳида, махсус хусусиятлари мавжудлиги сабабли уларнинг

¹⁰ Экономическая теория: Учебник. - Изд., испр. и доп. / Под общ. ред. акад. В.И.Видяпина, А.И.Добрынина, Г.П.Журавлевой, Л.С.Тарасевича. – М.: ИНФРА-М, 2005, 121-б.

¹¹ Куликов Л.М. Экономическая теория: учеб. – М.: ТК Вебли, Изд-во Проспект, 2005, 191-б.; Тожибоева Д. Иқтисодиёт назарияси: Олий ўқув юртлари талабалари учун ўқув қўлланма. Т.: «Ўқитувчи», 2002, 246-б.

нархи ва ишлаб чиқариш ҳажмини белгилашдаги маълум даражада ҳукмронлик ҳолати ҳисобланади.

Олигополия – тармоқдаги бир неча йирик ишлаб чиқарувчи ёки сотувчининг нарх ва ишлаб чиқариш ҳажмини белгилашдаги ҳукмронлик ҳолати ҳисобланади.

Монопсония – тармоқдаги ишлаб чиқарувчи ёки сотувчилар сони жуда кўп бўлиб, улар товар ёки хизматларининг ягона истеъмолчиси ёки харидори мавжуд бўлган шароитдаги яккаҳукмронлик ҳолати ҳисобланади.

2. Монополиянинг вужудга келиши сабаби ва тавсифига кўра: табиий монополия, легал монополия, сунъий монополия.

Табиий монополия таркибига камёб ва ишлаб чиқаришнинг эркин тарзда такрор ҳосил қилиб бўлмайдиган унсурлари (масалан, нодир металллар, фойдали қазилмалар ва ҳ.к.)га эга бўлган мулкдорлар ва хўжалик ташкилотлари киради. Шунингдек, мазкур монополия таркибига ўзига хос технологиянинг қўлланиши сабабли рақобатни ривожлантириб бўлмайдиган баъзи бир тармоқлар ва ишлаб чиқариш турлари ҳам киритилади.

Табиий монополия – корхонанинг технологик хусусиятлари сабабли маҳсулотга бўлган талабни қондириш рақобат мавжуд бўлмаган шароитда самаралироқ амалга оширилувчи товар бозорининг ҳолати. Бундай самарадорлик ишлаб чиқариш ҳажмининг кўпайиб бориши билан товар бирлигига тўғри келувчи хўжалик харажатларининг аҳамиятли даражада пасайиб боришида намоён бўлади. Шу билан бирга, табиий монополия субъектлари томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар истеъмолини бошқа турдаги маҳсулотлар билан алмаштириб бўлмайди.

Легал (қонуний) монополия – бу қонуний тарзда ташкил этилувчи монополистик ҳолат. Улар таркибига рақобатдан ҳимоя қилувчи қуйидаги монополия шакллари киритиш мумкин: 1) патент тизими; 2) муаллифлик ҳуқуқи; 3) товар белгилари.

Сунъий монополия – монополь фойда олиш мақсадида ташкил этилувчи бирлашмаларнинг шартли (табиий монополиялардан ажратиб туриш учун) номи. Сунъий монополиялар картель, синдикат, трест, консорциум, концерн каби аниқ шаклларда намоён бўлади.

Сунъий монополия ўз манфаатлари йўлида бозор муҳити тузилишини атайлаб ўзгартиради, яъни:

- бозорга янги рақибларнинг кириб келишига йўл қўймаслик учун турли тўсиқлар ҳосил қилади (хомашё ва энергия манбаларини эгаллаб олади; банкларнинг янги корхоналарга кредит беришини тақиқлашга ҳаракат қилади ва бошқалар);

- ишлаб чиқаришнинг энг юксак даражадаги технологиясига эришиб, қолган рақибларининг бу даражага чиқишига имкон бермайди;

- ишлаб чиқариш миқёси самарасидан унумлироқ фойдаланиш имконини берувчи нисбатан йирик ҳажмдаги капитални қўллайди;
- ўз фаолиятини юқори даражада реклама қилиш орқали бошқа рақобатчиларни бозордан сиқиб чиқаришга ҳаракат қилади.

1.3. Монополияларнинг ижобий ва салбий томонлари

Монополиянинг иқтисодий тараққиётга таъсир қилувчи ижобий ва салбий томони мавжуд. Унинг **ижобий томони** асосан қуйидаги иккита жиҳат орқали намоён бўлади.

Биринчидан, юқорида таъкидлаб ўтилганидек, у маълум тармоқларда нисбатан самарали амал қилади ва харажатларнинг тежалишига олиб келади.

Иккинчидан, монополист бўлмаган, майда, рақобатлашувчи соҳа корхоналарига нисбатан монополистик корхоналарда ишлаб чиқаришга илмий-техника тараққиёти ютуқларини жорий этиш учун кўпроқ рағбат ва имконият мавжуд бўлади. Чунки, унча йирик бўлмаган рақобатлашувчи корхоналарнинг одатда молиявий жиҳатдан имкониятлари чекланган бўлиб, улар ишлаб чиқаришга янгиликларни татбиқ этиш орқали келгусидаги даромадларни оширишдан кўра, кўпроқ жорий даромадга эътибор қаратадилар. Бундан ташқари, янги ғоялар рақиблар томонидан жуда тез ўзлаштириб олинади ва, бунинг оқибатида, бу ғояларни амалга ошириш харажатларини бир томон қилгани ҳолда, унинг самарасидан барча фойдаланади. Йирик монополистик фирмаларда молиявий имкониятлар кенг бўлиб, инновациядан олинган фойда уларнинг муаллифларига тегиши аниқ кафолатланади.

Монополиянинг **салбий томони** сифатида қуйидаги жиҳатларни кўрсатиш мумкин:

1) ресурсларнинг оқилона тақсимланмаслиги. Бу ҳолат монополияларнинг юқори фойда кетидан қувиб, сунъий равишда ишлаб чиқаришни чеклаш воситасида нархларни кўтариши, маҳсулотларнинг у қадар яхши бўлмаган турларини, паст техникавий даражасини, паст сифати ҳамда сотишнинг ёмон шароитларини вужудга келтириши орқали намоён бўлади. Натижада, рақобат шароитида амал қилувчи иқтисодиёт самарадорлигини бозор воситасида тартибга солиш механизми ишдан чиқади.

Монополиялар билан боғлиқ бўлган иқтисодий фаолиятлар эркин ҳамда оқилона танлов имкониятидан маҳрум бўлади, монополияларнинг иқтисодий жиҳатдан асосланмаган шарт-шароит ва нархлари тазйиқига чидай олмайди, иш фаоллигини пасайтириб, баъзи ҳолларда хонавайрон бўладилар. Оқибатда ишлаб чиқариш қисқариб, ишсизлик ва инфляция ўсади, хўжаликнинг издан чиқиши кучаяди. Жамият бойлиги ресурсларнинг оқилона рақобатли-бозор тақсимооти шароитида қўлга киритилиши мумкин бўлган миқдорига қараганда камайиб кетади;

2) даромадлардаги тенгсизликнинг кучайиши. Бу ҳолат ҳам нархларнинг монопол тарзда оширилиши (пасайтирилиши) ҳамда юқори фойда олиниши билан боғлиқ бўлиб, бу аҳоли қолган қисми даромадларининг нисбатан камайишига олиб келади;

3) иқтисодий турғунлик ва фан-техника тараққиётининг секинлашуви. Бундай ҳолатнинг вужудга келиши монополистларнинг рақобатчилар босимини сезмасликлари ҳамда аксарият ҳолларда юқори фойдани кўшимча уринишларсиз ўзларининг бозордаги ҳукмронликлари ҳисобига олишлари мумкин. Бу эса уларни ишлаб чиқаришни рационаллаштириш, унинг самарадорлигини ошириш имкониятларини қидириш, маҳсулот сифатини ошириш, унинг ассортиментини кенгайтириш, ФТТни ривожлантириш ва харидорлар манфаатлари тўғрисида қайғуриш каби хатти-ҳаракатлардан қайтаради;

4) иқтисодиётда демократик ҳаракатларнинг тўсиб қўйилиши. Монополистлар иқтисодиётдаги эркин ва ҳалол рақобатга тўсқинлик қилиб, нисбатан кучсиз бўлган корхоналарни ўзларига бўйсундиришлари, жамиятга ўз ишчиларининг меҳнатига пасайтирилган миқдорда ҳақ тўлаш, паст сифатли товарларни ишлаб чиқариш, ўта даражада ошириб юборилган сотиш нархлари (ёки пасайтирилган харид нархлари), ўз маҳсулотини истеъмол қилишга билвосита усул орқали мажбурлаш каби ўзларининг камситувчи шартларини кўндаланг қўйишлари мумкин.

2. ЎЗБЕКИСТОНДА ТАБИЙ МОНОПОЛИЯ СУБЪЕКТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ УСУЛЛАРИ

Давлатнинг табиий монополияларни тартибга солиш усулларини қўллашдан мақсад қуйидагилардан иборат:

- табиий монополияларнинг содир этиши мумкин бўлган монопол ҳолатини суиистеъмол қилишини олдини олиш;
- истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш;
- жамият манфаатлари йўлида монопол тармоқ ишлаб чиқаришининг ривожланишини қўллаб-қувватлаш.

Ўзбекистон иқтисодиётида табиий монополия субъектлари фаолияти устидан назорат қилишнинг бир катор усулларини қўлланилади. Уларнинг ҳуқуқий асоси ва тартиби Ўзбекистон Республикаси «Табиий монополиялар тўғрисида»ги қонуннинг 9-моддасида белгиланган бўлиб, «табиий монополия субъектлари фаолияти устидан давлат назорати монополияга қарши давлат органи томонидан амалга оширилади».

Ўзбекистонда барча монополиялар фаолияти устидан назорат қилувчи орган бу – Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш, рақобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси ҳисобланади.

Монополияга қарши давлат органлари табиий монополияларнинг қуйидаги фаолиятлари устидан назорат қилади:

1) табиий монополия субъекти асосий воситаларга нисбатан мулк ҳуқуқини ёки фойдаланиш ҳуқуқини қўлга киритадиган битимлар устидан (агар бундай асосий воситаларнинг баланс қиймати табиий монополия субъекти ўз капитали қийматининг 10%дан ортиқ бўлса);

2) табиий монополия субъекти асосий воситаларнинг бир қисмига нисбатан мулк ҳуқуқини ёхуд уларга эгалик қилиш ва улардан фойдаланиш ҳуқуқини хўжалик юритувчи бошқа субъектга ўтказадиган битимлар устидан (агар бундай асосий воситаларнинг баланс қиймати табиий монополия субъекти ўз капитали қийматининг 10%дан ортиқ бўлса);

3) истеъмолчиларга реализация қилинадиган товарлар ҳажми бўйича шартномаларга риоя этилиши устидан;

4) товарлар нархини чиқариш ҳамда нархлар (тарифлар)ни қўллаш тартибига риоя этиш устидан;

5) табиий монополия субъектларининг ташкил этилиши, қайта ташкил этилиши ва тугатилиши устидан.

Назоратнинг бошқа бир хил усули – бу табиий монополия субъектларининг ҳар бир қиладиган айрим хатти-ҳаракатлари учун тегишли рухсат олиш йўли билан амалга оширилиб турилади. Яъни, юқорида кўрсатиб ўтилганидек, агар табиий монополия субъектлари ўзининг ўн фоиздан ортиқ баланс қийматига эга бўлган асосий воситаларини тасарруф этиш юзасидан тузиладиган битимлари, ёхуд уларни эгалик қилиш билан боғлиқ ҳаракатлари учун олдиндан монополияга қарши давлат органига тегишли ахборот ҳамда бундай ҳаракатларни амалга оширишга розилик сўраб илтимоснома тақдим этиши шарт, деб белгилаб қўйилган.

Агар бундай ҳаракатлар монополияга қарши давлат органи томонидан мувофиқ эмас деб топилса, рад этилиши ҳам қонунда ўз аксини топган.

Бундай назоратнинг ўрнатилишидан мақсад, товар бозорларидаги компаниялар монопол мавқеининг янада ошиб кетиши, мутлақ ҳукмронлигига олиб келиши, истеъмолчиларнинг ҳақ-ҳуқуқларига зиён келтириши хавфини кучайишига сабаб бўлиши мумкин.

Ўзбекистон иқтисодиётида табиий монополия субъектларига нисбатан ўрнатилган бундай назорат усуллари жаҳон амалиётига мос келади ва улар табиий монополия субъектларининг ўз устун мавқеини суиистеъмол қилишларини олдини олишга, белгиланган нархларни асоссиз оширишларини олдини олишга, истеъмолчи манфаатларига мос равишда сифатли хизмат қилишга, товар бозорларидаги уларнинг устун мавқени қаттиқ бошқариб туришга қаратилган.

III. ТАЛАБАЛАР УЧУН УСЛУБИЙ КЎРСАТМАЛАР

Муаммо: Ўзбекистонда табиий монополия субъектлари фаолиятини тартибга солиш усулларининг самарадорлиги.

Топшириқлар:

4. Табиий монополия субъектлари фаолиятининг объектив зарурлигини асосланг.

5. Ўзбекистондаги табиий монополиялар субъектларининг вужудга келиши, амал қилиши хусусиятлари ва ривожланиш тенденцияларига баҳо беринг.

6. Ўзбекистондаги табиий монополия субъектлари фаолиятини тартибга солиш усулларини самарадорлиги юзасидан баҳоланг ва уларни хорижий мамлакатлардаги мавжуд усуллар имкониятлари билан таққосланг.

3.1. Ҳал этиш алгоритми

2. «Хорижий мамлакатларда табиий монополия субъектлари фаолиятини тартибга солиш тажрибаси» ҳолати таҳлили жадвалини тўлдириг.

Баҳолаш мезонлари – қисқа ва аниқлик, ҳолат баёни матнидаги баъзи ўринлардан фойдаланиш.

<i>№</i>	<i>Таҳлил йўналиши</i>	<i>Таҳлил натижалари</i>
1.	Табиий монополия субъектларининг қонунга риоя этмаслик ҳолатлари устидан назорат ва чора-тадбирлар	
2.	Назорат остига олинган асосий фаолият йўналишлари	
3.	Назорат қилиш амалиётининг қўлланилиши	
4.	Назорат қилувчи идоралар тавсифи	

2. «Ўзбекистонда табиий монополия субъектлари фаолиятини тартибга солиш тажрибаси» таҳлили жадвалини тўлдириг.

<i>№</i>	<i>Таҳлил йўналиши</i>	<i>Таҳлил натижалари</i>
1.	Табиий монополия субъектлари фаолиятининг махсус назорат инспекция органлари ва уларнинг асосий вазифалари	
2.	Амалга оширилаётган асосий чора-тадбирлар	
3.	Қонун бузилиш ҳолатларининг таҳлили	
4.	Қонун бузилиш ҳолатларининг рўй бериш сабаблари	

3. «Ўзбекистонда табиий монополия субъектлари фаолиятини тартибга солиш қонунчилиги ва унинг амалга оширилиш натижалари» ҳолати таҳлили жадвали.

1.	Меъёрий ҳужжат номи	
2.	Табиий монополия субъектлари фаолияти устидан назорат ўрнатувчи органларга белгиланган ваколатлар	
3.	Қонунчилик амалиёти таҳлили натижалари	
4.	Қонун ҳужжатларини бузганлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш тартиби	
5.	Қонунчилик амалиёти таҳлили натижалари	

3.2. Талабаларнинг кейс-стади билан мустақил ишлаши бўйича кўрсатма

Ишни бажариш босқичлари	Тавсия ва маслаҳатлар
1. Кейс билан танишув	Дастлаб кейс билан танишиб чиқинг. Ўқиш давомида ҳолатни дарҳол таҳлил қилишга уринманг.
2. Келтирилган ҳолат билан танишув	Ахборотни яна бир бора диққат билан ўқиб чиқинг. Ўзингиз муҳим деб ҳисоблаган ўринларни белгилаб олинг. Ҳолатни баён этишда қўлланилган далилларни санаб ўтинг.
3. Асосий муаммони асослаш, шакллантириш ва очиб бериш	Асосий муаммо нимадан иборат?
4. Ҳолатни диагностика ва таҳлил қилиш	Муаммо қандай даражада ҳал этилишини аниқланг. Саволга жавоб беринг: муаммони мазкур шароитда ҳал этиш мумкинми?
5. Муаммони ҳал этиш усул ва воситаларини танлаш ва асослаш	Муаммони ҳал этиш йўллари кўрсатинг ва асосланг.

Кейс билан ишлаш натижаларини тезис шаклида ёзма ҳолда ифодаланг.

Ёзма иш талаблари
1. Иш тезис шаклида А4 стандарт ўлчамдаги қоғознинг бир томонида ёзилган бўлиши керак (3 бетдан ошмаслиги лозим).
2. Ишни расмийлаштириш: - биринчи бетнинг юқоридан ўнг томонида талабанинг исми-шарифи, фамилияси ва гуруҳ рақами ёзилган бўлиши керак; - куйида ўртадан кейс мавзусининг номи ёзилади; - давомидан кейс билан ишлаш натижалари тезис шаклида баён этилади.

**3.3. Кейс билан ишлашни баҳолаш мезонлари
(аудиториядаги ва аудиториядан ташқари
мустақил иш)**

**Аудиториядан ташқари мустақил ёзма ишни баҳолаш
кўрсаткич ва мезонлари**

Талабанинг Ф.И.Ш.	Баҳолаш кўрсаткич ва мезонлари (балларда)			
	1. Асосий муаммо шакллантирил- ган, таҳлил қилинган ва очиқ берилган (мах. 6)	2. Муаммони ҳал этиш даражалари белгиланган (мах.4)	3. Муаммони ҳал этиш йўллари аниқланган ва асослаб берилган (мах.10)	Жами (мах. – 20)
1.				
2.				
3.				
4.				

Аудитория иши (мунозара)ни баҳолашнинг кўрсаткич ва мезонлари

Иштирокчи ларнинг Ф.И.Ш.	Баҳолаш кўрсаткич ва мезонлари (балларда)				
	Мунозарада ўз фикрларини баён этишнинг изчиллиги, мантикийлиги, аниқлиги, далиллар билан асосланганлиг и (мах.1)	Муаммони ҳал этиш бўйича муқобил йўлларнин г таклиф этилиши (мах.1)	Хулосалар-нинг аниқ шакллантирилганлиг и (мах. 0,5)	Мунозара жараёнидаг и фаоллик (мах. 0,5)	Жами : (мах. – 3,0)
1.					
2.					
3.					
4.					

IV. КЕЙСНИ ҲАЛ ЭТИШ ВА ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ ВАРИАНТИ

Кейснинг муаммоси ҳақида

Асосий муаммо табиий монополияларнинг иқтисодий мазмуни, объектив асослари, амал қилиш хусусиятлари, тартибга солиш усул ва воситалари бўйича билим ва кўникмалар ҳосил қилиш; Ўзбекистонда табиий монополияларни тартибга солиш усулларининг самарадорлигини баҳолашдан иборат.

Ўзбекистонда табиий монополияларни тартибга солиш усулларининг самарадорлигини баҳолашда қуйидаги қийинчиликларга дуч келиш мумкин:

- табиий монополия субъектларини белгилаш мезонларининг тўғри ишлаб чиқилмаганлиги;
- табиий монополия субъектлари фаолиятини тартибга солиш усулларининг тўғри танланмаганлиги;
- табиий монополия субъектлари фаолиятини тартибга солиш усулларини қўллашдан олинган натижаларни ўзаро таққослаш имконининг йўқлиги;
- табиий монополия субъектлари фаолиятини ақс эттирувчи статистик маълумотларнинг етишмаслиги.

Муаммони ҳал этиш даражалари:

Ушбу муаммолар қуйидаги даражаларда ҳал этилиши мумкин:

- республика;
- тармоқ ичида.

Муаммони ҳал этиш йўллари:

- Республикада табиий монополия субъектларини белгилаш мезонларининг тўғри ишлаб чиқилганлигини аниқлаш. Бунда хорижий мамлакатлар ва халқаро ташкилотлар услубиятидан кенг фойдаланиш;
- Республикада табиий монополия субъектлари фаолиятини тартибга солиш усулларининг тўғри танланганлигини асослаш. Бунда ҳар бир тармоқ ва соҳанинг ўзига хос хусусиятлари инобатга олинганлигини эътиборда тутиш. Бу борадаги хорижий мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиш. Зарур ҳолларда, табиий монополия субъектлари фаолиятини тартибга солиш усуллари таркибини такомиллаштириш юзасидан тавсиялар ишлаб чиқиш;
- ҳар бир тармоқ ёки соҳадаги табиий монополия субъектлари фаолиятини тартибга солиш усулларини қўллашдан олинган натижаларни миқдоран баҳолаш. Эксперимент йўли билан муқобил усулларни қўллаш ва нисбатан самарали усулларни аниқлаш;
- табиий монополия субъектлари фаолиятини ақс эттирувчи статистик маълумотларнинг етишмаслигини олдини олиш мақсадида махфий ва

стратегик аҳамиятга эга бўлмаган маълумотлардан фойдаланиш имкониятини таъминлаш, уларнинг тўғилигини текшириш ва тасдиқлаш.

Саволлар, топшириқлар ва уларга жавоблар

1. «Хорижий мамлакатларда табиий монополия субъектлари фаолиятини тартибга солиш тажрибаси» ҳолати таҳлили жадвали.

<i>№</i>	<i>Таҳлил йўналиши</i>	<i>Таҳлил натижалари</i>
1.	Табиий монополия субъектларининг қонунга риоя этмаслик ҳолатлари устидан назорат ва чора-тадбирлар	<p>Хорижий мамлакатларда давлат томонидан жорий этилган тартибга кўра, табиий монополия субъектларининг қонунга риоя этмаслик ҳолатлари устидан қаттиқ назорат ўрнатилган бўлиб, «рақобатни чеклашга қаратилган келишиб қилинган барча ҳаракатлари» учун антимонопол ёки бошқа назорат хизмати органлари томонидан тегишли жазо чора-тадбирлари кўзда тутилган.</p> <p>Мисол учун, АҚШда қасдан рақобатни чеклаш ҳамда ўз мавқеини суийстеъмол қилишга қаратилган ҳар қандай монополист корхона (корпорация)га нисбатан суднинг қарори билан 10 миллион доллар миқдорида, жисмоний шахсларига нисбатан 350 минг доллар миқдорида жаримага тортиш ёки уларга нисбатан 3 йиллик қамоқ жазоси қўллаш кўзда тутилган.</p> <p>Европа комиссиясининг 1988 йил 21 декабрдаги қарори билан бир қатор йирик нефть-кимё маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи монопол корхоналарга нисбатан «яширин маҳсулот сотиш савдосида қатнашишлари бўйича шартномалар тузилганлиги учун ва унинг оқибатида картелли келишувларга йўл қўйганликлари учун» қатнашчиларнинг барчасига жами 60,5 млн. экю миқдорида жарима қўлланилган.</p>
2.	Назорат остига олинган асосий фаолият йўналишлари	<p>Хорижий мамлакатларда кўпчилик антимонопол ёки тегишли назорат хизмати органлари асосан монопол корхона ёки корпорацияларнинг иқтисодий концентрациялашуви, кўшилиши, бирлашиши устидан қаттиқ давлат сиёсатини олиб боришади.</p>
3.	Назорат қилиш амалиётининг қўлланилиши	<p>Назорат қилиш амалиёти ҳар хил қўлланилади. Мисол учун, АҚШда ҳар бир монопол тармоқларни тартибга солувчи махсус комиссиялар фаолият юритиб, улар бевосита назорат функциясини ҳам бажаради. «Энергетика департаменти тўғрисида»ги Конгресснинг (1977 йилдаги) қонунига асосан, Энергетикани тартибга солиш бўйича федерал комиссияси қошида энергетика департаменти ҳам тузилиб, унинг вазифаси ёқилғи энергияларини магистраллар орқали</p>

		<p>узатиш ва уларга тарифларини белгилаш орқали назорат қилиш киради. Лекин, ҳар бир штат ўзи истеъмол қилган электр энергиясига ўзи тариф белгилайди, шунга кўра 50 та штатнинг электр энергияси тарифлари 50 хил бўлиши мумкин.</p> <p>Аэропорт хизматларини назоратга олиш бўйича аввал махсус транспорт департаменти шуғулланиб, кейинчалик бу функциялар адлия департаменти назоратига ўтказилди.</p> <p>Шунингдек, АҚШда иссиқлик энергияси таъминоти бўйича табиий монопол тармоқ ҳисобланмайди, чунки ҳар қандай истеъмолчи иссиқлик энергияси билан автоном иситиш ускуналарига эга. Худди шунга ўхшаш, кўмир бўйича ҳам соҳада бир қанча ўзаро рақобатчи компаниялар хизмат қилишини ҳисобга олиб тармоқ назоратга олинмайди.</p> <p>Бундан ташқари почта хизмати ҳам монопол тармоқ ҳисобланмайди, чунки тармоқда тўлиқ рақобат муҳити яратилганлиги учун давлат назорат ўрнатилмаган, фақат почта тарифлари бўйича махсус комиссия мустақил равишда тарифларни белгилаб туради.</p>
4.	Назорат қилувчи идоралар тавсифи	<p>АҚШда Шерман қонунига биноан барча монополия субъектлари назорат қилиниб, Адлия департаменти ҳузуридаги антитрест бўлимига уни назорат қилиб бориш юклатилган.</p> <p>Бироқ, Адлия департаментининг монополия субъектларига нисбатан олиб борган қаттиқ назорати ва сиёсати туфайли, Конгресс Савдо федерал комиссияси (СФК) тўғрисидаги қонунини (1914 йилда) қабул қилиниши билан комиссияга монополияга қарши қонун ҳужжатларини бузганлиги учун назорат олиб бориш ҳуқуқи берилди.</p> <p>Адлия департаменти ҳузуридаги антитрест бўлими ҳам Савдо федерал комиссияси ҳам Шерман қонунини назорат қилиш билан шуғулланиб, барча монопол мавқеига эга бўлган корхона ва корпорацияларнинг картелли келишувлари, нархларни хуфёна келишиш йўллари билан ўрнатиш бўйича ҳамда нархларни сунъий равишда камайтириш ёки кўтариш йўлидаги келишилган хатти-ҳаракатлар устидан назорат ва қидирув тергов ишларини олиб бориш билан шуғулланади.</p> <p>Адлия департаменти ҳузуридаги антитрест бўлими фаолияти асосан қуйидаги тармоқларга қаратилган:</p> <ul style="list-style-type: none"> - транспорт, авиалиниялар, энергия, қишлоқ хўжалиги; - телекоммуникациялар ва оммавий ахборот воситалари;

	<p>- технологиялар ва алоқа тармоқлари. Савдо федерал комиссияси эса иқтисодийнинг:</p> <ul style="list-style-type: none"> - энергетика соҳаси – аҳоли ва ишлаб чиқариш учун, газ ва нефть, электр энергияси; - соғлиқни сақлаш ва дори-дармон рецептлари бўйича; - улгуржи савдо, истеъмол товарлари ва озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш соҳаси; - юқори технологиялар сектори, компьютерлар, интернет, кабелли телевидениялар ва программалаштириш соҳаси каби тармоқларини назорат қилади. <p>АҚШнинг Адлия департаменти ҳузуридаги антитрест бўлимини бош адлия ёрдамчиси (бизнинг шароитда Адлия вазири ўринбосари) бошқаради ва у Президент томонидан тайинланади, уни Конгресс тасдиқлайди.</p> <p>Савдо федерал комиссиясининг ўзи ҳам судьяларни ёллаш орқали ишларни таҳлил қилиш ва қидирув ўтказиш, суд қилиш каби амалиётларни қўллаш ваколатига эга.</p>
--	---

2. «Ўзбекистонда табиий монополия субъектлари фаолиятини тартибга солиш тажрибаси» ҳолати таҳлили жадвали.

<i>№</i>	<i>Таҳлил йўналиши</i>	<i>Таҳлил натижалари</i>
1.	Табиий монополия субъектлари фаолиятининг махсус назорат инспекция органлари ва уларнинг асосий вазифалари	<p>Ўзбекистон иқтисодийида ҳам ёқилғи-энергетика комплексининг айрим тармоқларида махсус назорат инспекция органлари ҳам тузилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 8 июлдаги 220-сонли қарори билан нефть ва газ маҳсулотларини ишлатилишини назорат қилувчи «Ўздавнефтегазинспекция»си ташкил этилди. Мазкур қарорга кўра, инспекциянинг асосий вазифаси нефть ва газ маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи тармоқларини тизимли равишда ўрганиш, сифат ва техник томонларини кузатиш, маҳсулотлардан самарали ва рационал фойдаланиши юзасидан таклифлар ва тегишли тавсиялар тайёрлаш вазифаси юклатилган.</p> <p>Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 22 февралдаги 2812-сонли Фармонига кўра, «Ўздавэнергоназорат» агентлиги ташкил этилиб, унинг асосий вазифаси электр энергияси ва кўмир маҳсулотларидан мақсадли фойдаланишни назорат қилиш, тармоққа инвестицияларнинг кириши ва рақобатли хизмат кўрсатиши учун шарт-шароитларни яратишда кўмаклашиш</p>

		<p>каби вазифалар белгилаб берилган.</p> <p>Худди шу каби назорат органлари Ўзбекистон ҳаво ва темир йўллари тизими бўйича ҳамда коммунал соҳасида мавжуд бўлиб, ушбу назорат инспекцияларининг функцияси ҳам юқоридагилар каби тегишли тизим фаолияти устидан кузатиш олиб бориш, тармоқларнинг ишлаб чиқариши учун ҳавфсизликни таъминлаш, келажак йўналишини белгилашда фаол иштирок этиш каби вазифаларни бажаришга қаратилган.</p>
2.	Амалга оширилаётган асосий чора-тадбирлар	<p>Ўзбекистон Республикасининг «Табиий монополиялар тўғрисида»ги қонуни талаблари ижросини таъминлаш мақсадида 2007 йилда Қўмита томонидан ўтказилган текширишлар сони ўтган йилнинг шу даврига нисбатан бир мунча камайган бўлсада, бироқ текширишлар натижасида аниқланган қонун бузилиш ҳолатлари салмоғи 58 фоиздан 86 фоизгача ўсган.</p> <p>Кейинги йилларда айрим табиий монополия субъектлари фаолияти устидан олиб борилган назорат ва таҳлил ишлари натижасида қонуннинг бир қатор моддалари бузилганлиги аниқланиб, қонун талабларига мувофиқ уларга нисбатан катта миқдордаги жарима суммаларини қўллашга ва қонун талабларига риоя қилишлари юзасидан тегишли кўрсатмалар берилишига олиб келган.</p>
3.	Қонун бузилиш ҳолатларининг таҳлили	<p>Агар илова қилинаётган жадвалга эътибор берсак, қонун бузилиш ҳолатларининг аксарият таркибини, табиий монополия субъектлари томонидан ўз мавқеидан суиистеъмол қилиш мақсадларда фойдаланиши, белгиланган нархларга риоя этмаслик (7-модда) ёхуд уларни оширишга ҳаракат қилишлари (69,8%), ёки хизмат кўрсатишни асоссиз рад этиш (9-модда), истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини камситиш, улардан ортиқча ҳақ ундириш (16-модда) билан боғлиқ шартларни қўйишлари (12,9%) ташкил этади.</p> <p>Бу ҳолатни айрим вазирлик бўйича олиб кўрсак, 1999, 2001 ва 2007 йилларда Ўзбекистон Почта ва Телекоммуникациялар агентлиги тизимида қонун талабларига риоя этилиши таҳлил қилинганда, бу даврларда таҳлил қилинган корхоналарда қонун бузилиш ҳолатлари 71,4 фоиздан 82,7 фоизга ўсганлиги, ноқонуний даромадлар миқдори 10 баробарга (403,6 млн. сўмга) ошганлигини кўриш мумкин.</p>
4.	Қонун бузилиш ҳолатларининг рўй бериш сабаблари	<p>Бунга субъект ўз монопол мавқеидан фойдаланиши, аввалги йиллардаги жарималардан тегишли хулоса қилмасдан нархларни яна асоссиз равишда шакллантириши, юқори ноқонуний даромад олиш билан шуғуланиши, истеъмолчилар ҳақ-</p>

	<p>ҳуқуқини менсимасликлари ва ҳ.к.ларни сабаб сифатида кўрсатиш мумкин.</p> <p>Табиий монополия субъектлари ҳалигача қонун талабларини тўлиқ тушуниб етмаганлар. Бу эса ўз навбатида қонун талабларининг бажарилишини устидан назорат қилишни кучайтириш, қузатув, тушунтириш ишларини мунтазам олиб борилишини зарурият қилиб қўймоқда.</p>
--	---

3. «Ўзбекистонда табиий монополия субъектлари фаолиятини тартибга солиш қонунчилиги ва унинг амалга оширилиш натижалари» ҳолати таҳлили жадвали.

1.	Меъёрий ҳужжат номи	Ўзбекистон Республикасининг «Табиий монополиялар тўғрисида»ги қонуни
2.	Табиий монополия субъектлари фаолияти устидан назорат ўрнатувчи органларга белгиланган ваколатлар	<p>1) табиий монополия субъектларини тартибга солиш ва назоратни амалга ошириш ҳамда уларнинг фаолияти юзасидан давлат реестрини олиб бориш, қонун талаблари бузилиши ҳолатлари аниқланганда ўз ваколати юзасидан мустақил равишда қарор қабул қилиш, уларга жарималар солиш ҳуқуқи;</p> <p>2) маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қабул қилган қарорлари мазкур қонунга зид ҳолатлари аниқланганда, уларнинг бекор қилинишини мажбур этадиган қарорлар қабул қилиши ва уларни бекор қилиши ёки ўзгартириши юзасидан тегишли кўрсатмалар юбориш ваколатлари;</p> <p>3) табиий монополиялар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик тўғрисидаги ишларни тузатиш юзасидан берилган қарор ва кўрсатмаларнинг бажарилишини назорат қилиш;</p>
3.	Қонунчилик амалиёти таҳлили натижалари	<p>2005-2007 йилларда рақобатни чекловчи ва мазкур қонун талабларига зид келган маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан қабул қилинган қарор ва фармойишларини аниқлаш мақсадида, 159 та туман ва шаҳар ҳокимликларида ўтказилган таҳлиллар натижасига кўра, жами 215763 та маҳаллий давлат ҳокимиятларининг қарор ва фармойишларининг 152 таси монополияга қарши қонунчиликларга зид келганлиги аниқланган. Шунингдек, 70 та вилоят ҳокимларининг қабул қилган қарорлари ҳам қонунга зид деб топилиб, уларни бекор қилиш ёки тегишли тартибда ўзгартириш юзасидан кўрсатмалар юборилган.</p>
4.	Қонун ҳужжатларини бузганлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш тартиби	<p>Табиий монополиялар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик тўғрисидаги ишлар тегишли хўжалик юритувчи субъектлар ва бошқарув органининг вакиллари иштирокида бир ой ичида кўриб чиқилади ва тегишли қарори ёки кўрсатмаси қабул қилинади. Ушбу қарор ёки кўрсатма беш кун ичида манфаатдор тарафларга ижросини таъминлаш учун жўнатилади. Ушбу қарорни ёки кўрсатмани бажармаслик манфаатдор тарафларни ва шу жумладан айбдор шахсларига</p>

		юқорида қайд этиб ўтилган миқдорда монополияга қарши давлат органи томонидан жарималар солинишига олиб келади.
5.	Қонунчилик амалиёти таҳлили натижалари	2006-2007 йиллар давомида жами 704 та давлат бошқаруви органлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг чиқарган қарор ва фармойишлари таҳлил қилинган бўлиб, уларнинг 444 тасида қонун бузилиш ҳолатлари қайд этилган. Натижада уларни тегишли тартибда тугатиш юзасидан берилган кўрсатмани бажармаганлиги учун 56 та айбдор шахсларига жами бир миллион тўрт юз минг сўмлик жарималар қўлланилган.

V. ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Семинар машғулотида кейс-технологиядан фойдаланиш

Мавзу	Монопол ҳукмронлик ва монополияга қарши сиёсат
Талабалар сони: 25 нафаргача	Вақти – 2 соат
Ўқув машғулотини шакли	Кейс-стади усулини қўллаган ҳолда билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш бўйича семинар
Ўқув машғулотини таркибий тузилиши	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ўқув машғулотига кириш. 2. Блиц-сўровдан фойдаланган ҳолда билимларни фаоллаштириш. 3. Гуруҳларда ишлаш, такдимот тайёрлаш. 4. Такдимотлар, кейсни жамоа бўлиб муҳокама қилиш. 5. Яқунлаш. Талабалар фаолиятини, ўқув машғулотини мақсадига эришиш даражасини баҳолаш.
<p><i>Ўқув машғулотини мақсади:</i> табиий монополияларнинг иқтисодий мазмуни, объектив асослари, амал қилиш хусусиятлари, тартибга солиш усул ва воситалари бўйича билим ва кўникмалар ҳосил қилиш; Ўзбекистонда табиий монополияларни тартибга солиш усуллариининг самарадорлигини баҳолаш.</p>	
<p><i>Ўқитувчининг вазифалари:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - мавзу бўйича билимларни мустақамлаш ва чуқурлаштириш; - кейс билан мустақил ишлаш кўникмаларини ҳосил қилиш; - ўқув билимларини тизимга солиш, умумлаштириш, таҳлил қилиш кўникмаларини шакллантириш; - ўз нуқтаи назарини асослаш ва ҳимоя қилиш, мунозарада иштирок этиш маданияти, ўзаро фикр алмашиш кўникмаларини ривожлантириш. 	<p><i>Ўқув фаолияти натижалари:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - табиий монополияларнинг иқтисодий мазмуни, объектив асослари ва амал қилиш хусусиятлари тўғрисидаги билимларни янада чуқурлаштириш; - табиий монополияларни тартибга солиш зарурлиги ҳамда усул ва воситалари бўйича билимга эга бўлиш; - Ўзбекистонда табиий монополияларни тартибга солиш хусусиятлари билан танишиш; - табиий монополияларни тартибга солиш усуллариининг самарадорлигини белгиловчи кўрсаткич ва мезонларни аниқлаш; - табиий монополияларни тартибга солиш усуллариининг самарадорлигини баҳолаш.

Ўқитиш усули	Кейс-стади, мунозара
Ўқитиш воситаси	Кейс, услубий кўрсатмалар
Ўқитиш шакллари	Якка тартибда, жамоа бўлиб ишлаш, гуруҳларда ишлаш
Ўқитиш шароитлари	Одатдаги аудитория
Мониторинг ва баҳолаш	Кузатиш, блиц-сўров, балл орқали баҳолаш

Семинарнинг технологик картаси

Ишни бажариш босқичлари	Фаолиятнинг мазмуни	
	ўқитувчи	талабалар
Тайёргарлик босқичи	Талабаларга якка тартибда танишиб чиқиш ва ҳал этиш учун кейс материалларини тарқатади. Кейснинг аҳамияти ва унинг иқтисодий билимларнинг ривожланишига таъсирини тушунтиради. Мазкур семинарда иш тартиби билан таништиради.	Танишадилар.
1-босқич. Ўқув машғулотига кириш (15 мин)	1.1. Машғулот мавзуси, унинг мақсади, вазифалари ва ўқув фаолиятининг режалаштирилган натижаларини сўзлаб беради. 1.2. Мавзу бўйича ўқувчиларнинг билимларини фаоллаштириш мақсадида блиц-сўров ўтказади: 1. Табиий монополияларнинг объектив зарурлигини қандай асослаш мумкин? 2. Табиий монополия субъектлари фаолиятини тартибга солишнинг қандай усуллари мавжуд?	1.1. Тинглайдилар. 1.2. Саволларга жавоб берадилар.
2-босқич. Асосий қисм (50 мин)	2.1. Эътиборни кейсда қўйилган муаммо, ундаги топшириқларга қаратади. 2.2. Ўқувчиларни гуруҳларга ажратади. Топшириқ беради: Ўзбекистондаги табиий монополия субъектлари фаолиятини тартибга солиш усуллари баҳолаш. Тақдимотга тайёрланиш. 2.3. Кейс бўйича гуруҳ бўлиб ишлаш натижаларини биргаликда муҳокама	2.1. Саволлар берадилар, аниқлаштирадилар. 2.2. Гуруҳларда ишлайдилар. 2.3. Биргаликдаги ишларининг тақдимотини намойиш этадилар.

	қилишни ташкил этади. 2.4. Мунозара давомида қўшимча саволлар беради (1-илова). 2.5. Такдим этилган ечимларнинг ўзаро баҳоланишини ташкил этади.	2.4. Саволларга жавоб берадилар. 2.5. Баҳолайдилар.
3-босқич. Яқунлаш, таҳлил ва баҳолаш (15 мин)	3.1. Натижаларни умумлаштиради. 3.2. Тавсия этилган ечимларни изоҳлайди. 3.3. Мунозара иштирокчилари ишларини баҳолайди. 3.4. Кейснинг аҳамияти ҳамда унинг келгусидаги касбий фаолиятга таъсирини яна бир бор таъкидлайди.	3.1. Тинглайдилар. 3.2. Тинглайдилар. 3.3. Тинглайдилар. 3.4. Ўз фикрларини билдирадилар.

1-илова

Қўшимча саволлар ва топшириқлар:

6. Табиий монополия субъектлари таркибига қандай корхона ва ташкилотларни киритиш мумкин?

7. Табиий монополия субъектлари фаолиятини тартибга солиш зарурати нима билан изоҳланади?

8. Ўзбекистонда табиий монополиялар фаолияти қандай меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солинади?

9. Ўзбекистонда табиий монополия соҳасини белгилаш қайси мезонларга асосланади?

10. Мамлакатимизда табиий монополия субъектлари фаолиятини тартибга солишда хорижий мамлакатлардаги қайси усуллардан фойдаланиш мумкин?

КЕНЖАЕВ Р.И.

**«Иқтисодий тараққиёт назариялари» фанидан
«Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали
фойдаланиш» мавзусида**

КЕЙС-ТЕХНОЛОГИЯ

*Кейс «Нима учун “Ўзқишлоқхўжаликماش” холдинг
компаниясига “Иқтисодий ривожланиш
омилларидан самарали фойдаланиш” дастури
керак?»*

I. КЕЙС ПЕДАГОГИК АННОТАЦИЯ

Фаннинг номи: “Иқтисодий тараққиёт назариялари”

Мавзунинг номи: “Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш”.

Фойдаланувчилар: Кейс магистратура таълим йўналишидаги 2-курс талабаларига мўлжалланган

Кейснинг мақсади: Талабаларда “иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш” дастурини ишлаб чиқиш бўйича билимларини чуқурлаштириш. Вазиятдан келиб чиққан ҳолда муаммони аниқлаш, ҳал этиш, бошқарув қарорларини қабул қилиш ҳамда иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини ишлаб чиқиш кўникмасини шакллантиришдан иборатдир.

Кутилаётган натижалар: Талабни таҳлил қилиш ва баҳолаш, маҳсулотлар баҳосини ўрганиш ва иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини ишлаб чиқиш.

Кейсни муқоффақиятли ечиш учун талабалар куйидаги кўникмаларга эга бўлиши зарур:

- Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланишни аниқлаш;
- SWOT-таҳлил ўтказиш;
- баҳо сиёсати, товар сиёсати, сотиш сиёсати, товарни силжитиш бўйича Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш аниқлаш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;
- иқтисодий вазиятни тўғри баҳолай олиш;
- Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланишни таҳлил этиш ва режалаштириш.

Мазкур кейс “Ўзқишлоқхўжаликмаш” холдинг компанияси фаолияти асосида ишлаб чиқилган.

Кейсда ишлатилган маълумотлар манбаи куйидагилардан иборат:

-“Ўзқишлоқхўжаликмаш” холдинг компаниясининг 2007 йилдаги Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш тадқиқотлари натижалари;

-“Ўзқишлоқхўжаликмаш” холдинг компаниясининг Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш фаолияти бўйича йиллик ҳисоботлари (2006-2007 йй).

Кейс тавсифи: Мазкур кейс “дала тадқиқотлари” тоифасига киради ва сюжетсиз ҳисобланади. Ушбу кейсдаги вазият холдинг компаниянинг таҳлилий кўрсаткичлари асосида тузилган. Кейснинг объекти “Ўзқишлоқхўжаликмаш” холдинг компанияси ҳисобланади. Кейс маълумотлар ва далиллар асосида ишлаб чиқилган бўлиб,

тузилмавий ва ўрта ҳажмдаги кейс-стади ҳисобланади. Ўқув вазифаси топшириқлар сифатида берилган.

Дидактик мақсадларга кўра, кейс таҳлил қилиш, баҳолаш ва режалаштиришни ўргатишдан иборат. Кейс муаммосининг шаклланиши ва тузилиши даврий кетма-кетликда берилган.

Кейснинг афзалликларига қуйидагилар киради: ўқув машғулотининг кейс– технология бўйича ўқитиш талабаларнинг мустақил ишлашини таъминлайди. Кейсда натижавий баҳони белгиловчи “Вазиятли таҳлил варақаси” мавжуд.

Ушбу кейсдан «Иқтисодий тараққиёт назариялари», “Иқтисодиёт назарияси” ва “Иқтисодий таълимотлар тарихи” фанларининг машғулотларида фойдаланиш мумкин.

КИРИШ

Ўзбекистонда бозор муносабатларини шакллантириш жарёнида қишлоқ хўжалигининг ривожланишини замонавий техника ва технологияларсиз тасаввур этиш қийин. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш самарадорлиги соҳанинг замонавий техника воситалари билан таъминлаганлик даражасига боғлиқ. Шунинг учун ҳам қишлоқ хўжалиги корхоналарини зарур техника воситалари билан талаб даражасида таъминлаш бугунги кунда долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Шундай экан, мамлакатимиздаги қишлоқ хўжалиги техникалари ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш фаолиятини янада ривожлантириш зарур. Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланишни аниқлаш фаолиятининг амалга оширилиши эса ўз навбатида Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурига бевосита боғлиқдир.

Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастури корхона имкониятларини бозор талабларига мослаштиришга йуналтирилган таҳлил, режалаштириш ва назорат қилиш жараёни сифатида қаралади. Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастури умумий шаклда ёки корхонанинг махсус фаолиятларига мўлжалланган бўлиши мумкин. Ушбу дастур Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш тадқиқотлари ва корхона ўз имкониятларини баҳолаш асосида тузилади. Дастур тавсияли характерга эга бўлсада, компанияни стратегик режалаштиришда зарур босқич сифатида кўрилади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, тайёрланган кейс талабаларнинг Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини ишлаб чиқиш бўйича билимини чуқурлаштиради. Ушбу кейсни ечиш натижасида талабалар Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини ишлаб чиқиш, корхона Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш мақсадларини аниқлаш, товар ва баҳо сиёсати ҳамда товарни харакатга келтириш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш кўникмаларига эга бўладилар.

Талабалар кейсда шакллантирилган муаммони ҳал этиш учун корхона Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланишни таҳлил қилиши, аниқлаши ва режалаштириши зарур бўлади.

1. Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини техника воситалари билан таъминланиш ҳолати

Ҳозирги даврда республика қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини техника воситалари билан таъминлашнинг қуйдаги шакллари мавжуд:

- мамлакатимиз машинасозлик корхоналарида янги техника воситаларини ишлаб чиқариш ва мижозларга етказиб бериш;
- янги мураккаб техника воситаларини республикамизга импорт қилиш;
- ишга яроқсиз ва носоз техника воситаларини ихтисослаштирилган корхоналардан таъмирдан чиқариш;

Мамлакатимиз машинасозлик корхоналарида янги техника воситаларини ишлаб чиқариш ва мижозларга етказиб бериш мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги корхоналарини янги техника воситалари билан таъминлашнинг асосий шакли ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчилар (ширкат, фермер ва деҳқон хўжаликлари) учун зарур бўлган янги техника воситаларини ишлаб чиқариш “Ўзқишлоқхўжаликмаш” холдинг компаниясининг 16 машинасозлик заводи 9 та корхонаси зиммасида.

Қишлоқ хўжалиги машиналари паркини импорт орқали янги техника воситалари билан тўлдиришда республикамиз ҳукумати ўзига хос стратегияни белгилаб берган. Бу кучли ҳайдов тракторлари ва ғалла комбайнлари каби мураккаб техникаларни вақтинча четдан келтиришдан иборатдир. Стратегияни мазкур тарзда белгиланиши бежиз бежиз эмас албатта, зеро бундай мураккаб машиналарни республика корхоналарида ишлаб чиқаришни ташкил этиш учун нисбатан узоқ вақт талаб этилади. Корхоналарни қайта жихозлаш, янги технологияларни жорий этиш, турли янги касблардаги малакали мутахассис ва ишчиларни тайёрлаш зарур бўлади.

Ишга яроқсиз бўлиб қолган ва носоз техника воситаларини таъмирлаш қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчиларни техника воситалари билан таъминлашнинг ажралмас бир қисмидир. Ҳар қандай трактор ёки қишлоқ хўжалиги машинаси ўз функциясини агротехника талаблар даражасида бажариш учун иш қобилиятини сақлаб туриши керак. Бунинг учун эса машинанинг носоз детал ва узелларини вақтида созлари билан алмаштириш, яъни таъмирлаш талаб этилади. Носоз техника воситаларини таъмирлаш ишлари асосан «Ўзагромашсервис» уюшмаси тизимидаги ихтисослаштирилган корхоналар ва цехларда ҳамда машина-трактор парки устахоналарида бажарилади.

Ҳозирда янги техника воситаларини мижозларга етказиб беришди бевосита, дилерлик ва лизинг усулларида фойдаланилмоқда. Зарур техникани машинасозлик корхонасининг ўзидан тўғридан-тўғри сотиб олишга қурби етадиган, иқтисоди яхши қишлоқ хўжалиги корхоналари ҳам бор, аммо уларнинг сони жуда оз. Бунинг устига транспорт харажатлари

ҳам катта. Буларни тўғри ҳис қилган компания раҳбарлари республикамизнинг барча вилоятларида техник марказлар, туманларда эса уларнинг 72 та шахобчаларини ташкил этди. Техника воситаларини лизинга олишда бу восита қийматини 15 фоизни аванс сифатида тўлаш, қолган қисмини эса 7 йил давомида бўлак-бўлак қоплаш имтиёзлари берилган. Бу эса лизинг олувчи учун бирданига катта маблағ сарфламасдан янги замонавий машиналарга эса бўлиш имкониятларини яратди.

2. Қишлоқ хўжалиги машинасозлиги соҳасидаги муаммолар

Машинасозлик соҳасининг аҳамияти ва ўрнини салмоқли эканлигини яна бир бор таъкидлаган ҳолда, уларнинг аксарияти қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш учун техника ва технологик жиҳозлар етказиб бериш билан муҳим ижтимоий масалаларни ҳам ҳал этишини эътироф этиш лозимдир. Ислохотлар жараёнида бу соҳа корхоналарида мулк шакли ва бошқариш тизимлари тубдан ўзгартирилди. Корхоналарни техник жиҳатдан қайта жиҳозлаш ва уларни рақобатбардош замонавий маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Аммо бу йўналишда ҳам қўлга киритилган ютуқлар билан бир қатор муоммолар ҳам мавжуд. Ана шундай қишлоқ хўжалиги машинасозлиги тармоғидаги муоммолардан бири бу-тракторлар ва қишлоқ хўжалиги машиналарини сотишдир. Бу ҳолат, ўз навбатида қишлоқ хўжалиги машиналари баҳоси ва истеъмолчи тўлов қобилиятини ўзаро номувофиқлигидан ҳамда ишлаб чиқарувчи мақсади ва истеъмолчи талабларини ўзаро мос келмаслигидан келиб чиқмоқда. Шунингдек, ҳозирда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етказиб берувчиларни ширкат хўжаликлардан деҳқон-фермер хўжаликларига айлантирилишини тезлашуви, уларни сонини кўпайишига ва молиявий аҳволини кучсизланишига олиб келмоқда. Оқибатда бундай хўжаликларни замонавий янги, техника воситаларини сотиб олиш қобилияти умуман пасайиб кетмоқда. Қишлоқ хўжалиги техника воситаларини ҳозирда лизинга олиш мумкин-ку, деган табиий бир савол туғилади. Ҳа, мумкин, лекин ҳар бир деҳқон-фермер хўжаликларига бир неча дона ва турдаги техника воситалари керак бўлади. Ўз навбатида, лизинга бир қанча қимматбаҳо техника воситаларини олиниши майда деҳқон-фермер хўжаликларини ривожланишида жиддий тўсиққа айланиши мумкин. Чунки йиллик лизинг тўловлари бу хўжаликларни анчагина қийин аҳволга солиб қўяди. Ҳар бир хўжалик ўзини ишлаб чиқариш қувватлари имкониятларига мос келишини таъминлай билиш керак. Масалан, пахта териш ва ер ҳайдаш машиналарининг қуввати, иш унумдорлиги юқори бўлиши керак. Чунки мавсумда ўта мустаҳкам, замонавий ана шундай техника воситаларидан фойдаланиш қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш самарадорлигига бевосита таъсир кўрсатади. Бундай машиналарни ишлаб

чиқариш эса анчагина қимматга тушади. Дехқон – фермер хўжаликлари эса эндигина тикланаётган пайтда бу воситаларни сотиб олиш имкониятини йўқлиги, шунингдек, ишлов бериладиган ўз ер майдонлари билан техника воситалирини иш унумдорлигини номувофиқлиги ҳам ишлаб чиқариш самарадорлигига ҳамда махсулот сифатига салбий таъсир кўрсатади.

Машинасозлик корхоналари олдида турган сотиш муаммосига чуқурроқ назар ташлайдиган бўлсак, бу масалага умуман бошқача ёндашишга тўғри келади. Айни даврда ишлаб чиқаришни ташкил этишда қишлоқ хўжалиги техника воситаларидан амалиётда фойдаланишдан келиб чиққан ҳолда ҳақиқий эҳтиёжларга таяниш мақсадга мавофиқдир. Қишлоқ хўжалиги техникалари ва тракторларини сифат кўрсаткичларини ошириш, шунингдек ташқи ва ички бозорларда Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш тадқиқодларини олиб бориш зарур. Акс ҳолда ватанимиз машинасозлари улкан бозор улушларини йўқотошлари мумкин. Бундай муаммо ривожланаётган мамлакатларда ҳам мавжуд, бироқ улар бу муаммоларни бозор иқтисодиётини бошқаришнинг прогрессив усуллари асосида ҳал қилишади.

Бозор иқтисодиётини ривожланиши муаммоларни ечишнинг янгидан-янги ёндашувларни талаб этди. Тармоқда ишлаб чиқаришни техник мослашувчанлиги, махсулот сифат даражасини ва унинг жаҳон бозоридаги рақобатдошлигини оширишни тубдан қайта кўриб чиқилиши ва ўзгартирилиши керак бўлган масалага айланиб бормоқда. Қишлоқ хўжалиги машинасозлиги корхоналарида ишлаб чиқарилаётган махсулот замонавий техник талаб даражасига жавоб бериш керак. Уларнинг фойдали иш коэффиценти аниқлик ва умумдорлиги, узоқ давр ишончли ишлаш қобилияти юқори бўлмоғи, ишлаб чиқаришда эксплуатация даврида юқори тежамкорликка эга бўлиш лозим.

Юқоридаги келтирилган муаммоларни ҳал этиш учун эса корхоналар Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш фаолиятини Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш режаси асосида ва тўғри ташкил этиш керак. Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш режасини муваффақиятли бажарилиши эса аниқ дастур асосида амалга оширилиши билан бевосита боғлиқдир. Шунинг учун, “Ўзқишлоқхўжалиқмаш” холдинг компаниясининг Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш фаолиятини Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастури асосида амалга ошириш зарур. Шундан келиб чиққан ҳолда аниқ ва самарали Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини ишлаб чиқиш ўта муҳим ва ҳал этилиши зарур бўлган муаммо ҳисобланади.

3. “Ўзқишлоқхўжаликماش” холдинг компанияси томонидан ўтказилган Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш тадқиқотлари натижалари

Қуйида “Ўзқишлоқхўжаликماش” холдинг компанияси томонидан ўтказилган Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш тадқиқотлари натижалари келтирилган. Ушбу жадвалда ишлов бериладиган майдон ҳажми, талаб этиладиган, мавжуд ва яроқли техника турлари ва сони келтирилган.

**1-жадвал
Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини техникалар билан таъминланганлик ҳолати
(2008 йил 1 январ ҳолатига)**

№	Техника тури	Ишлов бериладиган майдон, га.	Талаб этиладиган техника сони, дона.	Мавжуд техника сони, дона.	Шундан яроқли техника сони, дона.
1	2	3	4	5	6
1	Хайдов тракторлари Т-4А ва ВТ-150	637762,4	9593	8977	7291
2	Чопиқ тракторлари ТТЗ-80.11 МТЗ-80Х	476250,9	27332	27247	26156
3	Транспорт тракторлари ТТЗ-80.10.	845074,4	23485	23528	21826
4	Тракторлар МХМ-140	111306,7	972	774	742
5	Культиваторлар КХУ-4Б	481953,2	25266	23709	21387
6	Чигит экиш сеялкаси СЧХ-4Б	371022,8	10451	10378	9196
7	Чигит экиш сеялкаси Кейс-1200	38458,8	642	283	261
8	Дон экиш сеялкаси	115933,0	2231	1926	1516
9	Тишли борона БЗТХ-000	724300,8	112625	99671	96689
10	Чукур юмшатгичлар	42357,0	1168	250	232
11	Узун базали ер текислагичлар	327513,6	3419	2176	2015
12	Омочлар	526450,7	7632	7670	7096

13	Пуркагичлар ОВХ-600	646537,2	3961	3089	2767
14	Пуркагичлар ОРПД-12М	19471,2	1204	972	889
15	Пуркагичлар ВП-1	23,0	81	66	66
15	Чанглатгичлар ОШУ	24200,0	32	146	140
17	Чизел-культиваторлар ЧКУ-4	285018,9	4281	4166	3241
18	Ѓўзапоя юлгичлар КВ-4	219505,9	3756	3065	2853
19	Минерал ўғит сепгичлар РМУ	663230,7	4338	2164	2025
20	Трактор тиркамалари 2ПТС-4-793	687836,1	41185	40437	33886
21	Ут ургичлар КИР-1,5	36900,4	1296	1010	881
22	Ѓалла комбайнлари Клаас	423240,8	2086	1872	1795
23	Арик қазгич-текислагичлар	453153,0	2812	2144	2117
24	Пушта олгичлар	154677,3	2816	2369	1508
25	Махаллий ўғит сепгичлар	156631,3	1678	237	187
26	Гербицид сепиш мосламаси.	115595,2	2509	2	1
27	Ѓўза чилпиш мосламаси	115613,8	751	172	172

Манба: “Ўзқишлоқхўжаликмаш” холдинг компанияси томонидан ўтказилган Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш тадқиқотлари натижалари

2-жадвал

**2008 йилда қишлоқ хўжалиги техникаларига
кутилаётган талаб ва уларнинг молиявий манбалари**

№	Техника тури	шу жумладан					
		ўз маблағига		лизинг асосида		банк кредитига	
		сони, дона	суммаси, млн.сум.	сони, дона	суммаси млн.сум	сони, дона	суммас и, млн. сум.
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Хайдов тракторлари Т-4А ва ВТ-150	74	27,86	102	40,80	421	47,0
2	Чопик тракторлари ТТЗ-80.11 МТЗ-80Х	8	22,8	1279	27,5	157	34,6
3	Транспорт тракторлари ТТЗ-80.10.	9	18,6	255	40,9	76	31,8
4	Тракторлар МХМ-140	2	17,0	102	25,9	28	27,0
5	Культиваторлар КХУ-4Б	110	4,2	579	5,1	429	5,8
6	Чигит экиш сеялкаси СЧХ-4Б	132	3,12	217	4,2	97	5,8
7	Чигит экиш сеялкаси Кейс-1200	33	7,30	76	8,3	16	8,9
8	Дон экиш сеялкаси	36	1,8	71	1,5	53	1,8
9	Тишли борона БЗТХ-000	4892	4,2	1188	4,8	3971	5,9
10	Чукур юмшатгичлар	68	0,41	62	0,45	46	0,51
11	Узун базали ер текислагичлар	83	5,4	32	5,9	155	6,8
12	Омочлар	108	5,4	45	6,5	271	7,8
13	Пуркагичлар ОВХ-600	6	0,4	203	0,43	80	0,51
14	Пуркагичлар ОРПД-12М	14	0,12	195	0,142	71	0,168
15	Пуркагичлар ВП-1			15	0,264		
15	Чанглатгичлар ОШУ			2	7,0		
17	Чизел-культиваторлар ЧКУ-4	7	0,342	7	0,42	40	0,48
18	Ўзапоя юлгичлар	108	0,035	91	0,045	31	0,056

	КВ-4						
19	Минерал ўғит сепгичлар РМУ	35	0,044	102	0,048	126	0,052
20	Трактор тиркамалари 2ПТС-4-793	177	0,814	669	0,88	465	0,925
21	Ўт ўргичлар КИР-1,5	23	0,07	183	0,082	14	0,088
22	Ғалла комбайнлари Клаас					341	457,0
23	Арик қазгич-текислагичлар	20	0,225	5	0,33	2	0,41
24	Пушта олгичлар	12	0,023			30	0,087
25	Махаллий ўғит сепгичлар	11	0,0238	11	0,032	70	0,0392
26	Гербицид сепиш мосламаси.	2	0,152			166	0,156
27	Ғўза чилпиш мосламаси	7	0,105			78	0,125
28	Тракторлар МТЗ-80			10	24,0	13	31,0
29	Эҳтиёт қисмлар		5973,0		6170,0		7093,0
	Жами		6250,1		6432,2		7499,3

Манба: “Ўзқишлоқхўжаликماش” холдинг компанияси томонидан ўтказилган Иқтисодий ривожланиш омилларида самарали фойдаланиш тадқиқотлари натижалари

3-жадвал

“Ўзқишлоқхўжаликماش” холдинг компанияси томонидан қишлоқ хўжалиги техникаларининг 2008 йил 1 январ ҳолатига белгиланган нархлари

№	Маҳсулотнинг номланиши	Маркаси	Нархи ҚҚС билан (сўм)
«ТТЗ» ОАЖ			
1	4 ғилдиракли трактор	ТТЗ-100К.10	23 250 000,00
2	3 ғилдиракли трактор	ТТЗ-100К.11	23 580 000,00
3	4 ғилдиракли трактор	ТТЗ-80.10	20 400 000,00
4	3 ғилдиракли трактор	ТТЗ-80.11	21 600 000,00
5	4 ғилдиракли трактор	ТТЗ-60.10	18 900 000,00
6	3 ғилдиракли трактор	ТТЗ-60.11	20 310 000,00
7	4 ғилдиракли трактор	ТТЗ-82 R	27 600 000,00

8	Трактор (гусиницали)	Т-4А.01	40 792 800,00
9	Экскаватор ТТЗ-80.10	ЭО 2621	39 293 640,00
10	Трактор тиркамаси	2 ПТС-4-793А-03А	4 578 000,00
11	Тиркама	Кичкинтой	1 216 800,00
12	Минитрактор	ВУ-300	8 038 440,00
13	Минитрактор	ВУ-304-2	9 098 040,00
«УзКейсТрактор» ҚК			
14	Трактор	МХМ-140	56 200 Евро
15	Трактор	ТЛ-100	35 600 Евро
16	Омоч	«Квернеланд»	16 800 Евро
«Чирчикқишлоқмаш» ОАЖ			
17	Культиватор	КХУ-4Б	4 340 640,00
18	Курак териш машинаси	СКО-3,6	6 122 610,00
19	Арик қазгич	КЗУ-0,3Д (1В)	3 256 176,00
20	Арик қазгич	КЗУ-0,3Д (2В)	3 082 428,00
21	Чукур юмшатгичлар	ПРХ-4	422 000,00
22	Чизель-культиватор	ЧКУ-4А (1В)	5 769 600,00
23	Чизель-культиватор	ЧКУ-4А (2В)	5 438 220,00
24	Осма омоч	ПН-2-30	429 840,00
25	Осма омоч	ПН-3-30	679 920,00
26	Осма омоч	ПДН-3-30	371 693,00
27	Осма омоч	ПД-4-45	3 615 828,00
29	Тиркамали омоч	ПЯ-3-35-2	3 599 400,00
29	Тиркамали омоч		
30	Тиркамали омоч	ПОН-3-45	404 648,00
31	Тиркамали омоч	МР-4-2	3 902 628,00
32	Арик қазгич	ОПК-0,3-0,5	71 744,00
33	Чукур юмшатгичлар	ОПУ-2,2	500 000,00
34	Борона	Б-000	103 920,00
35	Чукур қазгич	ГРП –3/5	3 078 948,00
36	Текислагич	ГХ-4	3 258 582,00
37	Планировщик	П-2,8	6 874 920,00
38	Электродлар	1 тонна	1 500 000,00
«Агрегат заводи» ОАЖ			
39	Орқа мост	100КП-2400020/01 ДКП	1 918 800,00
40	Мульти-Мастер омочи	ММ-150-4Т	15 000 000,00
41	Механик пахта сеялкаси	РРАЕС 4-04	6 360 000,00
42	Вентиляторли пуркагич	ОВХ-600	4 297 410,00
43	Вентиляторли пуркагич	ОВМ-300	2 106 000,00
44	Вентиляторли пуркагич	ОВМ-600	2 922 000,00

45	Гербицид сепиш мосламаси	ОШХ-12-1	1 905 600,00
46	Картошка экиш мосламаси	КС-2	2 364 100,00

Манба: “Ўзқишлоқхўжаликماش” холдинг компаниясининг ҳисобот маълумотлари

4-жадвал

Холдинг компания тасарруфидаги корхоналар маҳсулотларининг истеъмолчилари таркиби (фоиз ҳисобида)

№	Техника тури	Ширкатлар, фермер хўжаликлар	Узағромаш сервис МТП лари	Муқобил МТП лар	Экспорт	Бошқалар
“Ўзбекқишлоқماش” ОАЖ						
1.	Пахта экиш сеялкалари	55,2	11,7	9,3	2,9	20,9
2.	Дон экиш сеялкалари	57,0	13,3	9,9	-	19,8
3.	Ут ўргичлар	91,1	3,0		-	5,9
4.	Минерал ўғит сепгичлар	67,1	9,6	11,8	-	11,6
“Агрегат заводи” ОАЖ						
1.	Пуркагичлар	65,6	4,0	6,3	9,4	14,7
“Чирчиққишлоқмас” ОАЖ						
1.	Культиваторлар	73,5	7,4	7,6	9,4	2,1
2.	Омочлар	45,6	24,5	22,7		7,2
“ЎзКейсТрактор”						
1.	Тракторлар	100	-	-	-	-
2.	Кейс 1200 сеялкаси	-	-	-	50	50
“ТТЗ” ОАЖ						

1.	Трактор лар	78,9	3,8	4,5	2,3	10,5
2.	Тиркама лар	67,7	4,8	4,3	13,5	9,7

Манба: “Ўзқишлоқхўжаликмаш” холдинг компанияси томонидан ўтказилган Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш тадқиқотлари натижалари

Талабалар учун топшириқ

Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини ишлаб чиқинг. Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши учун етишмайдиган техника сонини аниқланг.

Талабалар учун услубий кўрсатмалар

Муаммо:

“Ўзқишлоқхўжаликмаш” холдинг компанияси учун шундай Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини ишлаб чиқингки, у компаниянинг самарали иқтисодий фаолиятини таъминласин.

Вазифалар:

- Компания мақсадларини аниқлаш;
- SWOT-таҳлил ўтказиш;
- Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланишни ўрганиш мақсадларини аниқлаш;
- Истеъмолчилар гуруҳларини аниқлаш;
- Талаб ҳолати ва миқдорини аниқлаш (2-жадвалга қаранг);
- Баҳоларни ўрнатиш тартибини ўрганиш ва таҳлил қилиш;
- Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш сиёсатини ишлаб чиқиш (баҳо сиёсати, товар сиёсати, сотув сиёсати, товарни силжитиш сиёсати);
- Ишчи графикни тузиш;
- Бюджетни ишлаб чиқиш;
- Назорат воситаларини ташкил этиш;

Ечиш алгоритми:

1. Қишлоқ хўжалиги техникаларини ишлаб чиқарувчи корхоналар маҳсулотлари қандай эҳтиёжларни қондириши аниқланади.

2. Раҳбарлар учун резюме:

-Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурининг ушбу қисмида дастурнинг қисқача тавфсилоти берилади;

-Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурининг асосий жиҳатлари келтирилади.

3.Кириш:

-компаниянинг мақсад ва вазифалари ёритилади;

-Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини тузиш учун асос келтирилади (масалан компания маҳсулотларининг сотув ҳажмини 10% га ошириш).

4 SWOT-таҳлил:

-компаниянинг кучли ва кучсиз томонлари аниқланади;

-компаниянинг асосий имкониятлари ва ташқи хавф-хатар аниқланади;

-SWOT-таҳлил асосида хулосалар чиқарилади.

5.Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланишни аниқлаш мақсадлари:

-компания ва унинг маҳсулотларининг ўзига хос хусусиятлари аниқланади;

-компания учун фойдали бўлган бозор сегменти танланади ва асослаб берилади;

-режалаштирилаётган давр учун эришиладиган мақсадлар қўйилади. (Элатма: мақсадлар аниқ ва натижа олишга йўналтирилган бўлиши керак, шунингдек уларга эришиш ва уларни ўлчаш мумкин бўлсин. Мақсадлар маълум вақт орлиғида ифодаланиши мақсадга мувофиқ.)

6.Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланишни аниқлаш ва улардан самарали фойдаланиш сиёсати:

-товар сиёсати ишлаб чиқилади (товар ассортименти, товар тури, товарларнинг ҳаётийлик даври, товар сифатини аниқлаш керак, 1,2-жадвалга қаранг);

-нарх сиёсати ишлаб чиқилади (танланган нарх стратегияси асослаб берилади, нархни шаллантириш услубиёти келтирилади, нархни мослаштириш усуллари ишлаб чиқилади, жумладан чегирмалар ва ҳ.к. 3-жадвалга қаранг).

7.Сотув сиёсати:

-мавжуд тақсимот каналлари баҳоланади;

-товарни сотиш мақсадлари аниқланади;

-режалаштирилаётган тақсимот каналининг интенсивлиги ва узунлиги кўрсатиб берилади.

8.Силжитиш сиёсати:

-силжитишнинг мақсад ва вазифалари аниқлаб олинади;

-муружаат қилиниши мумкин бўлган мақсадли аудиториянинг асосий тавсифи келтирилади;

-силжитиш бюджети ишлаб чиқилади ва асослаб берилади;

-силжитишнинг асосий усуллари ва йўллари аниқ кўрсатилади.

9.Ишчи график:

-ишчи график тузилади (5-жадвалга қаранг)

-ишчи графикда тадбир номи, бажариш муддати, жавобгар шахс кўрсатилди.

10.Бюджет:

-Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланишни аниқлаш чора-тадбирлари учун режалаштирилган харажатларнинг умумий ва таркибий тузилиши келтирилади.

11.Назорат воситалари ва дастурга тузатиш киритиш ҳолатлари:

-Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини бажарилишини назорат қилишда ишчи графикни бажарилиш ҳолати қандай усулда назорат қилиниши келтирилади (масалан, ишчи графикни бажарилиш ҳолати бўйича ҳафталик ҳисобот тақдим этиш);

-Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурига қандай вазиятларда ва қандай шаклда тузатиш киритиш мумкинлиги кўрсатилади.

12. Илова:

-Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастуринининг асосий қисми учун ёрдамчи бўлган ахборотлар хулоса ва таклифлар киритилади;

-рақобатчилар, истеъмолчилар, Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш тадқиқотлари ва SWOT-таҳлил натижалари тўғрисидаги батафсил маълумотлар келтирилади.

5-жадвал

Ишчи график

(намунавий шакли)

№	Тадбир номи	Бажариш муддати	Маъсул шахс	Харажатлар суммаси
1
2				
3				
4				
5				
6				

Вазиятли таҳлил варақаси

Таҳлил босқичининг номи	Таҳлил босқичининг мазмуни	Баҳолаш мезонлари
1.Вазиятни таҳлил этиш	1.Вазиятни тушуниш ва асосий жиҳатларини аниқлаш. 2.Вазиятни ойдинлаштириш: а) Нима юз бермоқда ? б) Воқеаларнинг натижаси қандай ?	1 – 0.5 балл 2 – 0.5 балл
2.Вазиятдаги муаммонинг шаклланишини баҳолаш	Муаммони акс эттирувчи асосий хусусиятлар: 1.Компанияда юзага келган муаммони аниқлаш. 2.Компания Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш тадқиқот-лари мақсадларини аниқлаш ва баҳолаш. 4.Нархларни ўрнатиш тартибини ўрганиш ва таҳлил қилиш. 5.Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш аниқлаш сиёсатини (наrx сиёсати, товар сиёсати, сотув сиёсати, товарни силжитиш сиёсати) ишлаб чиқиш ҳолатини баҳолаш. (1,2,3-жадвал) 6.Республикада қишлоқ хўжалиги техникаларига мавжуд талаб миқдорини аниқлаш ва ўрганиб чиқиш.(2-жадвал)	1 - 0.5 балл 2 - 0.5 балл 3 - 0.5 балл 4 - 0.5 балл 5 - 0.5 балл 6 - 0.5 балл
3.Вазиятни назарий йўналишларини аниқлаш	Ўрганилаётган мавзу нуқтаи назаридан вазиятни назарий йўналишларини аниқлаш.	1 балл
3. Вазиятнинг объекти ва иштирокчиларини аниқлаш	Компаниянинг иқтисодий тавсифи, ўзига хос хусусиятлари, шунингдек унинг тасарруфи-даги корхоналар ва улар ишлаб чиқараётган маҳсулотларни ўрганиш. Корхоналар маҳсулотларининг истеъмолчиларини ўрганиш ва таҳлил қилиш. (4-жадвал)	1 балл
4. Вазиятдаги муаммони ҳал этиш вариантларини	Муаммони ҳал этиш вариантларини аниқлаш. Ҳар бир вариантни баҳолаш ва асослаб бериш. Муаммони ҳал этишга мувофиқ келадиган вариантни танлаш.	1 балл

таклиф этиш ва энг яхшисини танлаш		
5. Ечимни ишлаб чиқиш ва асослаб бериш	Берилган топшириқларни бажариш ва Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини ишлаб чиқиш.	3 балл

Кейс билан ишлашнинг баҳолаш мезонлари

86-100% / 8,6 - 10 баллгача – «аъло»

71-85% / 7,1 – 8,5 баллгача – «яхши»

55-70% / 5,6- 7 баллгача – «қониқарли»

6-жадвал

Гуруҳларнинг ишлашини баҳолаш жадвали

гуруҳ	Баҳолаш мезонлари	
	Тақдимот (мазмун, маъноси ва хулосаларнинг исботи учун) Аъло – 2 балл Яхши – 1,5 балл Қониқарли – 1 балл Қониқарсиз – 0,5	Муаммоли масаланинг ечими учун (тўғрилиги ва ечимнинг кетма-кетлиги учун) Аъло – 2 балл Яхши – 1,5 балл Қониқарли – 1 балл Қониқарсиз – 0,5 балл
1		
2		

Ўқув - услубий материаллар

1.Қуйида келтирилган Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурининг намунавий таркибий тузилишидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. (7-жадвалга қаранг)

7-жадвал

Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурининг таркибий тузилиши

I.Раҳбарлар учун резюме
II.Кириш
III.Асосий қисм - SWOT-таҳлил

- Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланишни аниқлаш мақсадлари
- Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш сиёсати
- Ишчи график
- Бюджет
- Назорат воситалари ва дастурига тузатиш киритиш

IV.Илова

2.Етишмайдиган техника сони (эҳтиёжни аниқлаш) 1-жадвалда келтирилган маълумотлар асосида қуйидагича аниқланади:

$$\text{Эт} = \text{Тт} - \text{Ят}$$

Бунда,

Эт - етишмайдиган техника сони (эҳтиёж),

Тт - талаб этиладиган техника сони (ишлов бериладиган майдонга нисбатан),

Ят - ярқли техника сони.

3.Қишлоқ хўжалиги техникаларига бўлган эҳтиёж миқдори 3-жадвалда келтирилган маълумотлардан фойдаланиб аниқланади. Яъни ҳар бир маҳсулот тури бўйича неча дона ва неча сўмлик маҳсулот харид қилиниши аниқланиши керак. Бунинг учун эса ҳар бир маҳсулотни ўз маблағи, лизинг ва банк кредити ҳисобига харид қилиниш мумкин бўлган сони ва пул кўринишидаги ифодаларининг умумий йиғиндиси ҳисоблаб чиқилади.

Кейсологнинг жавоб варианты

Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастури

I.Раҳбарлар учун резюме.

“Ўзқишлоқхўжаликмаш” холдинг компаниясининг Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастури ўз ичига қуйидагиларни олади:

- Компания мақсадлари;
- SWOT-таҳлил натижалари;
- Компаниянинг Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланишни аниқлаш мақсадлари;
- Компания тасарруфидаги корхоналар истеъмолчи гуруҳларининг таркиби;
- Аниқланган талаб ҳолати ва миқдори;

- Маҳсулот нархларининг таҳлили ва стратегиялари;
- Таклиф этилаётган Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш сиёсати (баҳо сиёсати, товар сиёсати, сотув сиёсати, товарни силжитиш сиёсати);
- 2008 йил учун ишчи график.

II. Кириш.

“Ўзқишлоқхўжаликмаш” компаниясининг асосий мақсади Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини техника ва технологияларига бўлган эҳтиёжини қондириш. Ана шу мақсаддан келиб чиқиб бир қатор вазифалар ҳал қилиниши зарур:

- замонавий, илғор ва рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ўзлаштириш;
- компания маҳсулотларини сотув ҳажмини 20% га ошириш;
- ҳақиқий эҳтиёжларга асосланган ҳолда маҳсулотлар ишлаб чиқариш;
- компаниянинг ривожланиш стратегиясини аниқлаш;
- жаҳон бозоридаги қишлоқ хўжалик техникаларининг баҳоси, ушбу бозордаги талаб ва таклиф ҳажмлари, уларга таъсир этувчи омилларни доимий равишда ўрганиб бориш.

III. Асосий қисм

1. SWOT-таҳлил:

Компаниянинг кучли томонлари	Компаниянинг кучсиз томонлари	Ташқи хавф-хатар	Компаниянинг асосий имкониятлари
Молиявий фаолиятининг барқарорлиги	Корхоналар ишлаб чиқариш воситаларини эскириб қолганлиги	Жаҳон бозоридаги ўзгаришларнинг таъсири	Импорт қилинаётган техникаларни ишлаб чиқаришни корхоналар томонидан ўзлаштириш
Маҳсулот етказиб бериш каналларининг ишончли ва аниқ ишлаши	Малакали кадрларнинг камайиб бораётганлиги	Рақобатчилар	Хорижга (Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркманистон ва бошқа мамлакатларга) маҳсулотларни экспорт қилиш

2. Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланишни аниқлаш мақсадлари:

“Ўзқишлоқхўжаликмаш” компанияси Марказий Осиёда ягона қишлоқ хўжалиги техникалари ишлаб чиқарувчи компания ҳисобланади. Ишлаб чиқарётган маҳсулотларнинг нархи хорижий ишлаб чиқарувчиларга нисбатан арзон. Ички бозорда маҳсулотлар ассортиментининг кенглиги талаб этилаётган техника турларига мос келади. Маҳсулотлар тез ва истеъмолчи учун қулай тўлов шартлар асосида етказиб берилади.

Компания учун фойдали бўлган бозор сегменти сифатида пахта ва дон етиштирувчилар сегментини, жумладан, ташқи бозорларда ҳам худди шундай сегментларни (Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон ва бошқа мамлакатлар) танлаш мақсадга мувофиқдир. Чунки ушбу мамлакатларда дон ва пахта етиштирилади. Асосийси, бу мамлакатларда қишлоқ хўжалиги техникаларини ишлаб чиқарувчи корхоналар мавжуд эмас. Ташқи бозорларни хорижий рақобатчилар тўла эгаллаб олиш хавфи бор. Компания тасарруфидаги корхоналар ишлаб чиқараётган маҳсулотларга ушбу мамлакатларда талаб мавжуд. Шунингдек, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг бир қисмини хорижга экспорт қилиш барқарор валюта тушумини мамлакатга олиб кириш имконини беради.

Компания ўз олдида мамлакатимиздаги қишлоқ хўжалигини трактор ва қишлоқ хўжалиги техникаларига сезилаётган эҳтиёжларни ўрганган ҳолда ушбу эҳтиёжларни тўлароқ қондириш ва фойда олишни мақсад қилиб кўяди. 2008 йилда компания ташқи бозорларга кириб бориш стратегияси асосида маҳсулотлар экспортини 10% га оширади. Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркменистон қишлоқ хўжалиги техникалари бозорлари ўрганилади. Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш тадқиқотлари натижаларига таянган ҳолда трактор ва қишлоқ хўжалик техникаларини, эҳтиёт қисмларини етказиб бериш ва хизмат кўрсатиш марказлари ташкил этади.

3.Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланишни аниқлаш сиёсати.

3.1.Товар сиёсати.

Товар ассортименти ташқи бозорларда олиб борилиши назарда тутилган Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш тадқиқотлари натижалари асосида кенгайтирилади. Мавжуд товар турларининг сифат кўрсаткичларини яхшилаш бўйича “Сифат тизими” ишлаб чиқилади.

Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш тадқиқотлари натижаларига кўра 29 турдаги маҳсулотга талаб мавжуд. Ушбу маҳсулотларнинг умумий қиймати 20181,6 млн сўмни ташкил этади.

3.2.Нарх сиёсати.

Компания нарх сиёсатига ўзгартириш керак ва анънавий “қатъий” белгиланган нарх ўрнига, “мослашувчан” нарх стратегиясидан фойдаланиш керак. Чунки маҳсулот нархи истеъмолчи манфаатларига ва

тўлов қобилиятига мос келиши керак. Нафақат ташқи бозорларда балки мамлакат ичида ҳам нарх эҳтиёж ва талабдан келиб чиққан ҳолда белгиланиши керак. Ташқи бозорлар учун “бозорга кириб олиш” стратегиясидан фойдаланган маъкул. Чунки ташқи бозорларда компания кескин рақобат шароитига мослашиши шарт.

Маҳсулотларнинг доимий истеъмолчиларига чегирмлар белгиланади. (5-10% миқдорида)

3.3. Сотув сиёсати.

Компаниянинг мавжуд тақсимот каналлари:

-техникалар машинасозлик корхонасининг ўзидан тўғридан-тўғри сотиб олинади;

-республикамизнинг барча вилоятларида компаниянинг техник марказлар, туманларда эса уларнинг 72 та шахобчалари орқали сотилади, лизинга ёки банк кредити ҳисобига берилади.

-машинасозлик корхоналарининг маҳсулотларини сотишдан мақсад қишлоқ хўжалик техникалари ва тракторларга бўлган эҳтиёжларни тўлароқ қондириш орқали фойда кўриш;

-интенсив тақсимот канали жорий қилинади (интернет дўконлар орқали маҳсулот таклиф этилади);

-янги таклиф қилинаётган тақсимот канали мавсумий тайёргарликни ҳисобга олади ва истеъмолчининг талабини ўз вақтида (тез) қондирилишини таъминлайди.

3.4. Силжитиш сиёсати.

Корхона маҳсулотларини силжитишнинг мақсад ва вазифалари:

-маҳсулотни ишлаб чиқарувчидан истеъмолчига йўналтирилади;

-корхона маҳсулотлари ҳақидаги турли ахборот ва маълумотлар доимий равишда истеъмолчига етказиб берилади;

-компаниянинг ўзининг маҳсулотлари билан қишлоқ хўжалиги техникалари бўйича ўтказилиши мумкин бўлган ҳар бир халқаро ва миллий кўرғазмаларда иштирок этиши таъминланади.

Мурожаат қилиниши мумкин бўлган мақсадли аудиториянинг асосий тавсифи қуйидагича:

Ширкатлар, фермер хўжаликлар, “Ўзагротмашсервис” МТПлари, муқобил МТПлар мурожаат қилини мумкин бўлган мақсадли аудитория ҳисобланади. Бундан ташқари ташқи бозорлардаги хусусий ер эгалари ҳам ана шулар тоифасига киради.

Компания маҳсулотларини силжитиш бюджети корхона товар айланмасининг 2% миқдорида қилиб белгиланади. Чунки маҳсулотни силжитиш сиёсатига сарфланган харажат бир неча ўн баробар кўпроқ даромад келтириши хорижий ишлаб чиқарувчилар тажрибасидан маълум.

Силжитишнинг асосий усуллари ва йўллари:

-реклама кампанияси ташкил этилади;

-компания ва унинг маҳсулотлари ҳақидаги буклет ҳамда брошюралар чоп этилади;

-интернет тармоғида компаниянинг сайти очилади;

3.5.Ишчи график:

Ишчи график

№	Тадбир номи	Бажариш муддати	Маъсул шахс	Харажатлар суммаси (минг сўм)
1	“Сифат тизими” ишлаб чиқилади	11.04.08-12.08.08	Тошев Т.	2000
2	“Мослашувчан” нарх стратегияси жорий қилинади	13.08.08-05.09.08	Самиев А.	1200
3	Интенсив тақсимот канали жорий қилинади (интернет дўконлар орқали маҳсулот таклиф этилади	15.09.08-10.10.08	Асомов Б.	2100
4	Реклама кампанияси ташкил этилади	11.10.08-11.11.08	Рўзиев С.	7500
5	Компания ва унинг маҳсулотлари ҳақидаги буклет ҳамда брошюралар чоп этилади;	11.11.08-28.11.08	Соипов Г.	3740
6	Интернет тармоғида сайт очилади	12.12.08-19.12.08	Валиев Д.	3200
	ЖАМИ			19740

3.6.Бюджет. (19.740.000 сўм)

Корхона Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланишни аниқлаш чора-тадбирлари учун режалаштирилган харажатларнинг умумий ва таркибий тузилиши “Ишчи график”да келтирилган.

3.7.Назорат воситалари ва дастурга тузатиш киритиш.

Компаниянинг Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини бажарилишини назорат қилишда ишчи графикни бажарилиш ҳолати ойлик ҳисобот тақдим этиш ва мониторинг олиб бориш орқали амалга оширилади.

Компаниянинг Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурига корхона манфаатларига мос келувчи таклиф ва тавсиялар асосланган ҳолда киритилиши мумкин. Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурига қўшимчалар шаклида тузатиш киритиш мумкин.

IV. Илова

Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши учун етишмайдиган (сезилаётган эҳтиёж) техникалар миқдори

№	Техника тури	Етишмайдиган техника сони, дона. (Эт)
1	Хайдов тракторлари Т-4А ва ВТ-150	2302
2	Чопиқ тракторлари ТТЗ-80.11 , МТЗ-80Х	1176
3	Транспорт тракторлари ТТЗ-80.10.	1659
4	Тракторлар МХМ-140	230
5	Культиваторлар КХУ-4Б	3879
6	Чигит экиш сеялкаси СЧХ-4Б	1255
7	Чигит экиш сеялкаси Кейс-1200	281
8	Дон экиш сеялкаси	715
9	Тишли борона БЗТХ-000	15936
10	Чукур юмшатгичлар	936
11	Узун базали ер текислагичлар	1404
12	Омочлар	536
13	Пуркагичлар ОВХ-600	1194
14	Пуркагичлар ОРПД-12М	315
15	Пуркагичлар ВП-1	15
15	Чанглатгичлар ОШУ	12
17	Чизел-культиваторлар ЧКУ-4	1040
18	Ўзапоя юлгичлар КВ-4	903
19	Минерал ўғит сепгичлар РМУ	2313
20	Трактор тиркамалари 2ПТС-4-793	7299
21	Ўт ургичлар КИР-1,5	585
22	Ғалла комбайнлари Клаас	291
23	Арик қазгич-текислагичлар	695
24	Пушта олгичлар	1308
25	Махаллий ўғит сепгичлар	1491
26	Гербицид сепиш мосламаси.	1486
27	Ўза чилпиш мосламаси	579

Амалий машғулотларда муаммоли ҳолатларни (кейс) ечиш бўйича ўқитиш технологияси

<i>Мавзу</i>	<i>Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастури</i>	
<i>Талабалар сони: 25 –30</i>	<i>Вақти 4 соат</i>	
<i>Ўқитиш шакли</i>	<i>Амалий машғулотда муаммоли ҳолатни ечиш орқали билимни чуқурлаштириш.</i>	
<i>Амалий машғулот режаси</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кейс – стадига кириш ва назарий жиҳатдан ёритиб бериш. 2. Билимни чуқурлаштиришнинг ва муаммонинг долзарблиги. 3. Корхонанинг Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини ўрганиш. 4. Муаммонинг шаклланиши ва уни ечиш йўллари аниқлаш. 4. Кейс – стадини гуруҳларда ечиш. 5. Дискуссия орқали муаммоли ҳолатни ечиш ғояларини кўриб чиқиш. 6. Энг муқобил вариантини танлаш ва натижалари бўйича тақдимот уюштириш. 7. Гуруҳларнинг ишлаш фаолиятини ва мақсадга эришилганлик натижаларини баҳолаш ва хулоса чиқариш. 	
<i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i>	Корхона Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини ишлаб чиқиш бўйича талабалар билимин чуқурлаштириш	
<i>Педагогик вазифалар:</i>	<i>Ўқув фаолиятнинг натижалари:</i>	
<p>Муаммоли вазиятнинг хусусиятларини тавсифлаб ва таснифлаб беради:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Кейсдаги корхонанинг фаолияти ва Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш тадқиқотлари натижалари билан таништиради ва таҳлил қилади; • Муаммони ажратиш ва уни аниқлаб, ечиш кетма - кетлигини ишлаб 	<p>- корхонанинг фаолияти ва ҳолатини ўрганган ҳолда муаммони аниқлайди ва корхонага таалукли муаммоларни тавсифлаб берадилар;</p> <p>- муаммоли ҳолатнинг кўникмаларини ва унинг шаклидаги кичик муаммоларнинг иқтисодий</p>	

<p>чиқишни ўргатади;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Кейсда муаммога тегишли маълумотларини бошқарув ва Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини ишлаб чиқиш учун ҳисоб-китоблар ўтказиш бўйича кўрсатмалар берилади; • Корхона Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини ишлаб чиқиш йўналишларини, тартибини ва Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини таркибий тузилишини тушунтиради. 	<p>асосланган ечимларини аниқлайдилар;</p> <ul style="list-style-type: none"> -корхонанинг фаолиятини ҳисобга олган ҳолда муаммони ечилишнинг кетма – кетлигини аниқлайди; - иқтисодий кўрсаткичлар билан ишлаш йўллари, Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш тадқиқотлари натижалари ва статистик маълумотларни таҳлил қилиш, корхонанинг маҳсулотларига бўлган эҳтиёжни аниқлайдилар; - Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини ишлаб чиқадилар.
<p><i>Ўқитиш услуби</i></p>	<p>Кейс-стади услуби топшириқни бажариш, муаммоларни ечиш.</p>
<p><i>Ўқитиш шакли</i></p>	<p>Амалий машғулотда фронтал ва индивидуал ишлаш, гуруҳларда ишлаш.</p>
<p><i>Ўқитиш воситалари</i></p>	<p>Визуал материаллар (маърузачи томонидан презентация-слайд), лазер проектори, компьютер технологиялари, график органайзерлар (схемалар, расмлар, жадваллар),</p>
<p><i>Ўқитиш шартлари</i></p>	<p>Техник воситалар билан таъминланган гуруҳлар билан ишлаш учун мўлжалланган аудитория.</p>
<p><i>Мониторинг ва баҳолаш</i></p>	<p>Мустақил ўрганиш учун савол ва топшириқлар берилади, уй вазифаси учун слайдлар тайёрлайди.</p>

**Амалий машғулотнинг технологик картаси (1-амалий машғулот ,
2 соат)**

Ишнинг босқичлари ва вақти	<i>Фаолият мазмуни</i>	
	Ўқитувчи	Талаба
1–босқич. Тайёрлов қисми (10 мин)	<p>1.1. Мазкур кейснинг мутахассислик йўналишига таъсирини тушунтиради ва таништиради;</p> <p>1.2. Машғулотнинг номини, ўтказиш жараёнини, режалаштираётган мақсад ва натижаларни эълон қилади.</p> <p>1.3. Ўрганиб чиқиш учун кейсга таълуқли қўлланмалар ва тарқатма материаллар тарқатади.</p> <p>1.4. Таклиф этилган «Ўзқишлоқмашхолдинг» компанияси фаолияти билан таништиради.</p> <p>1.5. Мустақил ишлаш учун, вазиятли таҳлил варақасини тарқатади.</p> <p>1.6. Гуруҳларда ишлаш бўйича кўрсатмалар беради.</p>	Тинглайдилар ва ёзиб оладилар
2-босқич Асосий қисм (50 мин)	<p>2.1. Назарий ва амалий томондан таққосланган янги материални ўрганишнинг ташкил қилади. Бунинг учун қисқа тарзда корхоналарда Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини ишлаб чиқиш, унинг таркибий тузилиши, Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш тадқиқотларини ўтказиш ҳақида назарий жиҳатдан гапириб беради. Бу эса амалий машғулотнинг режасига асосланиб, экранда жадваллар, чизмалар, расмлар тариқасида кўрсатилади ва шарҳланади.</p> <p>2.2. Корхонанинг ҳолати билан музокарани ташкиллаштиради ва қуйидаги машғулотнинг асосий саволларига амалиёт билан боғлаган ҳолда жавоб беради:</p>	Эшитадилар, конспектларда қисқа тарзда ёзиб борадилар.

	<p>1. Компания Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш фаолиятидаги асосий муммолар нималардан иборат?</p> <p>2. Компаниянинг Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш тадқиқотлари натижаларини шарҳлаб беринг.</p> <p>3. Холдинг компанияда юзага келган муаммоларни ҳал этишнинг қандай йўлларини таклиф этасиз?</p> <p>4. Қишлоқ хўжалиги техника воситаларини ишлаб чиқрувчи корхоналарнинг Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини ишлаб чиқишнинг ўзига хос хусусиятларини кўрсатиб беринг.</p> <p>2.3. Талабаларни гуруҳларга бўлади ва гуруҳларда ишлаш жараёнини эслатади.(3-илова) Кейс билан ишлаш учун индивидуал ёки гуруҳларда ишлаш жараёни учун топшириқларп беради. Жамоа ишлаб чиққан ҳолатий таҳлил варақасини тўлдирадилар, муқобил ғояларни танлаб оладилар ва баҳолайдилар.</p>	<p>Саволлар жавоб беришади ва дафтарларига ёзиб борадилар. Саволларни аниқлайдилар, муҳокама қиладилар ва тушунмаган жойларини сўрайдилар.</p> <p>Ўқув топшириқларни бажарадилар.</p>
<p>3–якуний босқич (20 мин)</p>	<p>3.1 Талабаларнинг Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини ишлаб чиқиш ҳолатига баҳо берилади. .</p> <p>3.2. Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастуринининг амалий аҳамияти мисоллар билан тушунтирилади.</p> <p>3.3. Мустақил таълим учун вазифа беради: кейс топшириғига биноан етишмайдиган техникалар сонини аниқлаш.</p>	

Амалий машғулотнинг технологик картаси (2-амалий машғулот, 2 соат)

Ишнинг босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Талаба
1–босқич. Тайёрлов қисми (10 мин)	<p>1.2.Мавзунинг таянч иборалари асосида блиц-сўров ўтказди. Мавзунинг таянч иборалари бўйича сўров ўтказди:</p> <p>Иқтисодий ривожланиш омилларидан самарали фойдаланиш дастурини тузиш тамойилларини тавсифлаб беринг</p> <p>1-2 та талабадан жавобни эшитади ва мавзуни муҳокамаси гуруҳларда ишлар яқунланиб такдимотлар ўтказилганидан сўнг давом эттирилишини эълон қилади.</p> <p>1.2.Ҳар бир талаба гуруҳ баҳосига мос равишда баҳо олишини тушунтиради, гуруҳларда ишлаш қоидалари билан таништиради (3-илова).</p> <p>1.3.Гуруҳларда ишлаш натижаси плакат қоғозларда кўрсатилиши кераклигини эълон қилади.</p>	<p>Тинглайдилар ва ёзиб оладилар</p>
2-босқич Асосий қисм (50 мин)	<p>2.1.Индивидуал ва жамоа иш фаолиятини “вазиятли таҳлил варақасини” текширади ва баҳолайди.</p> <p>2.2.Такдимотни ташкиллаштиради, муҳокама қилади ва ўзаро баҳолайди.</p> <p>2.3.Корхонанинг фаолияти тўғрисида саволлар беришни тавсия этади.</p> <p>2.4. Жавобларни текшириб, баҳо беради ва муҳокама қилади. Муаммонинг таҳлили ва ҳолатнинг ечимига алоҳида эътибор беради.</p> <p>2.5.Кейснинг ўз ечим вариантини эълон қилади ва намойиш қилади.</p>	<p>Эшитадилар, конспектларда қисқа тарзда ёзиб борадилар.</p> <p>Ўқув топшириқларни бажарадилар.</p> <p>Натижаларни муҳокама қиладилар ва тушунмаган жойларини сўрайдилар.</p> <p>Гуруҳлар натижалари бўйича такдимот қиладилар.</p> <p>Дискуссияда қатнашадилар, саволлар берадилар</p>

		ва ўзаро баҳолайдилар.
3–якуний босқич (20 мин)	3.1.Натижаларга якуний хулосалар қилади, талабаларнинг эътибори асосий нуқталарга қаратадилар, хулосалар қиладилар ва баҳолайдилар. 3.2.Қишлоқ хўжалиги техникаларини ишлаб чиқарувчи корхоналар фаолияти-ни таҳлил қилиш талабаларнинг йўналишларига ва бўлажак касбларига таъсирини тушунтиради.	

Иловалар

1-илова

Муаммоларни ҳал қилиш вариантларини баҳолаш жадвали (балларда)

Иштирок-чилар	Муаммони ҳал қилишнинг альтернатив вариантлари				
	1	2	3	4	N
А					
Б					
N					
Жами					

2-илова

Баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари

Гуруҳ	Савол моҳиятини ёритилиши	Хулоса	Гуруҳнинг фаоллиги	Жами	Баҳо 2-3- «аъло» 1-2- «яхши» 0,5-1-«қон-ли»
	(1,2)	(1,2)	(0,6)	(3,0)	
1					
2					
3					
4					

Гуруҳда ишлаш қоидалари

1. Ҳар ким ўз ўртоқларини тинглаши, ҳурмат билдириши керак.
2. Ҳар ким актив, биргаликда, берилган топшириққа масулият билан қараган ҳолда ишлаши керак.
3. Ҳар ким зарур бўлган ҳолда ёрдам сўраши лозим.
4. Ҳар ким ундан ёрдам сўралганда албатта ёрдам бериши керак.
5. Ҳар ким гуруҳ иши натижасини баҳолашда иштирок этиши шарт.

Ҳар ким аниқ тушуниши керакки:

- Бошқаларга ўргатиб ўзимиз ўрганамиз.
- Кемага тушганнинг жони бир: ё бирга қутиламиз ёки бирга чўкамиз.

